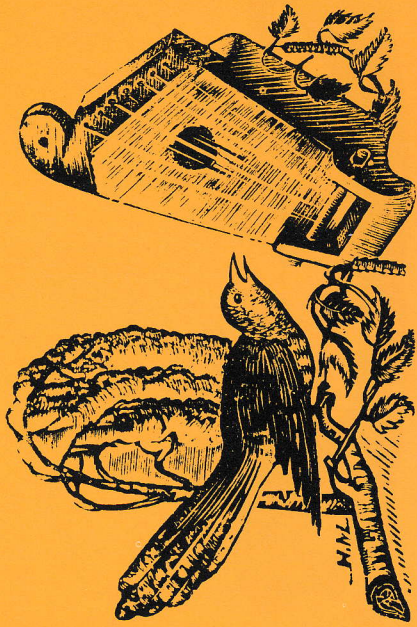

FÖRROCHNU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR NR 2 1984 PRIS 25 KR

Egyptisk novell
Fotografen Eric Matson
Den antika demokratin
Estnisk grafik
Ralph Erskine

FÖRR OCH NU

Tidskrift för en folkets kultur

Styrelse:

Gun Kessle, ordförande
Ulla-Britt Antman, avsv. utg.
Anette Sandström, kassör
Tomy Gustavsson
Gunilla Karlsson
Per-Olov Käll
Anne Lidén
Mats Miljand

Margareta Zetterström
Håkan Ågren
Ann-Katrin Lennartsson
Kerstin Nordfors
Jan-Olof Erlandsson
Kent Begler

Adress: Hornsgatan 170, 2 tr.
117 28 Stockholm

Telefon: 08-84 73 14
Mottagning: måndagar: 18-20.00
Postgiro: 35 60 72 — 9
Bankgiro: 324 — 1262
Prenumeration: 90:—/4 nr
Stödprenumerat: 150:—/4 nr
Medlemskap: 100:—
Årsavgift: 50:—

Förr och Nu ägs av föreningen
med samma namn.
Föreningens paroller är:
• FÖR EN FOLKETS KULTUR
• FÖR EN FOLKETS HISTORIA
• FÖRSVAR FÖR YTTRANDE-
OCH TRYCKFRIHET
• ANTIIMPERIALISM

FÖRR OCH NU begär inte pengar av stat eller kommun. Våra inkomster kommer från medlemmar och andra läsare; medlemsavgifter, gåvor och prenumerationer. Vi i FÖRR OCH NU utför själva ett frivilligt föreningsarbete ända från redaktion till distribution. Detta visar att det frivilliga bildningsarbetet och den gamla folkrorelsetraditionen fortfarande är

en demokratisk möjlighet. Man kan stå på egna ben! Om Du tycker att tidningen är bra och om Du vill att den skall fortsätta att utvecklas ge då gärna en gåva men helst en eller fler prenumerationer!

Om Du bor i Stockholmstrakten ring oss då måndagar 18 — 20 och kom sedan upp för att delta i arbetet. Det finns mycket att göra.

Styrelsen

Innehåll

Mats Miljand. Ledare	4
Marina Stagh. Yousuf Idris — en frihetstörstande rebell	4
Yousuf Idris. Det fjärde fallet	8
Rune Hassner. Eric Matson — ett halvsekel som fotograf i Jerusalem	14
Lennart Lind. Kleroterierna och den antika demokratin	22
Anne Lidén. Estnisk grafik	36
Staffan Glassel. Ralph Erskine — en humanistisk funktionalist	52
Bokanmälningar	63

Omslag: **Eduard Wiiralt**. Dromedarhuvud. Träsnitt. Estland 1939.

Baksida: **Hando Mugasto**. Titelvinkelt till det estniska nationaleposet *Kalevipoeg* 1935. Estland 1934.

Yousuf Idris - en frihetstörstande rebell

av Marina Stagh

□ Den egyptiske författaren Yousuf Idris presenteras här av Marina Stagh. Vi publicerar även en novell av Yousuf Idris, Det fjärde fallet, från samlingen *El-ler hur?*

övringar och oförrätter mot världens små folk förvandlas till futtiliteter när det gäller att klara sitt eget skinn.

Undra på att man bland många östeuropeer möter en djup misströstan över västs förmåga att överleva den månghundraåriga ryska despotins tillväxt. De ser ju hur Västeuropa överger sina ideal och går mot undergång i förfall och upplösning.

Från Baltikum anländer följaktligen brev efter brev med vädjanden om solidaritet inför allt döva svenska opinioner. Handelsavtal, byggkontrakt och säkerhetspolitik väger tyngre.

Förr och Nu presenterar i detta nummer en på svenska språket unik artikel om estnisk grafik. På så vis vill vi fördjupa respekten för ett folk med vilket Sverige har starka historiska band, ett folk som hotas av utplåning. Angår det oss?

1946 sjöng Birger Nerman ut sanningen om Baltikum så att det ekar i dagens debatt:

"Skulle världsdemokratierna svika på denna punkt, skulle Estland, Lettland och Litauen utlämnas till Ryssland, då skulle de demokratiska principerna erhålla en knäck som inte kan repareras. Och en sådan politik skulle leda till ödesdrigra konsekvenser även för världens lugn. Säg icke, att 'realpolitiken' bjuder, att Baltikum offras! Det finns endast en verkligt hållbar realpolitik, det är rättens. All annan är en politik på kort sikt, som med tiden leder till sin egen undergång. Om man liksom tidigare mot Tyskland nu bedriver eftergivenhetens politik mot Ryssland, om Sovjet lämnas att förtrycka andra folk, kommer detta att ofelbart resultera i ny spänning, nya konflikter, som med tiden skola utlösa sig i ett nytt världskrig".

Den profetian har sannerligen besannats genom de snart fyrtio år som gått sedan det skrevs. De glömda nordiska grannfolken begär idag din solidaritet!

Mats Miljand

Minns ni Helsingforsandan, talet om fred och avspänning i Europa? Nej, jag tänkte mig väl det. Den myten dog på några år. Breznev inledde folkslakt i Afghanistan, Carter sprattlade till och försvann och i Västeuropa drog statsmännen sina slutsatser. Palme försvor sig till gemensam säkerhet med Sovjetunionen och försäkrar nu den svenska ungdomen att Sovjet håller avtal. Man undrar vilket pris ungdomarna i framtiden skall få betala för den lögnen.

Regeringen Palme genomför en radikal omläggning av den svenska utrikes- och säkerhetspolitiken bakom dimridåer och hot. Nedrustningen fortsätter, Schorri och Eliasson far till Moskva och underhandlar under sekretess trots pågående ubåtskränkningar — det är strikt förenligt med socialdemokratisk neutralitetspolitik. Men när en moderat riksdagsman reser till USA och talar om sådant som är officiellt, stämplas han av regeringen som närmast landsförrädisk. Nationella krafter i Sverige polisanmäls av SÄPO för att ha kränkt sovjetiska ambassadören och som kronan på verket hotas pressen av Palme och hans lakejer med att utgöra säkerhetsrisker när de ifrågasätter regeringens politik! (Folket i Bild/Kulturfrent utsluts från Stockholmskonferensen för att de kallat till sovjetkritisk presskonferens!)

När Palme kräver själv censur av pressen i neutralitetens namn slår han i på samma tivelaktiga kurs som samlingsregeringen under de dystraste krigsåren.

Samtidigt framträder fredsrorelsen som en statsfinansierad kampanj under regeringens beskydd. Dess irrationella hotbilder av krigets orsaker och kärnvapenkrigets fasor är samhällsnyttiga och användbara. Folk förlamas, blir rädda, inskränkta och lättare att styra för en regering, vars politik är "trygghet" till varje pris.

På detta sätt har regeringen Palme skapat ett krypande och räddhågt samhällsklimat, som ytterligare försvagar vår motståndskraft. De anständiga håller käft. Stormakternas krig, er-

Den 23 juli 1952 höll den nyutexaminerade 25-åriga läkaren Yousuf Idris just på att operera sin första patient, ett ljunskbrock, när narkosläkaren viskade i hans öra att armén avsatt kungen och själv gript makt. Omtumlad av glädje överlät den unge läkaren det fortsatta opererandet till en kollega och rusade ut från sjukhuset.

Yousuf Idris var ett revolutionens barn. Hela hans studietid hade varit fylld av flygblad, pamfletter, demonstrationer och möten. Förmodligen var Egypten en oberoende demokrati med kung och parlament, men kung Farouqs liv och leverne var skandalomsusat, de traditionella partierna handlingsförlamade och viktiga allt; de brittiska trupperna var fortfarande kvar i landet.

Medan Nasser och hans fria officerare konspirerade i det fördolda för att så småningom gripa makten var ett brett spektrum av politiska och religiösa rörelser intensivt engagerade i kampen för demokrati, oberoende och frihet. Allt som oftast drabbade demonstranter och polis samman i regelrätta slag, som följdes av massarresteringar, nya demonstrationer och nya fängslanden. Även politisk agitation bestraffades hårt. Yousuf Idris, som var en av ledarna för de medicinska studerande, arresterades första gången 1949 i två månader. 1950 suspenderades han från universitetet i ett år och våren 1952 tillbringade han tre månader i arrest.

Inte undra på att ljunskbrocket fick vara.

Den unge läkaren bokstavligen rusade ut till revolutionen med en revolutionärs hela tilltro till människans förmåga att resa sig ur sitt inre

och åstadkomma både bröd, rättvisa och underverk.

Men en statskupp är en statskupp, om än genomförd av hängivet nationalistiska officerare med de ädlaste motiv. Efter den första smekmånaden var vardagen tillbaka med arresteringar av kommunister, marxister och liberala grupper som militärerna i Revolutionsrådet betraktade som konkurrenter om makten. Yousuf Idris förhållande till militärregeringen blev efter en tid lika dramatiskt som till den gamla regimen. Men först hann han debutera lite rart.

Hans första noveller, som publicerades i tidningar och tidskrifter fick ett mycket starkt gensvar, och när debutboken *De billigaste nätterna* (Arkhas Layali) kom ut 1954 var de yngre kritikerna eniga om att en ny stor författare var född. Han skrev om de fattigaste fattiga på den egyptiska landsbygden och i Kairos slumkvarter på en realistisk levande prosa med inslag av talspråk. Man skulle kanske ha kunnat tro att de revolutionära officerarna skulle sluta denna framgångsrikt revolutionärt sinnade författare till sitt bröst. Men när Idris nägon månad senare kritiserade Nasser för att kompromissa med britterna om Suezkanalzonens fängslades han och frigavs först efter 13 månader.

Fängelsetiden var fylld av fysiska umbäranden.

— De svälte oss. TBCn härjade. I fängelset var papper och penna ett brott. Det fanns inget ljus, inga tidningar, ingenting att skriva på, in-

genting. Det var en mycket hård och strikt regimen.

Men Idris säger själv att han trots det betraktade fängslandet som något naturligt, nästan en hedersbetygelse. Det är svårt att säga i vad mån det är en efterhandskonstruktion. Han har använt fängelsemiljön i ett par noveller, men aldrig skildrat sina egna upplevelser. Klart är ändå att erfarenheten formade hans fortsatta litterära bana och relation till regimerna.

När stora delar av vänstern i mitten på femtiotalet börjar diskutera en allians med Nasser och hans fria officerare, ”för att vrida revolutionen åt vänster och förkara den bland folket”, förhöll sig Idris kallslinnig.

— Inte som vi blev behandlade i fängelset. Så handlar ingen folklig regim, bara en militärdiktatur.

De följande åren publicerade han sin första roman (*Tabu*, Askild&Kärnekull 1983 i översättning av Ingvar Rydberg), fick två pjäser uppsatta och gav ut ytterligare fyra noveller. *Det fjärde fallet* är hämtat från *Eller hur?* (A Laisa Kadhalik?, Kairo 1957). Sadat var vid den tiden chefredaktör för dagstidningen al-Gumhuriyya. När han fick reda på att Idris var hänvisad till att skriva om nättarna efter avslutat värv som distriktsläkare i ett av Kairo iros tyngsta områden hjälpte han honom till en sinekur i Ministeriet för nationell vägledning. Men när Idris publicerade en stor prestigetervju med Sadat i al-Ahram i september 1958 ådrog han sig Nassers misshag och förlorade såväl sinekuren som en del fasta tidningskontrakt.

Det var ett raseriutbrott som revolutionären Idris förlät. Efter Suezkriget 1956 framstod Nasser som den karismatiska ledaren för nationen. Nasser var en gudabenädd folktalare som kunde trolldra människor i timplånga tal utan manusskript. Även om hans despotiska läggning markerades i takt med hans stigande popularitet använde han sin makt till ett ekonomiskt och socialt reformprogram som mer än väl motsvarade vänsters förhoppningar.

I Nassers skickliga strategi för att utmanövrera sina fiender och opponenter ingick dessutom en smickrande uppbackning av författare och journalister. Han gödslade den publicis-

tiska trädgården med pengar och berömmelse. Han gjorde också ett stort nummer av att han aldrig cencurerade böcker, samtidigt som han med andra handen föste in all förlagsverksamhet i statens famn.

Självklart var Idris, liksom de flesta andra författare, motsståndare till Nassers många inskränkningar av yttrandefriheten, men de tycks under en tid, i synnerhet under 60-talets första hälft, ha accepterat dem som något mindre ont, eller som ett hinder de fick manövrera sig förbi med inlindat tal, symbolik och surrealism.

— Kulturrevolutionen var genuin. Den sprängde fram underifrån. Det är egentligen obegripligt att Nasser använde så mycket tid och kraft åt att förgöra den, säger Idris idag.

— Tänk om det varit en upplyst revolution som tagit den till sig! Vilket fantastiskt inflytande hade den inte kunnat få på det egyptiska folket och hela Arabvärlden, fått dem att tro på en ny värld och nya civiliserade former! Vi var revolutionens budbärare, den sanna revolutionen.

60-talets andra hälft blev de stora omväringarnas tid. Den kämpaglöd och framtidstro som präglade 50-talets realistiska prosa glider över i desillusionerad självranssakan. 1967 skriver Idris en surrealistisk, burlesk pjäs om förhållandet mellan makten, makts massmediala instrument och folket (Al-Farafir, i engelsk översättning Flipflap and his master, Kairo 1977), en enastående publik- och kritikersuccé.

Även i novellerna uttrycker han sin besvikelse över den politiska utvecklingen i Egypten. Nassers bejublade proklamationer om återgång till frihet, pluralism och demokrati, som till och med fått kommunistpartiet att upplösa sig självt inne ifrån fängelsecellerna för att i stället sluta upp bakom revolutionen, mynnade ut i ingenting.

Friheten uteblev samtidigt som nationen förnedrades i det bittra och totala nederlaget mot Israel i juni 1967.

Efter novellsamlingen *Ett hus av kött* 1971 där människans fångenskap och frihetslängtan skildras i myter och sexuella symboler tystnar Yousuf Idris nästan helt som författare. Det

hänger delvis samman med det sterila klimatet under Sadat. Ett halvår före Oktoberkriget blir Idris suspenderad från sin egen tidning Al-Ahram, ett öde som han delade med så gott som samtliga framstående författare, litteraturkritiker och journalister. Sadat inledde sin politiska karriär med en utrensning av ledande intellektuella och kulturpersonligheter, vilka han betraktade som Nassers förlängda arm.

När han i början av förra året kom ut med en ny novellsamling *Jag dödar henne* tog han raskt udden av dem som trott att han var slut som författare. Men än en gång skulle Idris efterlysande recensioner bli peststämplad av regimen. Inte på grund av boken i sig, utan därför att hans rebelliska och frispråkiga agerande utgör ett mer besvärande irritationsmoment för regeringen (och ibland också oppositionen) när hans litterära verk väcker uppmärksamhet och entusiasm.

I ett tal till nationen första maj förra året, som sändes i radio och TV och återgavs i varrenda tidning, anklagade president Mubarak Yousuf Idris för att ha låtit sig mutas av Kadafi att förtala den egyptiska armén.

Idris hade i en artikelserie i en kuweitisk tidning ifrågasatt det rimliga i att israelerna under Oktoberkriget lyckades upprätta ett brohuvud på det Egyptiska fastlandet. Var fanns den

egyptiska armén då, undrade han.

Yousuf Idris fick inga möjligheter att bemöta anklagelserna offentligt, och har sedan dess inte skrivit en rad i den tidning där han fortfarande är anställd och har tjänsterum, al-Ahram.

När jag träffade honom i Kairo i höstas sökte han sorgsen och villrådig, men med bibehållen glöd, efter en väg utur den påtvingade tystnaden. Han skrev telegram till Mubarak och bad honom att stå som en man för vad han sagt och ta tillbaka sin anklagelse. Han sonderade nya möjligheter att publicera sig inom eller utom landet. Den självständige chefredaktören för veckotidningen al-Musawwar lät Idris göra en stor intervju med PLOs ledare Yasser Arafat. Men han lär efteråt ha blivit direkt tillsagd av Mubarak att inte upprepa tilltaget.

Kanske kan man se konflikten som en prestigefylld styrkemätning mellan två personer, Presidenten och Författaren, eller två idéer, Makten och Det fria ordet.

Om skiljedom och medling är det inte längre tal. Yousuf Idris låter mycket bestämd när han säger:

— Om jag fortsätter leva som jag gjort hittills kommer jag att dö. Jag står inte ut med kompromisserna. Jag kan inte leva för att bli fullständigt erkänd av samhället och regeringen. Jag kan inte.

FÖRROCHNU Register 1974-83

Sätt in 20 kr på Förr och Nu:s postgiro 35 60 72 - 9, så får du vårt register.

Hela vår utgivning från 1-74 kan du beställa på samma sätt för 350 kr (inkl frakt).

Enstaka nr kan du beställa från Förr och Nu, Hornsgatan 170 2 tr, 117 28 Stockholm.

DET FJÄRDE FALLET

Av Yousuf Idris

Middagen var över och doktor Mazin skyndade iväg för att fullgöra sin jourtjänst på mot-tagningen. Måltiden i förstaårsläkarnas inter-nat hade varit lika usel i kväll som alla andra kvällar. Den bestod av något som påstods vara stekt potatis, fast den varken var stekt eller kokt eller något i den vägen. Det var bara tjoc-ka kladdiga klumpar av potatis åtskilda av bil-lig olja. Sedan var det risgröt, eller potatisgröt eller om det var en röra av sten, grus och kisel. Varför inte? Allt var möjligt, men det räckte ändå inte för att klara livhanken. Middagen var en plåga som läkarna var tvungna att ut-härda eftersom de bara hade sin provärspengar att leva av och knappt det. Ty av dem gick en inte obetydlig del till familjerna som försakat så mycket för att bekosta deras skolgång och göra dem till jätterika läkare till sist. Vad dok-tor Mazin beträffar så struntade han i både middagen och lunchen, ja till och med maten i läkarmässen. Hans far var en av de högsta lä-karna i hälsovårdsministeriets tjänst. Sedan han var liten hade han blivit skjutsad till och från skolan i bil. När han låg vid medicinska fakulteten såg hans studiekamrater honom aldrig utan något nytt på sig. Var det inte en kavaj så var det åtminstone en ny bröstnäsduk. Doktor Mazin lade verkligen stor vikt vid sitt arbete. De dagar han hade jourtjänstgöring brukade föregås av väldiga förberedelser. Han måste göra upp med ett par kolleger (de stac-karna hade inget val) om att komma och munt-ra upp honom i hans ensamhet under tjänstgö-ringen. Mazin valde ut dem med omsorg. Den ene skulle vara bra på att berätta historier och skämta om småsaker. Den andre skulle vara en välorienterad person som med den sakkunni-ges säkerhet kunde förtälja vilka fruktansvär-da hemligheter som utspelade sig nom sjukhu-set väggat, vilka läkare som i smyg hade för-hållanden med sjuksystrarna och biträdena och vilka skandaler som inträffat.

Därefter var han tvungen att ta itu med mid-

dagsförberedelserna. Före klockan åtta skulle Abd al-Ghani, vaktmästaren på internatet, skickas iväg till Grop eller Exelsior med en lista på ett stort antal noga utvalda smörgåsar. Slut-ligen måste han skaffa fram några amerikani-ska och franska bildtidningar med så många snygga ansikten och kroppar att de räckte att tiitta på hela natten. Alla dessa jourdagars för-beredelser var nödvändiga för att Mazin inte skulle få det långtråkigt eller trist. Och om det omöjliga skulle inträffa, att han trots alla dessa försiktighetsmått kände sig lite trött och uttråkad så fanns ju alltid telefonen till hands och tre flickor samt en gift kvinna, med den vackraste barmen i Garden City, som var be-redda att fördriva natten med honom under prat, pladder och skämt.

Doktor Mazin åkte ner till den långa korri-doren. Allt var i perfekt ordning. Rocken var vit, ren och välpressad. Vecken på de vita byx-orna var vassa som rakknivar. Stetoskopet glänste på hans bröst. Det varma badet efter middagslummern hade fått hans ansikte att slappna av och varje por att pirra av välbehag. Varje detalj stämde, till och med figuren. Han hade skärskådat sig själv i den stora kommu-nala spegeln i internatets omklädningsrum. Som vanligt var han nöjd med den bild han skulle visa upp för folk. Kroppen var lång och atletisk, utan skavanker. Han hade inte fyllt 25 år. Ansiktet var ljus och slättrakat, mjukt och vackert. Håret fördelade sig snyggt över huvu-det; fyra femtedelar vågade sig åt höger, den resternade femtedelen föll mjukt åt vänster. Inte ett hårstrå stack ut.

Korridoren var lång. Flera lampor hade gått sönder och slocknat. Det tog lång tid och mån-ga blanketter innan de blev utbytta av fastig-hetsförvaltningen. Ljuset strålade in i korrido-ren från avdelningarna till vänster och höger och lyste upp den med ett stämningsfullt mildt ljus. Den vita rocken frasade lätt när den slog emot hans långa ben. Rakvattnet svalkade

hans haka med sin friska doft. Den lilla trånga byxfickan putade ut av växeln han fått tillbaka på en tiopundssedel. Som han såg det var vär-liden en lika vacker melodi som violinstämman i Sheherazades dans.

Han hälsade god kväll åt höger och åt vän-s-ter. Sjuksköterskeeleverna som arbetade kväll på avdelningarna fick en avmått nick. Han var noga med hur han hälsade. Han visste att han var vacker, rik och av god familj och att de kvinnliga eleverna säkert drömde om honom och att han skulle le mot dem. Men han var yt-terst medveten om vilken miljö dessa männi-skor vuxit upp i innan de kom till sjukhuset. Nöden tvingade dem att arbeta för att förtjäna sitt levebörd och därmed var de utlämnade åt alla elaka tungor. Därför funderade han aldrig på att göra sällskap eller ens prata med någon av dem. När han någon gång tog till orda så gjorde han det kortfattat och samtalet rörde sig uteslutande om arbetet. Varken ett ord för lite eller för mycket blev sagt. Ändå ville han inte att folk skulle tycka att han verkade hög-färdig. Därför var han tvungen att hälsa på dem, men det måste vara en korrekt hälsning som varken lockade till förtrolighet, sänkte hans nivå eller höjde deras.

Han fortsatte genom den dunkla och trolska korridoren och hälsade god kväll genom att nicka. Han ansåg att alla människor borde va-ra lika noggranna och uppmärksamma som han. Det skulle inte behöva finnas ett uns av förtret i tillvaron. Togs livet så här enkelt och rakt, utan hat och krångel, så skulle männi-skorna slippa problemen i världen.

Han anlände till mottagningen. Det var många patienter den natten och de hade säkert väntat på honom sedan före solnedgången. Trots allt tyckte doktor Mazin om nattjouren. Han fann den till och med trivsamt. Då greps han inte av dagens stress och slapp plågas av den ändlösa kön av sjuklingar som kom till sjukhuset redan i gryningen.

Sorlet från den lilla gruppen människor till-tog när han kom. Han ägnade dem ingen upp-märksamhet. Han hälsade inte ens godkväll, utan nöjde sig med en snabb snegling för att få reda på hur många de var. Uppenbarligen var de fler än förra jouren. Det fick honom att

känna sig stolt på något sätt. När de flesta res-te sig upp och beredde väg för honom och han möttes av hälsningar och välsignelser från båg-ge sidor där han klev fram mellan dem så fyll-des han av visshet om sin betydelse. Omedvetet grep han om stetoskopet med handen och känslan av att vara oundgänglig tilltog. Han skrek åt den gamla sjuksköterskan att dörr-handtaget inte glänste och att det satt rester av saliv kvar på vägen. Trots sina femtio år kom kvinnan springande och tråskorna klappade mot stenläggningen. Hon torkade bort saliv-resterna och förbannade de sjuka och deras snuskighet.

Doktor Mazin gick in i mottagningsrummet. Som vanligt beordrade han sköterskan att stäl-la sig i dörren och se till att ingen kom in för-rän han uttryckligen begärde det.

Fåtöljen sjönk ihop under hans tyngd när han satte sig. Han beställde en kopp kaffe med lite socker. Lite socker skulle det vara betona-de han för sköterskan och varnade henne för vad som skulle hända annars. Under tiden satt han och bläddrade i tidningen *Woman* och stannade till på varje sida.

Till sist kom det efterlängtrade ögonblick då han ringde på klockan och nickade åt kvinnan utan att säga ett ord.

Den första patienten storböladde när hon kom in. Han visste precis hur det var fatt redan innan hon yttrat sig och skrev ut ett recept på injektionsampuller mot kolik. Han visste att de inte gick att få tag i — de var slut på apote-ket där man just höll på att beställa nya från ministeriet — och han visste exakt hur dyspyten mellan honom och den sjuke skulle utveckla sig, han kunde formuleringarna utantill, när denne inom kort återvände tomhänt, utan medicin. Och han visste att ordväxlingen som vanligt skulle sluta med att han visade ut pati-enten och kallade in nästa.

Den andra patienten kom in och den tredje. Han var forfarande försjunken i tidningen.

Han finstuderade en bild av en fransk skåde-spellerska klädd i en baddräkt av skinn från ett leoparthuvud med hål efter ögonen och mun-nen. Hålen visade vissa delar av hennes kropp och dölde andra. Upphetsad försökte han elda sin fantasi och komma på eller frammana vad

Vida Juse, estnisk grafiker, Arabisk kvinna. Trägravyr. England 1969.

som fanns under djurhuden.

Så satt han ännu när det fjärde fallet kom in.

Han tog ingen notis och vek inte från de da-

lar där hans fantasi gottade sig. En obetydlig

fråga tog hans uppmärksamhet i anspråk; var det här ett kolikfall eller en förgiftning? Som

vanligt frågade han på utan att bry sig om sva-

ren. "Vad heter ni? Vad är det med er? Var har ni ont?"

Han vaknade inte till förrän polisen som stod framför hans skrivbord slog ihop klackarna i en resolut hälsning och lämnade fram en bunt papper ihopfästa med en nål.

Doktor Mazin ögnade likgiltigt igenom papperen; slarvigt skrivna rapporter och skriftväxlingar, bara det gamla vanliga. Han ville varken läsa eller sätta sig in i ett ord av detta.

Polismannen stod till tjänst med förklaringar. Patienten han förde med sig stod under skyddstillsyn, sade han. Eftersom hon inte hade något hem där hon kunde hållas under uppsikt fick hon tillbringa nätterna på polisstationen. I kväll sade hon att hon var sjuk och...

Han lät honom inte pladdra färdigt utan tysade honom med en gest och kikade med verkligt intresse på kvinnan. Han hade aldrig tidigare sett någon fängslad kvinna, inte ens en övervakad. Han var övertygad om att en sådan måste vara en riktig förbrytare som utålade styrka, med en kropp som stank av gemenskap och ögon som glimmade både av rävans list och huggormens giftighet och en fräckhet som inga kulor kunde kuva.

Han häpnade, ty framför honom på det stenlagda golvet satt en utmärkt hopkrupen kvinna med huvudet vilande mot knäna. Hon tittade på honom med slocknad blick, kraftlös som en utsulten och utmattad honkatt.

Vilken besvikelse! Kvinnan var som en liten mask där hon satt hopkrupad, helt utan kraft och styrka och utan en tillstympelse till gemenskap eller svek. I hennes ögon syntes bara ödmjuk underkastelse.

Doktor Mazin ryckte likgiltigt på axlarna. Han kunde inte övertyga sig om att den där lilla masken framför honom var en brottsling. En grimas av förakt avtecknade sig på hans läppar. Med samma förakt, en nick och en handrörelse, tecknade han åt henne att lägga sig ner. Han kände en plötslig avsmak.

En kort stund stirrande han på hennes gulbleka utmärklade kropp, på magen med sitt rynkiga hölje av skrumplad hud och händerna som hon lagt under huvudet. Hon hade slutit ögonen och det verkade som om hon sov djupt. Munnen fylldes med saliv och han hade svårt att ta blicken ifrån henne.

Om det varit dag hade han inte brytt sig om att undersöka henne. Men det var natt och han kände sig lugn till sinnes, så han satte igång att lyssna på hennes andhämtning och ta pulsen. Han var oerhört noga med att hålla undan rocken så att den inte kom i beröring med henne eller ens snuddade vid hennes kläder.

Han frågade henne ointresserat varför hon spärrats in och sade åt henne att vända bort munnen ordentligt. Han frågade fastän han visste att hon skulle neka till allt, bedyra sin oskuld, påstå att hon var orättvist behandlad och förföljd och att alla bara var skurkar och bedragare som skulle kunna döda en människa och sedan gå med i begravningsståget. Men kvinnan var besynnerligt lugn när hon svarade: — För haschisch.

Doktor Mazin ryckte ut stetoskopet ur öronen som han bränt sig på metallen. Han lät blicken svepa över hennes kropp, stirrade på henne och återupptog sin undersökning. Han var skakad, nästan rädd.

Han sade åt henne att hosta, och hon hostade, att hålla andan och hon höll andan. Han röt åt henne att andas djupt och hon gjorde det.

Så var undersökningen över.

Sjuksystern hällde desinficerande sprit över hans händer, trots att de varken berört kvinnan eller snuddat vid hennes kläder, och han gnuggade dem, betryckt över dessa dåraktiga människor som inte fann någon annan väg än brottets för att förgöra sig själv.

— Ni är sjuk, sade han till henne.

Han sade det hämndlystet, som om han bestraffade henne och kände sig nästan lättad över att göra det.

Hon nästan gäspade fram svaret medan hon klädde på sig.

— Vad då för sjuk, doktorn.

Hennes sätt att fråga irriterade honom. Dessa människor var verkligen okänsliga. Sjukdom var ett skrämmande ord som brukade sända kalla kårar efter ryggraden. Hur kunde hon ta emot beskedet som hon gjorde utan att reagera. Det retade honom.

— Ni har tuberkulos, sade han.

Han antog att detta skulle få denna slocknade kvinna att flamma upp, att skaka och skraka och sluta tala på det där gäspande sättet, att

gråta och åtminstone slå sig för ansiktet. Men hon svarade liksom drömmande, som om hon ville reta honom.

— Det vet jag väl.

Hans första impuls var att stänka sprit i ansiktet och ögonen på henne, men hennes lugn smittade av sig. Hans krampaktiga grepp om flaskan slappnade och därmed även hans nerv. Han satte sig på stolen, tände en cigarett och började på nytt betrakta kvinnan.

Det här var förvisso ingen vanlig patient, som han kunde huta åt så att hon skakade av rädsla och ångslan. Han befann sig inför en sjukling av ett nytt slag som inte lär sig hunsas. Dessutom hade hon tuberkulos. Trots att han var läkare var han lika rädd för tuberkulosen och de tuberkulossjuka som andra människor. Nästan mjukt frågade han:

— Hur har ni fått reda på det?

En guldtrand skymtade. Den glänste till i munnen på henne när hon log. Ja, hon log. Hennes bärnstensfärgade ansikte tänjdes ut och drogs samman och lyckades teckna ett leende. Hon sade att han inte var den första läkare som undersökt henne. Sjukdomen hade sin egen historia. Den hade hon åkt på redan de första dagarna i fångelse.

Hans fingrar lekte med cigarettens och klämde den hårt i nervositet. Genom rökmolnen som steg och skingrades i luften syntes kvinnan där hon stod framför honom halvt lutad mot väggen. Hennes ord flöt fram egendomligt förbryllande lugnt och utan att ansiktsuttrycket skiftade. Det var som om hon berättade om en katastrof som drabbat någon annan.

Under inflytande av hennes dämpade, mjuka pratande stegrades hans längtan att få reda på vad som hänt henne. Det var emot hans natur. Han brukade aldrig någonsin inläta sig på småprat med patienterna, men nu kunde han inte låta bli. Han glömde sig själv och de sjuka i väntrummet och bad henne nästan barnsligt att berätta sin historia för honom. Hon varken sträckte på sig, harklade sig eller låtsades söka i minnet, utan satte halvsovande igång att berätta och orden som hennes läppar framstötte var livlösa, utan spår av hetta och engagemang.

— Inte är det något att berätta, min vän. Jag kommer från Fajjum. Det enda jag minns

är att jag och min far sålde te vid ändhållplatserna. När han dog fortsatte jag ensam. En chaufför, en riktig hårding, blev kär i mig. Och jag blev med barn. Min svärmor tvingade mig att göra abort. När alla dörrar stängdes i Fajjum stack jag till Kairo, min drömstad. Ha, ha, ha. Jag följde med en chaufför och sedan växlade jag från den ena chauffören till den andra vid ändstationen tills jag slog ihop med med en ficktjuv som började ta betalt för mig. Han lärde mig sitt yrke. Titta här har du din reservoarpenna. Märkte du nåt? Ha, ha, ha. Jag får faktiskt lusta att kyssa dina söta röda läppar. Oj då! Jag ska inte bli långrandig. Den mannen tog mig i sitt grepp. En gång åkte jag in i fångelse, kom ut, men sattes under skydds-tillsyn. Tror du han lämnade mig ifred. Jag fortsatte att stjäla och så sålde jag hasch. Jag började tjäna pengar och blev en riktig höjdare och hade karlar som jobbade för mig. Jag fick ihop det med polisen som var satt att övervaka mig och sedan åkte vi fast båda två. Och nu ser du hur jag har det. Vad är det för ett liv? Ge mig ett handtag är du hygglig.

Hon talade som om hon drömde, utan att bry sig om vem som lyssnade, utan att fästa något avseende vid läkaren, hans stetoskop och rock, utan skymten av intresse för vaken som stod vid hennes sida stel som en pinne. Lika lågmält som hon börjat sin berättelse avslutade hon den och tystnade till slut.

Under berättelsen var läkarens ansikte som en filmduk där färgerna skiftade och växlade. När han lyssnade till de allvarliga saker som här sades så lättvindigt rodnade och bleknade han som en jungfru vars kvinnliga värdighet skymfats av en påflugen utsträckt hand. Kvinnan hade redovisat allt utan skam eller blygsel, som om hon vore professor och föreläste i psykologi.

Han var djupt gripen och förbluffad av allt detta, men kände ändå att han måste säga något för att bryta den spända tystnad som härskade i rummet. Utan att förstå varför gap-skrattade han och frågade:

— Och ni, har ni inga anhöriga, inga anhöriga alls?

— Jag har....

— Vad då?

— En dotter.

Han fortsatte att fråga utan att förstå varför han gjorde det.

— Hur är det, var ni gift eller...

Hon avbröt honom och slöt ögonen.

— Vad gör det för skillnad om hon är dotter till polisen eller måsterjuven. Den ene är värre än den andre.

Utfrågningen fortsatte. Han drev den vidare bortom allt förnuft.

— Var är er dotter nu då?

Det första tecknet på liv skymtade som en glans i ögonen när hon sade:

— I skolan.

— Va sa?

— Hon går i skolan och är bäst i klassen.

Det är en jätteduktig flicka. Du skulle gilla henne.

— Men hur försörjer ni henne?

— Vår Herre överger inte de sina.

— Varför skickar ni henne till skolan? Frågade han lätt irriterad. Han ni inga andra bekymmer?

— Jag vill att hon ska bli läkare, sade hon och svaret följdes av en serie respektlösa skrat.

”Må den blå ta dig”, mumlade han inåt vänt. I samma ögonblick kom han på varför han envisades med sina frågor som han själv tyckte var naiva, meningslösa och fåfänga. Tills nu hade han känt sig alldeles rädlös vid tanken på vad han skulle göra för henne. Han kunde inte ta in henne på sjukhuset, för där fanns inga lediga sängar, och inte heller stoppa övervakningen, för det hade han inte befogenhet till och hon saknade ju bostad.

Med ostadig hand bläddrade han i papperen som låg framför honom och mumlade som om han pratade med sig själv:

— Tja, vad kan jag egentligen göra för er? Förvirrad överraskades han av hennes lена röst som trängde sig på honom som en framfursig hand.

— Ni ska inte göra något för mig och jag inte något för er. Ge mig ett sjukintyg bara.

Han stirrade på henne som om han såg ett spöke. Kvinnan framstod som en demon på väg att sluka honom. Han kände sig trängd. Plötsligt förändrades tonen och anletsdragen mörknade.

— Nu håller ni tyst! sade han.

Han fattade pennan, höjde den och sänkte den flera gånger innan han skrev den sedvanliga frasen:

”Patienten har erhållit erforderlig behandling och är i behov av vila. Jag ordinerar tio dagars uppehåll i övervakningen.”

Hon gick fram mot honom, vacklande av svaghet, plockade upp den halvt utbrunna fimp-pen ur hans tredje cigarett som låg på golvet, drog ett djupt bloss och blåste sedan ut all rök uppåt. Ett svagt skrat klingade från henne när hon sade:

— Tio dagar, inte illa, doktorn.

Hans enda impuls var att ge henne en örfil. Men han skämdes. Det fanns inte ett enda rimligt skäl för honom att örfila henne. Så han teg. Hon tog de sista blossen på cigarett.

— Jag ska minsann göra Fatima till en lika söt och rar läkare som ni, faktiskt. Jag svar.

Hon skulle just fortsätta, men den ljungande blicken i hans ögon hejdade henne.

— Ja, då går jag väl då. Ha det så bra! sade hon. Sälligt gick hon fram till hörnet och tog sitt byte med kläder. Cigarettfippen brände hennes torra fingrar och rökslingorna följde henne till dörren när hon hopsjunken var på väg ut ur rummet.

Polisen som vaktade henne slog ihop klackarna i en stram hälsning, tog papperen och gick.

Doktor Mazin satte sig tigande. Hans tankar blockerades. Där fanns en vrede som höll på att kväva honom och en känsla av skräck, en isande envis skräck som kröp sig på honom utan att han visste eller kände varifrån den kom. Omedvetet fingrade han på stetoskopet och knäppte rocken. Sedan dunkade han plötsligt knytävnen i skrivbordet så att pennan flog i golvet och spetsen gick sönder.

Vid dunkandet kom den gamla sjuksköterskan. Han hade knappt fått syn på henne för-rän han exploderade i nya förebråelser över det smutsiga handtaget och saliven som klibbade på väggen. Han nöjde sig inte med det utan svor att han skulle skriva en rapport till direktören och kräva tre dagars avdrag på hennes lön.

Övers Marina Siagh

Eric Matson — ett halvsekel som fotograf i Jerusalem

av Rune Hassner

□ Gästgifvar Eric Matson (1888 — 1977), född i Nås, Dalarna, följde sina föräldrar när de tillsammans med andra dalabönder, fångade av väckelserörelsens budskap, bröt upp från hembygden och utvandrade till det heliga landet i slutet av 1800-talet. Under ett halvsekel drev Matson en fotografisk rörelse i Jerusalem och fotograferade flitigt i de östra medelhavsländerna. Rune Hassner presenterar här denna i Sverige föga uppmärksammade fotograf och hans efterlämnade bildarkiv som nu finns i USA.

Vid ett besök i Washington 1972 fick jag tillfälle att närmare studera en märklig bildsamling, då fortfarande obearbetad, i Library of Congress arkivlokaler. Den omfattade ett stort antal papperskopior, färgplåtar, stereobilder och negativ — en redovisning av femtio års fotografisk verksamhet i Jerusalem och de östra medelhavsländerna, en kulturhistorisk dokumentation av betydelse. Bilderna var tagna av den svenskfödde Eric Matson och till en viss del även av andra.

Eric Matson, född den 16 juni 1888 i Nås, följde sina föräldrar när de tillsammans med andra bönder från trakten lämnade Sverige för att bosätta sig i det heliga landet. De förenade sig där med en grupp amerikaner som 1881 hade grundat en liren kristen koloni i Jerusalem med chikagoadvokaten Horatio Gates Spafford och hans hustru Anna Lawford som dominerande ledargestalter.

Medlemmarna i The American Colony förde

Eric Matson i arbete med samlingen på Library of Congress i Washington 1971

Kolonins fotoavdelning hade utvecklats från en blygsam start av en av Násutvandrarna, Lewis Larsson, sedermera svensk konsul i Jerusalem. Som tonåring började Eric Matson lära sig fotografins grunder i Larssons mörkrum. Efterfrågan på bilder blev avsevärd vid större evenemang som tex den tyske kejsarens officiella besök i Palestina 1898. Bildarkivet blev med åren allt större och bildförsäljningen ökade med den växande pilgrims- och turistströmmen under 1900-talets början.

Matson avancerade under åren från mörkrumsassistent till skicklig yrkesfotograf som fick ta hand om olika uppdrag för utländska tidskrifter. 1924 gifte han sig med en flicka från Kansas, Edith Yantiss, som också arbetade på kolonins fotoavdelning. Tillsammans övertog makarna Matson hela verksamheten 1934 och drev i fortsättningen rörelsen som »The Matson Photo Service» — även om »The American Colony — Dalakolonien» länge an-

gavs som bildkälla när materialet kom till användning i böcker och tidskrifter.

Till en början preparerade Matson själv sitt albuminapper och kopieringen gjordes utomhus med solen som ljuskälla. En ombyggd lådkamera tjänade senare som förstöringsapparat. Vid fotograferingarna använde han en 24 x 30-kamera för större vyer och en 13 x 18 resekamera som även kunde användas för att ta stereografiska dubbelbilder. Senare utökades utrustningen med lämpligare kameror för reportageändamål — en Graflex, en tysk 'Plaubel-Makina och en Voigtlander — och på trettioalet började han även använda moderna småbildskameror.

Redan tidigt utnyttjade *National Geographic Magazine* i USA kolonins bildarkiv och anlidade Matson för olika uppdrag i de östra medelhavsländerna. Ett reportage, »From Jerusalem to Aleppo», publicerades tex i januari 1913. Och i marsnumret 1914 återgavs ett re-

ovan Polistyrkor sätts in mot en arabisk demonstration den 27 oktober 1933 i Jaffa till vänster Sudanes spelar på »fife», ett flöjliknande instrument.

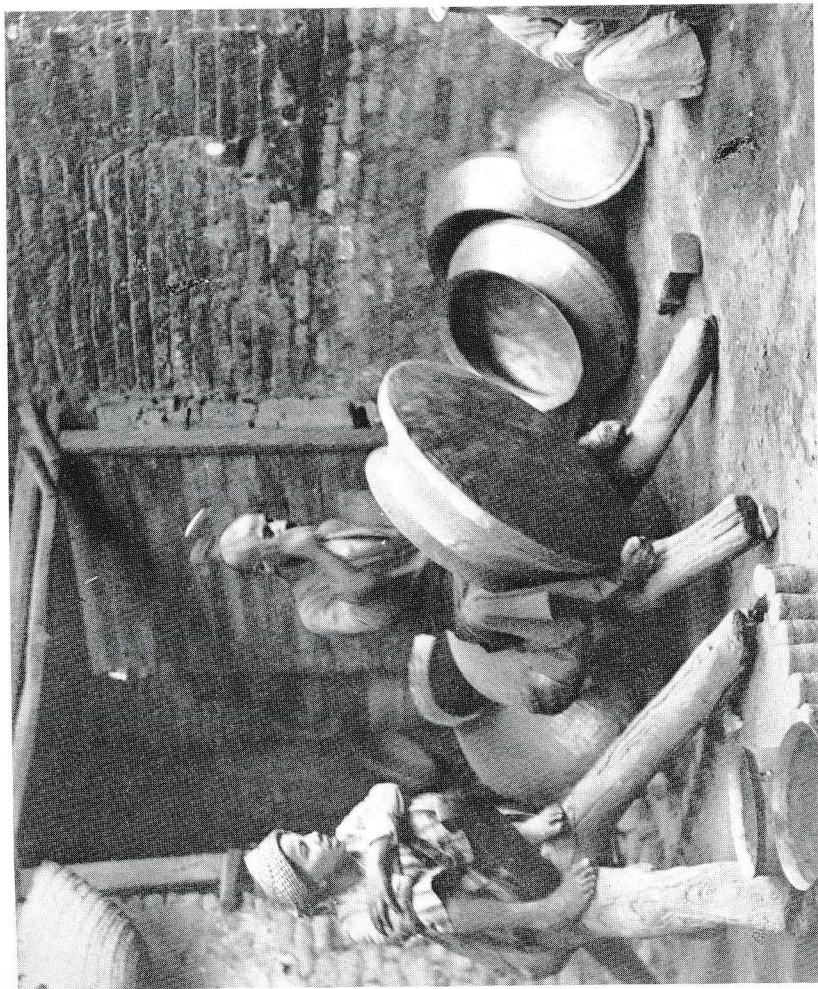
portage på 21 sidor, »Village Life in the Holy Land» med ett flertal färgbilder.

Matsons första färgbilder var enkla handmålade papperskopior och skioptikonbilder som såldes till turister. Men för tidskrifterna arbetade Matson på färgplåtar av Lumieres och Finlays fabrikat. Framkallningen klarade han själv.

Under trettioåret gjorde Matson flera stora färgreportage för *National Geographic Magazine*, bla från nabatéernas gamla huvudstad Petra och från Kappadokien (»The Rose-Red City of Petra», febr. 1935, samt »The Multicolored Cones of Cappadocia», dec. 1939). Man kan följa hans reseäventyr och arbete i en samling dagböcker som finns på Library of Congress. Dag för dag beskrev han tex resan med bil till Kappadokien tillsammans med *National Geographic*s skribent, John D Whiting.

Främst koncentrerade sig Matson på en dokumentation av folkliv, stadsbilder och vyer av de heliga platserna och minnesmärkena. Men hans bilder berättar även om det Palestina som efter ett långvarigt turkiskt styre började ta de första stegen mot ett modernt industrisamhälle.

I arkivet ingår tex bilder från turkarnas kapitulation 1917, då Jerusalems borgmästare överlämnade staden till engelsmännen, från general Allenbys intåg i staden och av det australienska lätta kavalleriet bortförande tyska krigsfångar 1918. Där finns bilder från de våldsamma protestdemonstrationerna mot Balfourdeklarationen som beredde vägen för sionisternas kolonialisering av landet, från barrikadstrider, polischocker och bombattentat. I en unik bild dokumenterade Matson mötet i Jerusalem 1921 mellan Winston Churchill,

ovan Kopparslagare i arbete på sin »trähäst», Bagdad.
till höger Soldater skingrar demonstranter vid Den Heliga Gravens kyrka i Jerusalem före första världskriget

Emir Abdullah och den legendariske Lawrence of Arabia. Men rena nyhetsbilder är i minoritet i den matsonska bildsamlingen och flera kan möjligen vara tagna av andra fotografer.

För forskare som ägnar sig åt den israeliska statens förhistoria bör arkivet vara av stort värde. Det skildrar ett samhälle i förvandling under en lång tidsperiod. Under det brittiska mandatet fotograferade Matson och hans kolleger beduinernas tältläger och pastorala scener i trakter där man nu finner stadsbebyggelse med industrikomplex, skyskrapor och motorvägar. En bild visar Abrahams källa i

Beersheba innan den moderna pumpanläggningen installerades, andra skildrar brunnborrningar, bevattningsanläggningar i Haifas verksbygge, konstruktionsarbeten i Haifas hamn och dragningen av den första oljeledningen från Irak. Kameran fanns med när Lord Balfour invigde det hebreiska universitet på Mount Scopus 1925 och när de överlastade immigrantskeppen anlände från olika delar av världen under tjugotalet.

Matson gjorde även ett antal resor i andra länder i Västasien och i Afrika. Han fängade gatuscener i Smyrna och Istanbul, han foto-

graderade gräshoppsvärmarnas härjningar, turister klättrande på de egyptiska pyramiderna, han följde ett flertal arkeologiska utgrävningar. Han var en av de första att fotografera Palestina från luften och gjorde en svit bilder under en lång flygresa med Imperial Airways från Nilens delta till dess källflöden. Han reste i Sudan, Kenya och Tanganyika. Utan tillgång till våra dagars snabba filmemulsioner och teleteleobjektiv smög han sig tom på stovvilt i Ngororokratern. Tekniskt sett är tyvärr många av dessa bilder mindre lämpade för reproduktion.

Terroristaktionerna och den politiska utvecklingen i Palestina åren efter andra världskriget fick Matson att besluta sig för att lämna »Bibelns land» för gott. Med sin hustru installerade han sig i Kalifornien. Det stora bildarkivet han förde med sig, omfattande den tidiga produktionen skänkte han 1966 till Library of Congress.

Ett antal lådor med ca 7000 negativ hade dock blivit kvar i en KFUM-lokal i östra Jerusalem som vid delningen av staden kom att ligga i den arabkontrollerade delen. Först efter sexdagarskriget 1967 kunde man komma åt lådorna och skeppa över dem till USA. Även detta material överlämnades till det amerikanska kongressbiblioteket. Tyvärr hade under åren åtskilliga plåtar svårt skadats av fukt och värme, andra var krossade.

Med en ovanlig energi för en man en bra bit över de åttio ågnade Matson sina sista levnadsår åt att hjälpa till med bibliotekets katalogisering av bildsamlingen. Han såg med intresse fram emot en utställning på Fotografiska Museet och senare på Stockholm Stadsmuseum, av vilka inga tyvärr kom till stånd. I december 1977 dog han 89 år gammal.

Inte heller i *Den svenska fotografins historia* av Rittsel-Söderberg som utkom i höstas har hans arbete som fotograf uppmärksamats, inte ens med en enda liten rad i det kapitel som handlar om svenska fotografer verksamma i utlandet. Däremot ägnar författarna text ett helt uppslag med bilder och text åt drottning

Victorias kameraskott från en kort vistelse 1890-91 i de trakter där Matson var verksam under ett halvsekel.

Nåväl, Matson är i gott sällskap. I denna första — och därmed viktiga — sammanställning av svensk fotohistoria i bokform finner man faktiskt inte heller en minsta liten uppgift om bla Karl Larkas, August C Hultgrens, Patrik Johnsons eller Limafotograferna L O Åkerströms och G Renströms mångåriga arbete och synnerligen fina dokumentärbilder från svenska miljöer (medan samtidigt den »konstnärlige» fotografen Henry Goodwin ägnas hela sexton sidor).

Några år efter Matsons bortgång publicerade Arno Press i USA fyra tjocka volymer, *The Middle East in Pictures*, en faksimilerad utgåva av ca 5000 bilder i de elva fotoalbum som en gång fanns att bläddra i på The Matson Photo Service i Jerusalem. På drygt 900 sidor i grått offsettryck, med sex lika stora bilder per sida, blandas här fina bilder med likgiltigt gods i en mörkande monotont sortimentkatalog.

Än återstår alltså att göra en fin utställning här i Sverige med ett selektivt urval bilder ur Matsonsamlingen — och förhoppningsvis även ett bildverk i sober grafisk formgivning, där även Matsons intressanta tidiga färbilder ingår, innan han riskerar att försvinna spårlost — som så många andra — i fotohistoriens svarta hål. ●

Bli medlem i Förr och Nu. Inträdesavgiften är
from 1984-06-01 100 kr.

FÖRR OCH NU
TIDSKRIFT FÖR ENFOLKETS KULTUR

Kleroterierna och den antika demokratin

av Lennart Lind

□ Det är faktiskt direkt förbluffande att den antika grekiska demokratin (ca 500-300 f Kr) idag är så illa känd; inte nog med att vi fått själva ordet och begreppet därifrån, den är också — så vitt vi vet — den enda egentliga föregångaren till vår moderna västerländska variant, som de flesta av oss är så stolta över, skriver Lennart Lind. Våra förfäder germanerna var knappast demokrater, inte heller borgarna i det medeltida Norditaliens städer, för att nu ta några exempel man brukar framhålla. Som föregångare förblir grekerna i allt väsentligt unika.

Sammandrabbning mellan tungt beväpnade grekiska fotsoldater, sk hoplitter. 600-talet f Kr. Från den sk Chigi-kannen i Villa Giulia, Rom. Demokratin hade en bakgrund i den lilla stads-statens behov av försvar mot sina grannar. Den som med vapen i hand hjälpte till att försvara staten kunde också kräva del i dess styrelse. Illustration ur H.A. Groenewegen-Frankfort & B. Ashmole, Art of the Ancient World, New York 1972, pl 24.

Den viktigaste orsaken till att den antika demokratin sällan väcker entusiasm hos moderna människor är förmodligen att den i de flesta handböcker beskrivs på ungefär samma sätt som man gjorde för hundra år sedan. Ändå har det hänt en del. Två mycket viktiga upptäckter med anknytning till den antika demokratin har gjorts, den ena redan 1890, den andra, nödvändig för att göra den första fullt begriplig, betydligt senare och i fackkretsar inte bekant förrän 1939. Det var nu inget bra år för nyheter på det humanistiska fältet, och därför har det tagit längre tid än vad som annars kan ske skulle ha varit fallet för denna andra upptäckt — med dess betydelse för den första — att tränga ut och bli allmänt känd. Det skedde egentligen inte förrän på 1970-talet, och till den populära litteraturen i tex Sverige har den ännu inte nått.

Allmänna förutsättningar

För att förstå det nya måste man veta en del om den antika demokratin rent allmänt. Skälet till att just grekerna blev demokrater och inte tex egypterna och sumererna (1) är inte så lätt att slå fast, men som en del av bakgrunden brukar man framhålla Greklands geografi: landet är naturligt uppsplittrat i många små, genom berg och vatten från varandra klart åtskilda delar, och de stater som bildades där från 700-talet f Kr och framåt var vanligen små till ytan med få invånare. I en typisk grekisk stat var man normalt inte fler än att de flesta kände varandra personligen och att man kunde samlas på ett ställe, för att tex dryfta gemensamma angelägenheter. Det var ur seden att hålla sammankomster för alla vuxna, vapenföra män, sk folkförsamlingar (grek. sing. *agorá* el *ekklesia*) som demokratin så små-

ningom — på sina håll — växte fram.

Så här i efterhand kan det paradoxalt nog förefalla som om just den *folkrikaste* av de gamla grekiska staterna, Athen, med halvön Attika, hela tiden var ledande för den demokratiska utvecklingen. Så behövs det inte alls ha varit, men Athens demokratiska system är det enda vi är närmare underrättade om, och de två upptäckter jag nämnt berör just Athen. Därför är man i allmänhet tvungen att sätta likhetstecken mellan den antika grekiska demokratin och den athenska, och den regeln kommer att följas här.

Bondebefriaren Solon

Hur uppkom då demokratin i Athen? På 300-talet f Kr, då man haft demokrati så långt tillbaka någon kunde minnas, ville athenarna själva gärna tro att den införts omkring år 600 f Kr, av deras hjälte *Solon*. Det var inte helt rätt, men Solon spelade verkligen en roll, genom att rädda Athen ur en kris, den allvarligaste i statens ditillsvarande historia.

På 600-talet f Kr var Athen en adelsrepublik, styrd, som andra samtida grekiska stater, av aristokrater, dvs vissa familjer med mycket jord och *ärfvlig* rätt till den politiska makten. Dessa familjer utsåg inom sin krets höga ämbetsmän, sk *arkonter*, så måningom nio år. Huru de tillsattes är inte känt; kanske valdes de av folkförsamlingen — vi vet inte ens om en sådan överhuvudtaget fanns i Athen vid den här tiden och hur den i så fall var sammansatt. Under alla omständigheter var bara medlemmar av någon av de styrande familjerna tänkbara som kandidater. Dessa aristokrater hade också exklusiv rätt att sitta i *areopagen*, det berömda och mäktiga rådet i Athen, som i verkligheten var dess regering eller vad man nu skall kalla det styrande organet i en antik stat. Folkförsamlingen, om den alls fanns, sammankallades förmodligen bara för att godkänna de beslut rådet och arkonterna kommit fram till, ofta säkert efter hård intern kamp: Athens historia ända ner mot slutet av 500-talet f Kr är full av stridigheter mellan olika adelsätter.

Men nu började de lägre samhällsklasserna, folket, *demos* på grekiska, röra på sig! Krav höjdes på omfördelning av jorden och skulder-

nas upphävande; drabbade var framförallt de små jordbrukarna, som rentav hotades till sin existens som fria män. En revolution höll på att bryta ut. Då sköt aristokraterna fram Solon, en ur deras egen krets som också åtnjöt förtroende hos *demos*, som medlare.

Solon gick mycket klokt tillväga och utnyttjade fullt ut de befogenheter som ställts till hans förfogande. Hans uttalade mål var *eunomia*, »god ordning». För senare tidens athener kom beteckningen »Solons lagar» att stå för kvalitet, och man tillmätte honom — som antynts — fler åtgärder än han rimligen kan ha hunnit med under det enda år han var verksam, 594 f Kr. Obestriddigt är att han upphävde skulder. De som tryckts ner i slaveri som en följd av skulder blev fria, de som sålts utanför Attika av samma skäl köptes tillbaka och åter fick medborgerliga rättigheter; i fortsättningen var det förbudet för athener att förslava varandra pga obetalda skulder (man gick istället över till att importera slavar utifrån, från icke-grekiska områden; det är en annan historia).

Genom dessa åtgärder räddade, eller kanske skapade, Solon en klass av fria småbrukare i Attika (2), och det är tillräckligt för att man där skulle komma ihåg honom med tacksamhet. Men han gjorde mer än så: Athen fick en helt ny författning, där politiska rättigheter indelades som tidigare var grundade på *börd* utan på *förmögenhet*. Det var i själva verket nytt och radikalt. De fria athenerna delades in i fyra förmögenhetsklasser, med rättigheter och skyldigheter allt efter förmåga. Den lägsta klassen, de egendomslösa, kunde visserligen inte kandidera till ämbeten, men de fick delta i sammanträdena och besluten i *folkförsamlingen*, som nu gavs en framträdande plats, förmodligen främst som domstol, dit bla den som ville klaga på en ämbetsman kunde vända sig. Det var ur denna folkförsamlingens dömande makt som Athens berömda stora *jurydomstolar* kom att utvecklas. Vi återkommer till dem!

Solons insats är viktig av två skäl: dels slogs å ena sidan fast att bland fria athener *börd* inte skulle få lägga hinder i vägen för politisk verksamhet (förmögenhetskrav kan luckras upp, och det var precis vad som hände), å den andra att folket/*demos* i sin helhet hade rättigheter och rentav kunde sitta till doms över äm-

hetsmän.

Organisatören Kleisthenes

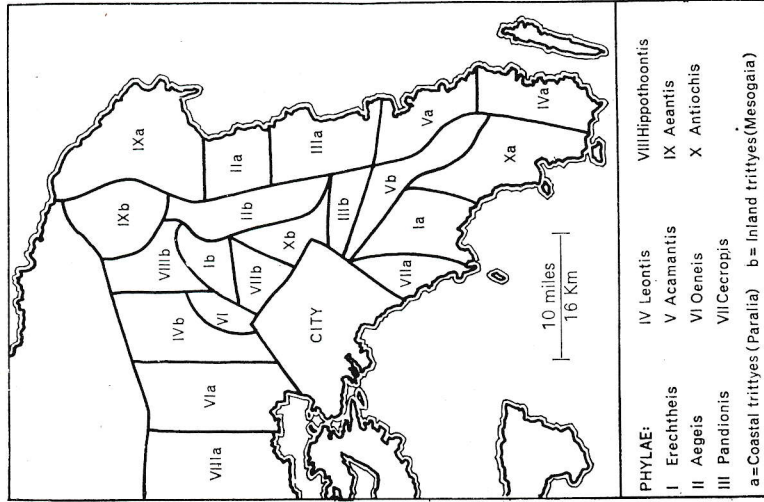
Detta var verkliga landvinningar, men Solons författning kom inte att användas på avsett sätt. Aristokraternas fortsatta (van)styre beredde istället väg för en enväldshärskare, en *tyrann* med den dåtida termen. Under 600- och 500-talen f Kr grep tyranner — med mer eller mindre brett folkligt stöd — makten från aristokraterna i många grekiska stater, och troligen var detta just då det enda realistiska alternativet till aristokratstyret. Tyrannerna kunde genomföra populära åtgärder, som utdelning av jord till jordlösa, starta större byggnadsföretag och liknande.

Athens tyrann, Peisistratos, en adelsman på kant med de övriga, var ganska populär. Han intresserade sig för jordbrukets utveckling och gav stöd åt Attikas småbönder (lån mm) men också åt själva staden Athen, som kanske först under hans tid (ca 561-527 f Kr) blev en stad i egentlig mening. Solons författning upphävdes inte — det var förmodligen nu den började fungera — och adelns traditionella ställning undergrävdes alltmer.

Man kan säga att athenerna under tyrannväldet alla var lika politiskt maktlösa, och när man år 510 f Kr fördrev Hippias, son och efterträdare till Peisistratos men mindre populär, var slagordet inte längre Solons *eunomia* utan istället *isonomia* (ung. lika rättigheter för alla). Ett tag såg det ut som om de gamla adelsfamiljerna skulle ta över igen, men en av de ledande aristokraterna, Kleisthenes (som vi i övrigt vet mycket litet om) slöt förbund med *demos*, som en nästan samtida historiker säger, och genomförde en rad reformer, som slutgiltigt kom att bryta aristokraternas traditionella maktställning. Det var omkring år 507 f Kr, och det året brukar räknas som den athenska demokratis födelseår (ordet dyker upp först senare). Med några korta avbrott, 411 och 404-3 f Kr, kom den att äga bestånd till 322 f Kr, då den avskaffades genom yttre tvång; Athen hade då i praktiken upphört att vara en självständig stat.

Hur det fungerade

Kleisthenes delade in Attika i tre större områ-

Schematisk framställning av Kleisthenes' uppdelning av Attika. Varje fyle, som alltså sönderföll i tre olika delar, gavs både ett nummer och ett namn. En del av fyle I, Erechtheis, stod alltså att finna i »staden» (>city) på kartan, fylena ej markerade, en annan vid »kusten» (Ia på kartan, sydöst om »city»), den tredje i »inlandet» (Ib, norr om »city»). Illustration ur Victor Ehrenberg, From Solon to Socrates, London 1968, s 95.

den, inlandet, kusten och staden (Athen med omgivningar), vilka i sin tur var och en sönderföll i tio mindre, som fördes ihop tre och tre, en från varje större område, till tio sk *fylen* (grek. sing. *fyle*, plur. *fyloi*). De som tillhörde en viss fyle agerade tillsammans både militärt och politiskt; på så sätt blev athenera från olika delar av Attika vana vid att ha med varandra att göra i olika sammanhang, vilket motverkade separatistiska tendenser. Men framförallt gick alltså reformen ut över de gamla adelsät-

terna, som vanligen bara var starka lokalt; de fick svårt att hävda sig i den nya ordningen.

Sin entusiasm för allt det nya fick athenerna tillfälle att visa nästan omedelbart, genom att slå tillbaka omfattande och delvis samordnade angrepp från grannstater, som inte riktigt gillade vad som hände i Athen. Framgången blev därvid total och stärkte systemet.

Vid sidan av fylena inrättades också ett slags kommuner, sammanlagt mer än hundra stycken, kallade *demer* (av *demos*, folk), vars medlemmar möttes till sk *deme*-församlingar med mycket viktiga befogenheter, bla den att avgöra vem som var athensk medborgare eller inte: man måste nämligen tillhöra en *deme* för att räknas som medborgare, och där bestämde *deme*-församlingen. Statens högsta beslutande organ var annars folkförsamlingen (*ekklesia*) i Athen, som sammanträdde någon eller några gånger i månaden (på 300-talet ungefär fyra) och som var öppen för alla athenska medborgare som önskade delta och hade tid att närvara. Folkförsamlingen fattade, efter diskussion, beslut i både in- och utrikespolitiska frågor, genom enkel omröstning (vanligen handuppräkning) där majoriteten avgjorde. I vissa frågor krävdes en närvaro av minst 6 000 personer för att beslutet skulle gälla.

Dagordningen till folkförsamlingens möten gjordes upp av de *femhundras råd*, som trängde undan den gamla *areopagen* som »regering». Medlemmarna i det nyinrättade rådet utsågs genom lottning, för ett år i taget, femtio från varje fyle. Vilken athensk medborgare som helst som anmälde intresse kunde alltså komma med i detta råd, men bara för ett år och bara högst två gånger under sin livstid. Man lottade också ut många ämbeten, tex som *arkont*, nu tio stycken, en för varje fyle. Militära ämbetsmän och vissa andra föredrog man att utse genom val (i folkförsamlingen). Sammanlagt tillsattes varje år många hundra ämbetsmän, genom val eller lottning; normalt kunde man inneha ett visst ämbete bara en gång i sitt liv, vilket garanterade rotation och effektivt förhindrade uppkomsten av ett »pampvälde».

Ämbetsmännen hade att verkställa folkförsamlingens beslut, och kunde få stå till svars inför den eller inför *folkdomstolarna*. Vid

Kleisthenes' tid (om det inte skett tidigare) hade man nämligen skilt ut det mesta av folkför-samlingens dömande funktioner och gett dem till sk *dikastéria* (sing. *dikastérion*), som på svenska brukar kallas folkdomstolen, eller rättare folkdomstolarna, eftersom det rörde sig om flera olika. Det utmärkande för dem var det stora antalet domare, *dikastai* (sing. *dikastés*), 200, 400, 500 eller fler, alla lekmän. Dessa domare, eller snarare jurymän, sammanlagt 6 000 årligen, utsågs genom lottning bland alla som annämlt intresse. Folkdomstolarna dömden i både privata och offentliga mål och utgjorde högsta instans; ingen värdjan kunde riktas mot deras beslut.

Några invändningar

Folket hade verkligen makten i Athen på 400- och 300-talen f Kr, genom folkförsamlingen och folkdomstolarna. Men vilka var egentligen »folket»? Frågan är lätt att besvara. Först och främst, *slavarna* räknades inte dit; de hade inga politiska rättigheter alls och knappast några andra heller, de var egendom, statlig eller privat. »Folket» för grekerna var och kunde aldrig bli något annat än en grupp bland de fria. Men också bland dem fanns somliga som inte riktigt räknades, de sk *metoikerna* (uttalas metájk), personer som flyttat till tex Athen från någon annan grekisk stat; de förblev »utlänningar» om de så bodde på platsen i generationer. »Folket» i Athen var de athenska *medborgarna*, de som härstammade från andra athenska medborgare, eller somliga av dem: som vi sett kunde ordet ges den inskränkta betydelsen »de lägre klasserna», som för Solon och Kleisthenes på 500-talet. Men på 400- och 300-talen betydde *demos* i allmänhet *hela* folket, och *demokratía* innebar att *alla* medborgare hade makten, även om systemets motståndare (de fanns och var verkamma) föredrog att uttala ordet »pöbelvälde».

För att man ska veta vad den antika demokratin var värd, trots de begränsningar som ligger i öppen dag, måste man ha någon uppfattning om proportionerna mellan de olika grupperna. Om tex slavarna eller metoikerna utgjorde en överväldigande majoritet, nitito procent eller mer, reduceras demokratin självklart till något av en kuriositet, och kampen om

makten mellan de athenska medborgarna och dess former blir då ungefär lika intressant som den mellan lågadel och högadel i Frankrike på 1700-talet. Hur var det alltså?

Om förhållandet medborgare - metoiker råder knappast någon oenighet bland forskarna: metoikerna var den mindre gruppen, medborgarna minst dubbelt så många (jfr *Tabell 1*). Stor oenighet råder däremot om förhållandet medborgare - slavar, vilket har sin grund i 1800-talets föreställningar; man trodde då att slavarna stod för fyra femtedelar av Attikas befolkning (samtliga fria — män, kvinnor, barn — skulle alltså svara för endast tjugoprocent). Dessa beräkningar utgick visserligen från antika sifferuppgifter, men av så tveklagt slag, att man idag i allmänhet inte västar någon tilltro till dem (kritiska röster fanns redan före år 1900). Ändå är det fortfarande en ganska vanlig uppfattning att slavarna åtminstone var den *större* gruppen, medborgarna med familjer den *mindre*. Motsatsen hävdas av tex Victor Ehrenberg (se *Tabell 1*). Alla är dock överens om att slavarna i Athen var många, fler än på de flesta andra håll. Endast i Sparta har med säkerhet den förslavade delen av befolkningen, *heloterna*, varit större, relativt sett och — kanske — absolut. Se *Tabell 1*.

Hur som helst, medborgarna med familjer utgjorde kanske en mindre del av befolkningen som helhet, men de kan inte samtliga avfärdas som någon sorts överklass. De flesta av dem arbetade själva, många lika hårt som någon slav. Så förefaller det tex som om de flesta arbetande inom jordbruket, den grundläggande näringen, var fria; slavarna — huvudsakligen icke-greker — utnyttjades främst som tjänare, hantverkare och gruvarbetare (endast för den sistnämnda kategorin var tillvaron riktigt obehaglig). Det är fullt möjligt att bara en minoritet bland medborgarna ägde slavar, nämligen de stora jordägarna, som fortsatte att dominera ekonomiskt och socialt. Många medborgare var vanliga småbrukare som skötte arbetet på sina gårdar med den egna familjen som enda eller huvudsakliga hjälp, efter ett mönster bekant historien igenom.

Man har också pekat på Athens *imperium* och dess betydelse för demokratin. Från 478 till 404 var Athen centrum i ett förbund av gre-

Tabell 1

Befolkningen i tusental i några grekiska stater och landskap. Från Victor Ehrenberg, The Greek State, London 1969 (2 uppl.), s. 31.

Vi har mycket få siffror om invånarantal och liknande från det gamla Grekland. Victor Ehrenberg understryker att alla siffror i hans tabell är osäkra, de som rör slavarna knappast mer än gissningar. Boiotien var ett landskap ungefär lika stort som Athens territorium, landskapet Attika, men uppdelat på flera stater (tio eller mer). Befolkningen i Athen gick ned mycket kraftigt mot slutet av 400-talet som en följd av det förödande kriget mellan Sparta och Athen, det peloponnesiska (431-404 f Kr).

ATHEN		480	432	400	360	313
År f Kr						
Medborgare	25-30	35-45	20-25	28-30	21	
Medborgare med familjer	80-120	110-180	60-100	85-120	60-85	
Metoiker	4-5	10-15	6-8	10-15	10	
Metoiker med familjer	9-12	25-40	15-25	25-50	25-35	
Slavar	30-40	80-110	40-60	60-100	30-60	
Hela befolkningen	120-150	215-300	115-175	170-255	140-190	
BOIOTIEN		400-tal		300-tal		
År f Kr						
Medborgare		28-30		35-40		
Medborgare med familjer		85-95		110-125		
Metoiker med familjer		5-10		5-10		
Slavar		20		30		
Hela befolkningen		110-125		145-165		
SPARTA		480-460	371	200-tal		
År f Kr						
Spartier med inskränkta rättigheter	4-5	2,5-3	2-2,5 (?)			
Spartier med familjer	0,5 (?)	1,5-2	1,5-2 (?)			
Perioiker	12-15	7-9	6-8			
Heloter		40-60(?)				
Hela befolkningen		140-200(?)				
			190-270(?)			

kiska stater som efterhand utvecklades till ett rent athenskt väld, där de sk bundsförvanterna tvingades betala tribut, som athenarna sedan i stort sett kunde använda efter eget gottfinnande. De athenska medborgarna fick ofta betalt för att utöva sina rättigheter (för att ingen av fattigdom skulle tvingas avstå), ämbets-

män och andra, tex jurymännen i folkdomstolarna, uppbar lön. Från bundsförvanternas tribut, har man hävdad, det var den som gjorde demokratin möjlig. Till detta kan sägas att den athenska demokratin var äldre än imperiet och överlevde det. Athenarna drog på 400-talet ekonomisk nytta av imperiet, det är obestrid-

ligt, men de utgifter som själva det demokratiska systemet medförde tycks ha gått att täcka med staten Athens normala inkomster, från tullar, arrenden och liknande, vilket bevisas av att man hade råd att avlöna folk också på 300-talet, då man inte längre hade något imperium.

En annan invändning är att det bara var de vuxna *männerna* som blev medborgare. Kvinnor var lika politiskt omyndigförklarade som barnen. Påpekandet är riktigt, men så var det i *allra* antika grekiska samhällen; kvinnor var ingenstans direkt delaktiga i det politiska livet. Athen utgjorde inget undantag, varken åt det ena eller andra hållet.

Sammanfattningsvis kan sägas att invändningar mot athenarnas demokrati som just demokrati är möjliga att göra, men att de inte har den tyngd man ibland förleds att tro. En väsentlig del av befolkningen var delaktig, kanske så många som hälften, om man räknar med medborgarnas familjer. Hur ofta före modern tid kan man peka på motsvarande bredd i det politiska engagemanget i en stat? Vi har knappast någon rätt att avfärda den antika demokratin som ointressant.

Ett gåtfullt ord

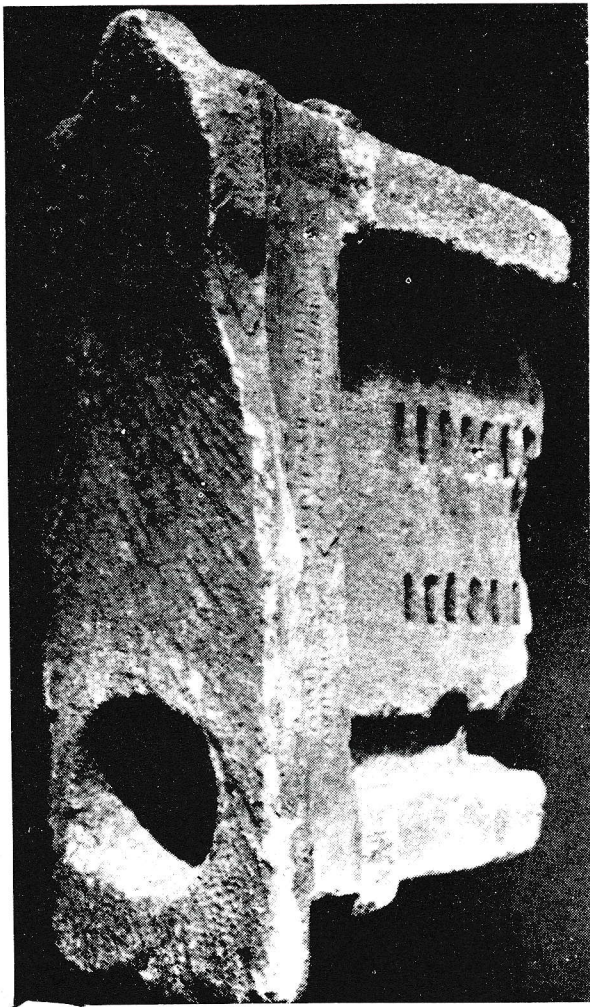
Efter denna långa men troligen nödvändiga utveckling kan vi återvända till vårt egentliga ämne. För hundra år sedan menade man sig nog känna till allt som var värt att veta om den athenska demokratin. I århundraden hade man i detalj studerat skrifter av antika grekiska författare som Thukydides (ca 455-400 f Kr), Xenofon (ca 428-354), Platon (ca 427-347) och Aristoteles (389-322), där demokratin kritiserats eller visas i funktion. Men man hade alltså fel. 1890 grävdes i ökensanden i Egypten fram några blad till en papyrus-rulle, som visade sig innehålla en tidigare som förlorad betraktad antik skrift, Aristoteles' *Athenarnas statsförfattning*, tillkommen omkring år 325 f Kr.

Skriften, bevarad nästan i sin helhet, består dels av en kortfattad athensk historia från 600-talet till ca 400 f Kr (med tonvikt på den konstitutionella utvecklingen), dels en beskrivning av hur författningen fungerade på Aristoteles' egen tid, 320-talet f Kr, demokratins sista decennium. Det berättas om hur man blir med-

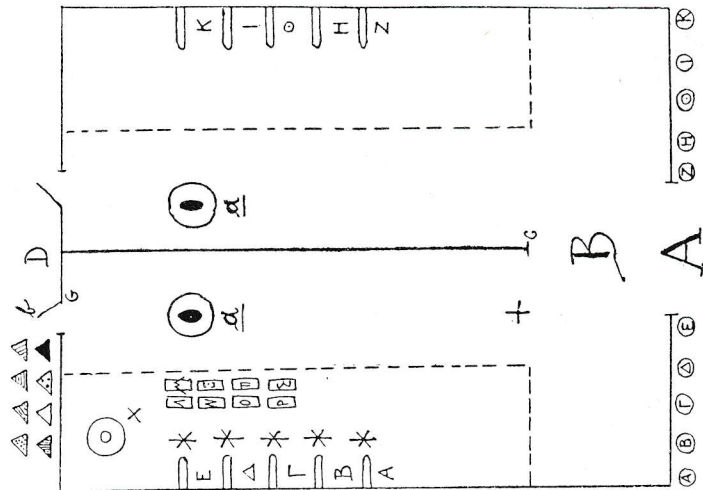
borgare, hur medlemmar i de femhundra råden och de olika ämbetsmännen tillsätts, vilka befogenheter de har, etc. Det mesta av detta var tidigare helt okänt. Som avslutning och höjdpunkt kommer en utförlig beskrivning av folkdomstolarna och hur jurymännen utses.

Att detta skedde genom lottning visste man, liksom att lottning överhuvudtaget spelade en stor roll i det demokratiska systemet. Vad man däremot saknat var en beskrivning av hur ett lottningsförfarande rent praktiskt gick till. Man föreställde sig väl i allmänhet att det skedde på enklast tänkbara sätt, genom att någon fiskade upp kulor av olika färg ur en urna, vit kula vald, svart kula diskvalificerad. Så gick det ibland till, men jurymännen på Aristoteles' tid utsågs genom ett betydligt mer komplicerat förfarande. Det kunde man utan vidare se av texten i den nyfunna skriften. Men exakt hur kunde inte avgöras, eftersom där förekom ord, vars betydelse pga ovanlighet inte var klar. Det centrala begreppet *klerotérion*, tex, som dyker upp på fem ställen, var i den övriga antika litteraturen ytterst sparsamt förekommande, och alltid i sammanhang där dess innebörd förblev dunkel. Att det hade med *kleros*, lott, att göra var uppenbart, men på vilket sätt? Det kunde tolkas dels som ett *rum* där lottning verkställdes, dels som en *urna* med lotter. Ingendera förslaget gör dock den aktuella texten särskilt begriplig.

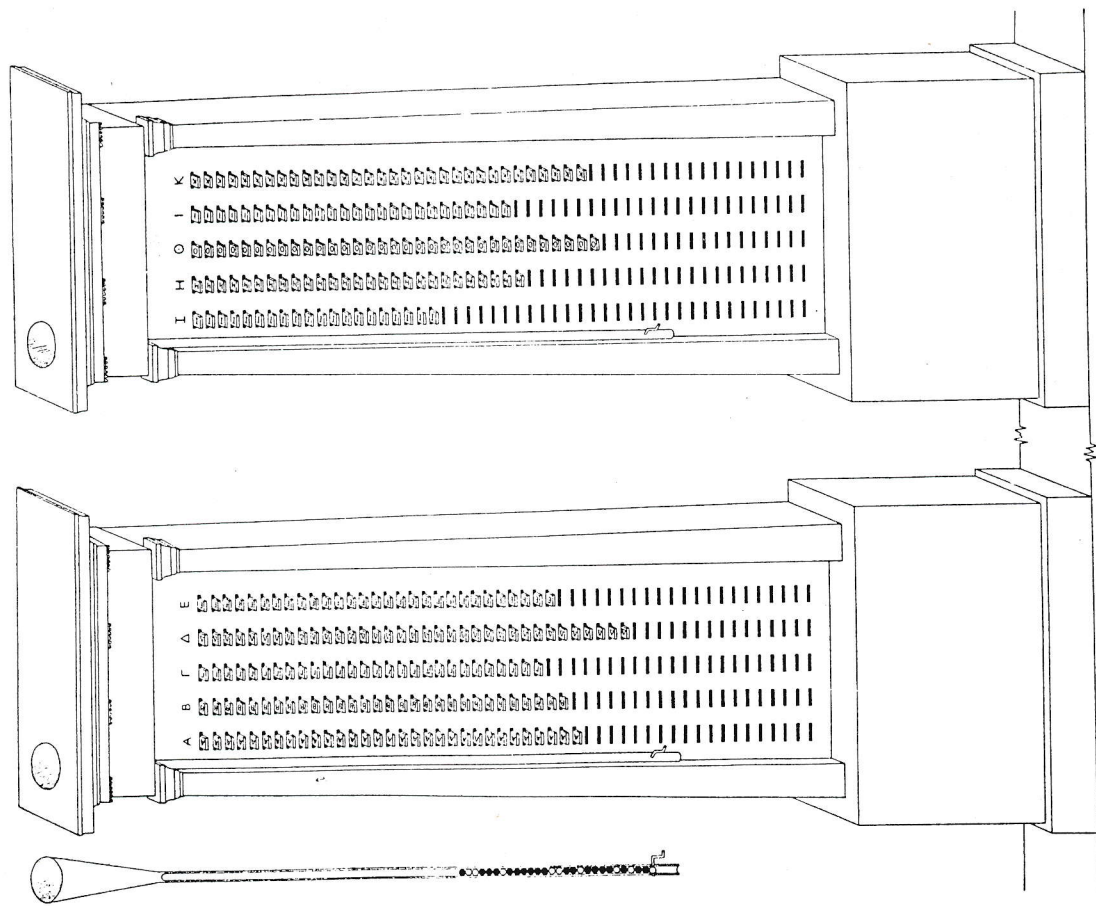
Detta var alltså den första av de i inledningen nämnda upptäckterna som ändrat vår syn på den antika demokratin. Den andra kom på 1930-talet, när man kom underfund med var ordet *klerotérion* faktiskt betyder. Genom att jämföra Aristoteles' text med vissa föremål av sten som hittats i Athen kom amerikanen Sterling Dow fram till att ett kleroterion måste vara en *maskin*, och att de föremål han undersökt var just delar från sådana maskiner, visserligen ca två hundra år yngre än de av Aristoteles beskrivna men ändå i allt väsentligt av samma typ. I en artikel 1939 presenterade han så sin tolkning av hur lottningsförfarandet gick till, med utgångspunkt dels från Aristoteles' text, som nu framstod som ett mönster av klarhet, dels från sin rekonstruktion av hur ett kleroterion, en lottningsmaskin, bör ha sett ut. Hans uppfattningar har senare inte blivit mot-

ovan Överdelen till ett kleroterion med två kolonner springor, sett uppifrån så att hålet för tratten där kulorna hålles ner framträder tydligt. Illustration ur S. Dow, Prytaneis, Hesperia Supplement 1, Athen 1937, s 204.

t.h. Ett försök från 1927 att rekonstruera de två kleroterier (för varje fyle) Aristoteles talar om som om det vore fråga om rum med gemensam ingång (Aristoteles säger att det fanns två kleroterier vid varje ingång). Det som stikker ut från rummens yttrevägg till vänster och till höger, märkta från alfa till epsilon (till vänster) och från zeta till kappa (till höger) tänkes vara en sorts ställningar för domarbrickorna. — Hela anläggningen gör ett illa genomtänkt och opraktiskt intryck (600 personer skall trängas i de två rummen!) och förstärker eventuella förutfattade meningar hos betraktaren om att den athenska demokratin var förhastad, ett misslyckat experiment. Illustration ur H. Hommel, Heliata, Philologus Supplementband 19, Leipzig 1927, Abb 2.

ovan Den numera allmänt accepterade rekonstruktionen från 1939 av Sterling Dow av två kleroterier på Aristoteles' tid. Illustration ur Dow 1939 (se litteraturförteckningen).

t.v. Ett nästan helt bevarat kleroterion med endast en kolumn springor. Till vänster urgröpningar för fästandet av det metallrör lotningskulorna skulle passera genom, upptill till vänster hål för tratten i rörets övre ända. Illustration ur S. Dow, Prytaneis, Hesperia Supplement I, Athen 1937, s 200.

Domarbricka av brons från Athen, 300-talets första hälft, åt Kleofantos, son till Kleandros, från demen Kerameis (utanför Athen). Bokstaven kappa längst till vänster visar vilken dikastisk sektion innehavaren tillhörde (hans bricka hamnar alltså i kolumnen längst till höger i kleroteriet till höger på föregående bild). Den något otydliga bilden av en uggle längst till höger på brickan, officiell symbol för staten Athen, markerar att vi har att göra med en edsvuren domare, som när han tjänstgör har rätt till en lön av tre oboler (en ganska låg summa). Illustration ur Kroll 1972 (se litteraturförteckningen), s 299 fig 27.

sagda annat än i enstaka detaljer.

En demokrati i arbete

Folkdomstolarna var av central betydelse för det demokratiska systemet. Därför var det viktigt hur dess hundratals eller rentav tusentals lekmanndomare utsågs.

Man anmälde intresse i början på året. Man måste vara athensk medborgare och ha fyllt trettio år, men några krav på förmögenhet ställdes inte. En lottning bland intresserade företogs och de 6 000 utvalda svor den sk domareiden samt erhöll varsin sk domarbricka, med innehavarens namn, övriga identitetsuppgifter och en grekisk bokstav, från alfa till kappa, angivande vederbörandes sk dikastiska sektion. Det fanns tio stycken sådana, inte identiska med fylena, med 600 domare var.

Hur man på 400-talet sedan förfor vet vi inte säkert, men det förefaller som om de dikastiska sektionerna hölls ihop, dvs en sektionens medlemmar dömde alltid tillsammans. Efter som varje sektion årligen var underställd en viss ämbetsman och varje ämbetsman hade sitt bestämda verksamhetsfält, kunde den intresserade på förhand räkna ut vilka medborgare som hade utsikt att sitta som jurymän i ett visst bestämt mål. Det stora antalet kandidater och det inslag av slump som trots allt fanns, efter som alla medlemmar av en sektion inte tjänstgjorde samtidigt, gjorde visserligen mutförsk en aning vanskliga, men inte helt utesluta.

Strax före år 400 förekom ett par uppenbara fall, vilket ledde till att systemet ändrades på 300-talet, för att på Aristoteles' tid vara i det närmaste immunt mot såväl mutförsk som manipulationer av olika slag.

Under 400-talet företogs förmodligen ingen daglig lottning: det tycks som om de edsvurna togs i anspråk i den ordning de infann sig i domstolslokalen på morgonen: när man hade tillräckligt antal för dagen släppte man inte in fler. Den som så önskade kunde alltså preparera en grupp ur en viss dikastisk sektion och skicka iväg dem tidigare än alla andra. Sådan hade man ingenting för på Aristoteles' tid.

Då gick det till så att de edsvurna som önskade delta i domstolsarbete under dagen (man var inte tvungen infinna sig varje domstolsdag) på morgonen kom till en särskild inhägnad framför själva domstolslokalen. I denna inhägnad fanns tio ingångar, en för varje fylle, och vid varje ingång stod tio lådor, en för varje dikastisk sektion, samt två kleroterier. Sammanlagt fanns alltså tio ingångar, hundra lådor och tjugokleroterier.

Den tilltänkte domaren gick till den ingång som hörde till hans fylle och lade sin domarbricka i den låda som var märkt med bokstaven för hans dikastiska sektion. Sedan var det bara att vänta.

Ett tecken gavs att inga fler brickor fick lämnas; de senkomna fick återvända hem. Därefter bar en tjänare fram de tio lådorna till ar-

konten för fyllet ifråga, som var ansvarig för det hela. Sedan lådorna grundligt skakats om, drog arkonten en bricka ur var och en. På så sätt fick man tio *brickuppsättare*, en för varje dikastisk sektion, vilka samtidigt var de första att tas ut som domare för dagen.

Varje brickuppsättare fyllde så uppifrån och ner en av de vertikala kolumner med springor, var och en stor nog för en domarbricka, med vilka kleroterierna var försedda, en kolumn för varje sektion, fem på varje kleroterion. När alla lådor tömts, tog man bort de brickor som hamnat nedanför den sista i den kortaste kolumnen och återlämnade dem till innehavarna, som alltså fick återvända hem med oförrettat ärende (de kunde komma tillbaka nästa domstolsdag och ha bättre tur). På så sätt er-

höll man i varje kleroterion ett visst antal hordsontella rader med fem brickor i varje.

Den egentliga lottningen kunde börja. Arkonten lade ett visst antal svarta och vita kulor i en trätt överst på det första kleroteriet, varifrån de föll ned i ett rör med en låsanordning i nedre ändan. En kula i taget släpptes fram. Var den första vit, blev innehavarna av alla fem brickorna i den översta raden, från fem olika dikastiska sektioner, utsedda att fungera som domare under dagen, var den svart, diskvalificerades samtliga. De fick tillbaka sina brickor och kunde återvända hem. Så fortsatte man, rad efter rad. När arkonten på detta sätt avverkat alla rader i det första kleroteriet, gick han över till det andra och upprepade proceduren. De domare som lotten gynnat släpptes in i

Nederdelen av ett stort kleroterion med elva kolumner. Illustration ur S. Dow, Prytaneis, Hesperia Supplement 1, Athen 1937, s 208.

inhägnaden och fördelades, genom förnyad lotning, på de olika domstolar som skulle fungera under dagen. Ingen hade alltså minsta möjlighet att i förväg räkna ut vem som skulle döma i ett visst mål.

Lotningen ägde rum i det fria, alla tilltänkta domare och även andra intresserade kunde övervaka det hela och själva se att allt gick rätt till. Förfarandet måste ha tagit ganska lång tid, men eftersom det finns skäl anta att de edsvurna alla hade en viss rutin, kan de bägge lottningarna, vid kleroterierna och senare till de olika domstolarna, ha klarats av på ca 1 1/2 timme. Resten av dagen kunde sedan ägnas åt själva processerna.

Under 300-talet hade man i privatprocesser 201 eller 401 domare, beroende på det omtvistade föremålets värde, och i offentliga processer, dvs sådana som gällde brott mot staten, 501 eller fler. En process tillgick så att den som väckt åtal — alltid en privatperson, offentliga åklagare saknades — framförde sina anklagelser, varpå den åtalade svarade — personligen, försvaradvokater fanns inte heller. Den *tid* parterna hade till sitt förfogande var noga reglerad. När parterna uttalat sig gick domarna, utan föregående diskussion, till slutet omröstning i frågan skyldig — icke skyldig. I vissa fall, där lagen inte stadgade något visst bestämt straff, fick parterna själva föreslå påföljd, som domarna sedan tog ställning till i förnyad omröstning, likaledes hemlig.

Folkdomstolarna var också ett viktigt rent politiskt organ. De kunde bli anlitade för att granska lagligheten hos ett folkförsamlingsbeslut. Det tillgick så att en enskild medborgare, i princip vem som helst, stämde inför domstolen som ställt förslaget till vad som sedan blev beslutet ifråga. Parterna agerade sedan ungefär som i en privatprocess. Om förslagsställaren vann domstens öra var det aktuella beslutet giltigt, om inte upphävdes det och förslagsställaren blev straffad. Upp till 6 000 domare, dvs alla som fanns, kunde sitta samtidigt i en process av den här typen. Det öppna systemet athenarna ville ha tillät inget annat skydd än denna prövning i efterhand mot försök av »smarta» politiker att för egen vinnings skull i folkförsamlingen driva igenom beslut av

tvivelaktig natur, med hjälp av en tillfällig opinion eller på annat sätt.

Kleroterier användes inte bara på det sätt som beskrivits här utan i många andra sammanhang. Det fanns flera typer, bla en med endast en vertikal kolumn med springor, som kunde användas tex när man fördelade arbetsuppgifter på olika ämbetsmän.

Mordet på demokratin

Jag har nämnt att demokratin hade motståndare. Deras alternativ var ett system där de »goda» eller »bästa» medborgarna hade hand om statens styrelse. Dessa »goda» eller »bästa» medborgare var, händelsevis, identiska med dem som hade viss förmögenhet, vilka i allmänhet fann det upprörande och mot naturen att den skulle vara med och fatta politiska beslut som var tvungen att arbeta för sitt uppehälle och därför saknade tid att lyssna till filosofier eller att fundera över hur det goda samhället borde se ut. Direkt outhärdlig för många var tanken att de egendomslösa eller de som bara ägde litet genom sin rent numerära övervikt i folkförsamlingen skulle driva igenom beslut om konfiskering av de rikas förmögenheter; de lugnades knappast av att några sådana förslag aldrig ställdes, eller ens tycks ha övervägts (i varje fall inte i Athen). Denna rädsla kan spåras hos tex Aristoteles, som trots att han uppenbarligen beundrade demokratin i Athen (av den nyfunna skriften måste man dra den slutsatsen) ändå var principiellt mot demokrati, som framgår av hans sedan medeltiden kända och lästa bok *Politiken*.

En kamp mellan anhängare och motståndare till demokratin utkämpades i många grekiska stater under 400- och 300-talen f Kr, inte bara i Athen. Demokratianhängarna var inte sällan framgångsrika, men det blev till sist som motståndarna ville: från slutet av 300-talet avskaffades efterhand demokratierna överallt, under inflytande och påtryckningar från de makter som avlöste varandra som dominerande i Grekland, först kungariket Makedonien i norr, sedan Rom.

Men mordet på demokratin, för det var fråga om ett mord, var en långdragen process. Demokratiska inslag, folkförsamlingar mm,

levde kvar under århundraden; i Athen användes kleroterier i olika sammanhang ännu på 100-talet före Kr. Men redan på 100-talet efter Kr var de lärda inte längre säkra på vad ordet betydde. Sedan vidtog den rena glömskan.

Kanske i ännu högre grad än folkförsamlingen var folkdomstolarna själva centrum, kärnan i det demokratiska systemet, de garanterade verkligen likhet inför lagen, eftersom

Noter

- (1) Det finns forskare som hävdar att redan sumererna i Mesopotamien (Irak) för ca 4 500 år sedan skulle ha haft en sorts primitiv demokrati, med folkförsamlingar. Om den saken vet man ingenting med bestämdhet.
- (2) Teorierna om hur det såg ut i Athen före Solon är oräkneliga. Enligt en uppfattning var de skuldsatta bönderna egentligen en sorts arrendatorer till adeln, som först genom Solons ingripande blev verkliga ägare till den jord de brukade.

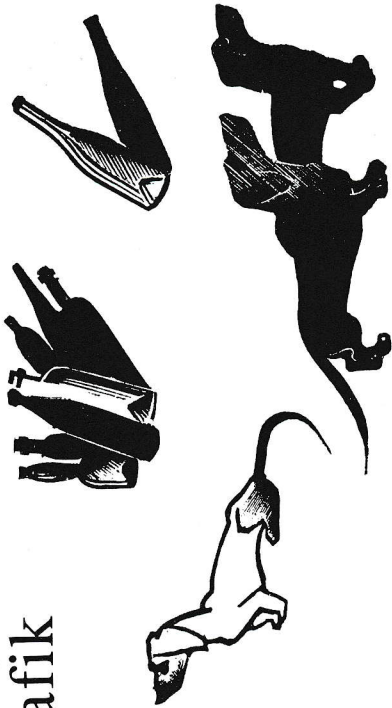
Litteratur

- Dow, S., »Aristotle, the Kleroteria and the Courts», *Harvard Studies in Classical Philology* 50 (1939) s. 1-34.
- Hansen, M.H., *Det athenske demokrati i 4. århundrede f Kr.* 1-4. Köpenhamn 1977-1979. (Ett utmärkt arbete, särskilt del 4, *Folkedomstolen*, som jag huvudsakligen följt i avsnittet »En demokrati i arbete».)
- Kroll, J.H., *Athenian Bronze Allotment Plates*. Cambridge Mass. 1972. (Om domarbrickorna.)
- Moore, J.M. *Aristotle an Xenophon on Democracy and Oligarchy*. London 1983. (Innehåller bla en fullständig, utförligt kommenterad engelsk översättning av den nyupptäckta skriften av Aristoteles.)
- Ste Croix, G.E.M. de, *The Class Struggle in the Ancient Greek World*. London 1981. (Skildrar bla utförligt och med många belägg mordet på demokratin.)

Rättelser

- Ett par fel smög sig in i förra numret. Rubriken till Kent Beglers artikel skulle ha lytt: »En nyestetisk väckelse» — inte »En nyetisk väckelse». Vidare skulle Mats Miljands recension av Hans Dahlbergs bok *I Sverige under 2:a världskriget* ha avslutats på följande sätt:
- Dahlbergs krönika om 2:a världskriget är, trots folkhemsk samförståndsanda, nyanserad och faktarik, grundad på senaste forskningsrön. Detta tillsammans med den kulturhistoriska bredden och det rika bildmaterialet bör ge boken spridning i hem och skolor.

Estnisk grafik

av Anne Lidén

□ Europas konsthandel formar sig idag efter axeln Paris - Moskva. Men de ntidiga konstnärerna i Estland väljer en annan väg. Motståndet mot förryskningen ökar. Man söker sig tillbaka till den äldre traditionen, till folkturen och nationalromantiken vid 1900-talets början.

"Den nya friheten! Inga röda fanor, inga leende traktorförande kvinnor, inga mårgfulla försvare av socialistiska landvinningar mer. Nu går Sovjetunionens konstnärer fria sin egen väg och visar en ny mångfald i konsten. Individualiteten är erövrad!" Så låter de nya parolerna i Moskva.

Vid midsommartid 1982 sitter jag på kvällstället mellan Köln och Aachen och läser den tyska konstidskriften *Art*. Ruhrområdet grådis skymmer solen. Luften är het och fuktig i junivärmen, det är tungt att andas. Med stora svarta rubriker och elegant färgtryck på glättat papper presenterar tidskriften entusiastiskt den nya ryska konsten, som fabrikören och konsthandlaren Peter Ludwig nyss köpt in i Moskva. Chefredaktören Axel Hecht hade själv varit med på resan. Nu visas många av de 159 konstverken på museum i Aachen, dit jag på väg. Moskva är temat för framtiden, ty det är "enligt Peter Ludwigs planer bara början på den konstnärliga samexistensen mellan Förbundsrepubliken och Sovjetunionen". Med pengar från Stiftung Ludwig skall det byggas ett "Världsmuseum" i Köln där öst och väst kan mötas. De ryska konstnärerna är fotograferade i tidningen framför sina skulpturer och målningar. Målarinnan Tatjana Nazarenko sitter på en röd plyschklädd stol invid sitt

stora självporträtt. Bakom hänger ett draperi av röd plysch. Hon har målat sig själv som zigenerska i röd klänning sittande i knät på en tsaristisk officer. "Mina bilder är helt privata", säger hon, "många bilder kommer ur hjärtat". Målningen kallar hon "Maskerad".

Närmare Aachen blir landskapet grönnare. Solen sjunker bortom floden Maas, som i en gammal tysk sång, men kvällen lovar ingen svalka. Peter Ludwig vill skapa "världskonst" inte "västkonst", men de konstverk jag möter på utställningen tycks ropa till besökarna: Vi är precis lika västliga som ni! Nicolai Andronow, Andrej Wolkov, Nina Schilinskaja, Michail Romadin och Inga Savranskaja bl a följjer helt den västeuropeiska modernismen. Men jag skratrar gott åt några illustrationer av Baron von Münchhausens berättelser, som är tecknade med tunnaste tuschpenna på sirligt rokokomanér. Peter Ludwig borde vara nöjd. Han fick gå före i kön på Export-Salongen i Moskva - ett undantag. Året innan hade Salongen exporterat konst för ca 5,6 milj mark, men endast konst som blivit över på den egna marknaden. Samtidigt som den stora gasledning mellan Förbundsrepubliken och Sovjetunionen projekterades, tog alltså en "andlig gasledning" materiell form. I reda pengar.

Kristjan Raud och det estniska nationaleposet Kalevipoeg

De estniska konstnärerna, som levt i en påtvingad "konstnärlig samexistens" med Sovjetunionen i 40 år, hör samman inte de förföriska lockropen från Moskva om den nya friheten. Det vet att denna frihet inte innefattar Estlands frihet. De vet också hur det gick förra gången deras herrar Tyskland och Ryssland gjorde upp med varandra 1939. Landet förpaktades till ryssarna. Fredsfördraget i Tartu 1920, som gav Estland självständighet, blev bara ett papper när kriget bröt ut. Idag när de ryska ockupanterna bygger sin jättehamn i Tallinn och ryska flottister spankulerar omkring i staden, fungerar den estniska kulturen som ett andningshål. De estniska konstnärerna söker sig tillbaka till den äldre traditionen och den nationella rörelsen "Noor Eesti", Det Unga Estland, som växte sig stark i samband med de sociala striderna 1905.

En centralgestalt var konstnären Kristjan Raud, som kom från en bondefamilj utanför Rakvere. Han skapade de mäktiga och karga illustrationerna till det estniska nationaleposet "Kalevipoeg", en 1000 versar lång sångcykel, byggd på gamla sägner och utgiven på 1850-talet av F R Kreutzwald. Med blyerts, kol och tusch, grova och kantiga linjer formade han en uttrycksfull monumental stil, som ingen senare illustratör kunnat nå upp till. De 20 sångerna om Kalevis son, hans väldiga bedrifter och hjältemodiga strider, publicerades 1935 i en påkostad utgåva med Kristjan Rauds bilder. Förutom bokens formgivning utförde grafikern Hando Mugasto 75 vinjetter i trägravtryck i svart och brunrött. Kristjan Raud hade under sina studieår i S.Petersburg och Düsseldorf påverkats av både den ryska och tyska nationalromantiken. Han lyckades dock bryta sin egen väg och skapa denna tidlösa gestaltning av en vresig fornbonds ursprunglighet, som helt saknar akademismens publikfriande och romantiserande sagostil.

Estniska konsthögskolan Pallas i Tartu

Konstnärerna i kretsen kring Kristjan Raud lyfts idag fram i den estniska konstidskriften *Kunst*. Det berättas hur målarna Konrad Mä-

gi, Roman Nymän och August Jansen fann inspiration i den franska senimpressionismen och hos den norske målaren Edvard Munch. Addo Vabbe och Jaan Vahira däremot sökte sina förebilder i kubism och futurism och tog intryck från Kandinsky och Malevitch. Självständighetstiden efter freden i Tartu 1920 innebar en kraftig ekonomisk och kulturell uppblomstring i landet. Den första estniska konsthögskolan, *Pallas*, hade startat 1919 med Konrad Mägi som förste lärare. Under hans och Addo Vabbes ledning skapades ett konstnärligt livaktigt och kosmopolitiskt centrum i Tartu.

Den främste kännaren i Sverige av estnisk konst, prof. Sten Karling, undervisade då vid stadens universitet och kunde följa utvecklingen av konsten. *Pallas*-skolan bröt mot rysk och tysk akademism och konstnärerna försökte finna nya vägar. Frankrike blev frihetens väg för en del, andra påverkades av den ryska revolutionära konsten.

Den mest kände estniska grafikern Eduard Wiiralt var lärare i grafik till 1925, men bosatte sig sedan i Paris. Han valde sina motiv bland luffare, horor, gatumusikanter och udda invandrare från de franska kolonierna. 1938 lämnade han Paris och for till Marocko. I teckningar från Marrakesh har han fångat befolkningens stolta misstro mot europeer. Eduard Wiiralt är mest känd för sina etsningar och tornålsgravyrer med högresta och oåtkomliga representanter för de vilda djuren, tigrar, lejon och zebbor. Den senaste Wiiraltutställningen ägde rum på Göteborgs Konstmuseum 1983. Porträttet av Kristjan Raud visar hans skicklighet i koppargrafikens tekniker, ett kunnande som betytt mycket för andra på *Pallas*-skolan t.ex. Arkadio Laigo och Hando Mugasto, som utförde vinjetterna till *Kalevipoeg*.

Hando Mugasto arbetade till en början i en expressionistisk stil med flerfärgsmonotypier och litografier, men utvecklade sedan en realistisk stil i trägravyr med tvåfärgstryck. Han tog starka intryck från de ryska grafikerna Favoritsky och Kravtchenko, vars bokillustrationer han studerade på utställningar i Tartu och Moskva. (Se Förr och Nu 3/76, 2/79, 3/82). Hando Mugasto dog 1937 endast 30 år gammal.

Kristjan Raud. Kalevipoeg. Stenkastningen. Kol. Estland 1926.

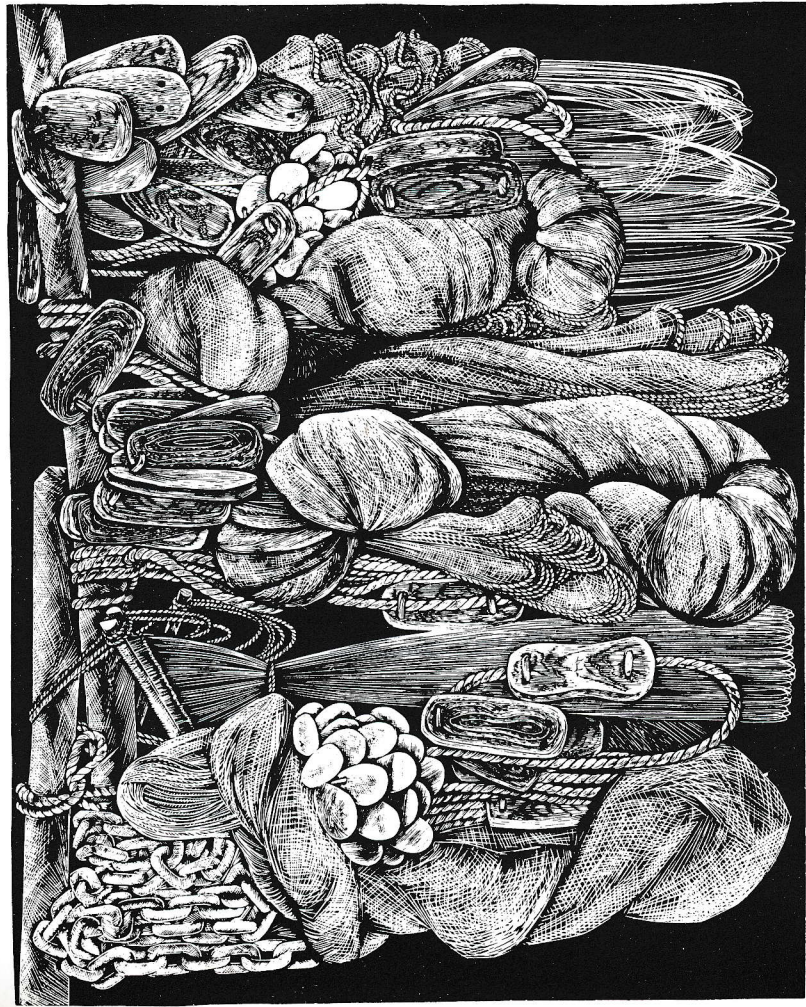
Kristjan Raud. Kalevipoegs död. Blyerts. Estland 1933.

Eduard Wiiralt. Porträtt av konstnären Kristjan Raud. Tornål. Estland 1939.

Eduard Wiiralt. Tiger. Mjukgrundsetsning. Paris 1937.

Henno Arrak. Fisknät. Linoleumsnitt. Estland 1969.

mal. Sten Karling skrev i samband med hans minnesutställning, att han valde sina motiv bland bönder och arbetare och skildrade med en social tendens utan varje försök till sentimentalitet eller försköning.

Modernismen förlorade en grogrund

Optimismen på 20-talet förbyttes snart i en bit-ter insikt om landets politiska problem. Den estniska författaren Ilmar Laaban, bosatt i Sverige, ger sin förklaring till att den positiva utvecklingen bröts. Den ultraparlamentariska författningen med dålig maktbalans kom i kollision med faktiska maktförhållanden, främst ekonomiska; bönderna som fått jord allierade sig med den konservativa borgarklassen i städerna. Så drevs politiken mot höger. När jordbruk och boskapsskötsel blev landets främsta exportnäring, förlorade den konstnär-

liga modernismen en grogrund. "Det verkade nästan som om den estniska konsten, som i ett första emancipationsrus hade hoppat rakt in i modernismen, nu fått den överhoppade realistisk-impressionistiska konventionen i bakläxa".

Men Estland fick i kriget hela sin historia i bakläxa. En del konstnärer flydde undan tyskarnas invasion, för att sedan återkomma när Tyskland förlorade kriget. Då flydde desto fler undan ryssarnas ockupation. Många medeltågtiga konstnärer svingade sig nu upp genom att anpassa sig till det ryska "socialbyråkratiska ikonmåleriet". De nya helgonen, tekniker-na, vetenskapsmännen och partisekreterarna målades omgivna av hänförliga arbetare och bönder. I stället för dynamiska landskap målade man panoramakulisser med odlad teaternatur. Bland eleverna från *Pallas*-skolan stanna-

de bl a målarna Aleksander Vardi och Elmer Kits kvar i landet och förde olika inhemska riktningar vidare.

Idag anses denna period alltför bortglömd i den estniska konsthistorien. Realismen från 40- och 50-talen ställs i den nutida debatten mot den nya "hyperrealismen" och den "marginaliska realismen" i USA och Moskva. Men gentemot Andrej Volkovs elegant målade, folk-tomma mystiska hus från 1978 föredrar jag Elmer Kits bild av gatustriderna i Tallinn 1905, en målning i en mer naiv realistisk stil som gjordes 1949. En försvarslös folkmassa står öga mot öga med den beväpnade milisen. Framför dem på gatan ligger döda kroppar. De höjer bevakande sina armar. Men det gavs ingen nåd 1949.

Estnisk konst i exil

Av den generation målare, och grafiker, som formades till konstnärer under självständighetens två decennier, lämnade många landet 1945. De bosatte sig till stor del i Kanada, USA och Australien, som t ex Eric Pehap, Agate Veeber, Edvard Rüga, Pauline Leps-Estam och Vida Juse. Sverige kom till en början att fungera som ett andningshål. Många elever från *Pallas*-skolan sökte sig hit, bl a Jaan Grünber, Karin Luts, Endel Kõks, Eric Haamer, Maire Männik och Arno Vihaelem. Andra namn är Eduard Ole, Herman Talvik och Otto Paju.

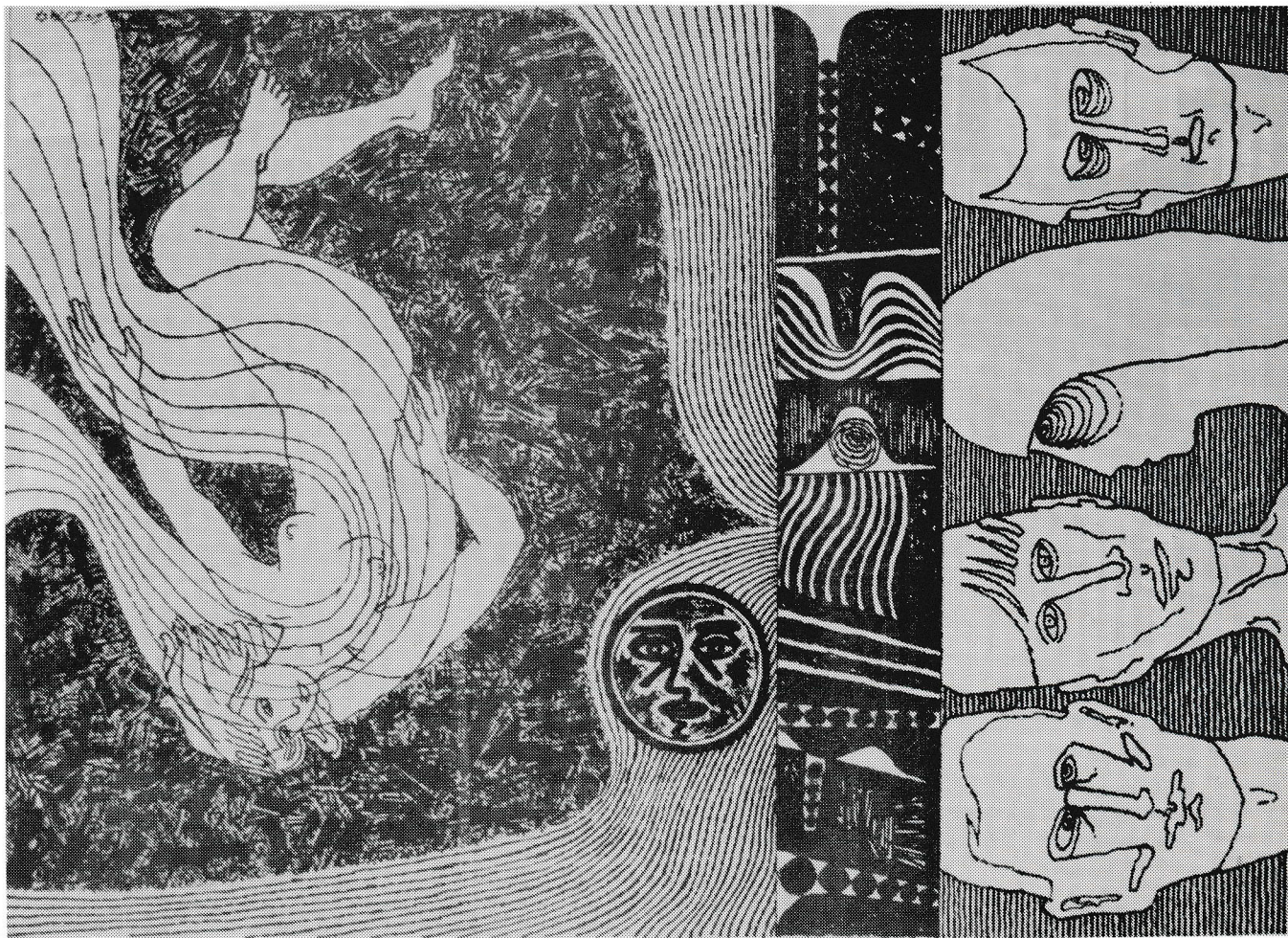
Ett genomgående karaktärsdrag i den estniska exilkonsten är det stora intresset för visioner, myter, riter, legender, tecken, artefakter och naturmotiv. Det finns också en stor ambition att experimentera i olika tekniker, effekter och abstrakta former. Upproret mot den ryska, konstnärligt skolastiska realismens tvångströja, blev troligen för många synonymt med den politiska kampen mot ockupation av hemlandet.

Hos grafikerna Endel Kõks och Herman Talvik finns exempel på den mytiska och visionära karaktären. De har båda varit verksamma i Sverige och deras bortgång helt nyligen är en stor förlust för esterna. Endel Kõks berättade i ett brev om sin bild *Rainbow woman*, att motivet var hämtat från Navajo-indianerna i USA,

en saga som påminde om kristendomens Adam och Eva. Vid den estniska världsfestivalen i Stockholm, *Eesti 80*, vände sig Endel Kõks emot att man sökte efter nationella särdrag i konsten, och betonade istället den estniska konstens kosmopolitiska karaktär. Han såg "världen som helhet intressantare än en enskild del av den". Men det kan inte vara någon tillfällighet att så många ester i exil väljer sina motiv bland utdöda folk, minoritetsfolk eller kolonialisera folk, som t ex svartar, indianer och mexikaner i Nord- och sydamerika. Herman Talviks visionära mysteriösa spel har en dramatisk extas och ett linjespel, som påminner om en spansk katolsk mystik och spansk järnsmede.

Konstnärerna Eric Haamer och den yngre Enno Hallek representerar en mer burlesk, frodig och färgstark konst. Enno Halleks lekfulla, polykroma träskulpturer är välkända i Sverige, medan målaren och tecknaren Eric Haamer är mer okänd. Eric Haamer kommer från Saaremaa (Ösel) och sökte sig efter kriget till den boruslänska övärlden i Sverige. Hans tidiga måleri visar samma livsglädje som de svenska Göteborgskoloristerna, men i den stora målningen *De utsötta* som tillkom efter kriget, framträder hans vrede över Estlands öde. Han har utvecklat en burlesk, rättfram och frodig realism som är mycket älskad av esterna. Han fångar folkkaraktärer med kärleksfull humor, kafferep och folkfester från minnenas Kuresaare, sommargäster och fiskare i Bohuslän.

Esterna har alltid varit ett fiskande folk. Grafikern Henno Arrak från dagens Estland har skapat ett arkaiskt uttryck för detta. Hans bilder av fisknät, flöten, rostiga ankare, gamla bryggor och båtar framstår som ståtliga monument över både den estniska och den svenska kustbefolkningens månghundraåriga arbete. Det är ovisst i hur hög grad de estniska konstnärerna i exil påverkats av utvecklingen i hemlandet. Men det kan inte vara någon slump att den kända barnboksillustratören Ilon Wikland har skärpt svärten i sina tuschteckningar till Astrid Lindgrens böcker, från de vemodigt mjuka linjerna i *Mio min Mio* till de skarp-skurna klipporna i *Bröderna Lejonhjärta*.

Herman Talvik. Vita skuggor. Linoleumsnitt. Sverige 1965.

Endel Kóks. »Rainbow Woman». Offsetlitoграфи. Sverige 1970.

Den nutida grafiken i Estland

Det är i ljuset av långvarig tysk och rysk överhöghet, den korta självständighetens förväntan, den bittra insikten om västmakternas svek mot Estlands sak och den ryska okkupationens hårda grepp, man ska se den nutida konstens utveckling i Estland. Arvet efter Kristjan Raud, Eduard Wiiralt och den fria *Pallas*-skolan förvaltas mer självständigt. Man har lämnat efterkrigstidens traditionella linoleumsnitt med motiv från kriget, bombade städer och slagfält. Grafiken är ofta tekniskt mångskiftande som hos Marjo Metsu, Peter Ulas, Leopold Ennosaar, Avo Keerend, Olev Seans och Harald Eelma. Konstnärerna i hemlandet har samma förkärlek för legender, myter, sagor och andeväsen i naturen som de i exil. Ofta finner man ordet *Legend* som titel till konstverket. I trycken från 60- och 70-talen träder mytologiska gestalter fram, Ikaros och Medusa. Arkaiska djurväsen och gudar blandas. Estniska folksånger och legender, sagor från glömda folk eller minoritetsfolk som samer, indianer eller australier, utgör motiv för bla Vive Tolli, Kaljo Põllu, Evi Thiemits, Concorida Klar, Naima Neidre, Heldur Laretei och Jüri Arrak.

Författaren Jaan Kaplinski skrev dikten *Vi måste ju gå mycket stilla* 1967. Hans ord hjälper mig att se den samtida grafiken. Sällsamma namn sätts på radband i dikten, att läsas som besvärjelser; mullen minns hjältarnas strider och riken som fallit sönder: "Pontiac. Tecumseh. Osceola. -- Narrangansett. Susquehanna. Chemehuevi. Mattole." (Se Förr och Nu 4/82) I Leopold Ennosaars trägravyr *Skog* är träden levande av eld och spränger både barken och luften. Färggrafiken skapar med grönskimrande, gråbruna, barkbruna och roströda, skrovliga och djupt etsade linjer en sinnebild av jordens mull med rötter, knölar och frön under multnande löv där tecknen till det som ska växa kan urskiljas i ett myller av rotrådar. Vive Tolli fyller grönbruna ytor mellan hopträngda människor med mönster av växter, ur den böljande hopen stiger en flamma. Idag har folksångernas händelser vävts in i hennes bilder med tunnare tråd, och historiens tecken kan avläsas på bilden av de gamla murarna i *Pireta-*

klostret, hennes etsningssvit från 1982.

Kaljo Põllu, som illustrerade Jaan Kaplinskis diktsamling, kombinerar på 60-talet svartvit och färg i tryckmetod som liknar collage. Blågrå stereotypa figurer upprepas under en bild av överhetens svartvita kommandoarmar eller en jordfärgad skrovlig bild av en fornbondsk gård. På 80-talet har han skapat en mäktig vit mezzotintgravyr *Urinnevänare* som skildrar samefolkens myter. Den sammetsmjuka svärtan får en suggestiv kraft.

Ibland försöker konstnärerna gestalta samhallets städer och maskiner som en fiende till människa och natur tex Vello Vinn, Alex Kütt, Alo Hoidre, Silvia Liva och Evald Okas. Kanske skapas i denna genre ett "inre rum" för en protest mot Sovjetunionens maktpolitik, som ofta ikläder sig ett sken av "förnuftig, upplyst internationalism". Men Estlands frihetskamp kan väl knappast vara bejängt av ren teknikfientlighet.

Vid den 5:e grafiktriennalen i Tallinn 1980 varnades konstnärerna för att hysa ett överdrivet intresse för det nationella arvet. Det klagades på att motiven i alltför hög grad handlade om historia, legender, mytologi och sagor. "Sånt uppträder jämt när nutida konstnärer försöker framhäva sin nationella karaktär", skriver den missnöjde estniske redaktören föraktfullt.

Kanske är det den typen av kritik som påverkat grafikern Ilmar Torn, ordförande i Estniska Konstnärers Riksförbund. 1967 skar han linoleumsnitt med grovhuggna bönder och fiskare, nu gör han schablonartade träsnitt av hamnutsikter med båtsiluetter eller stiliserade duvor.

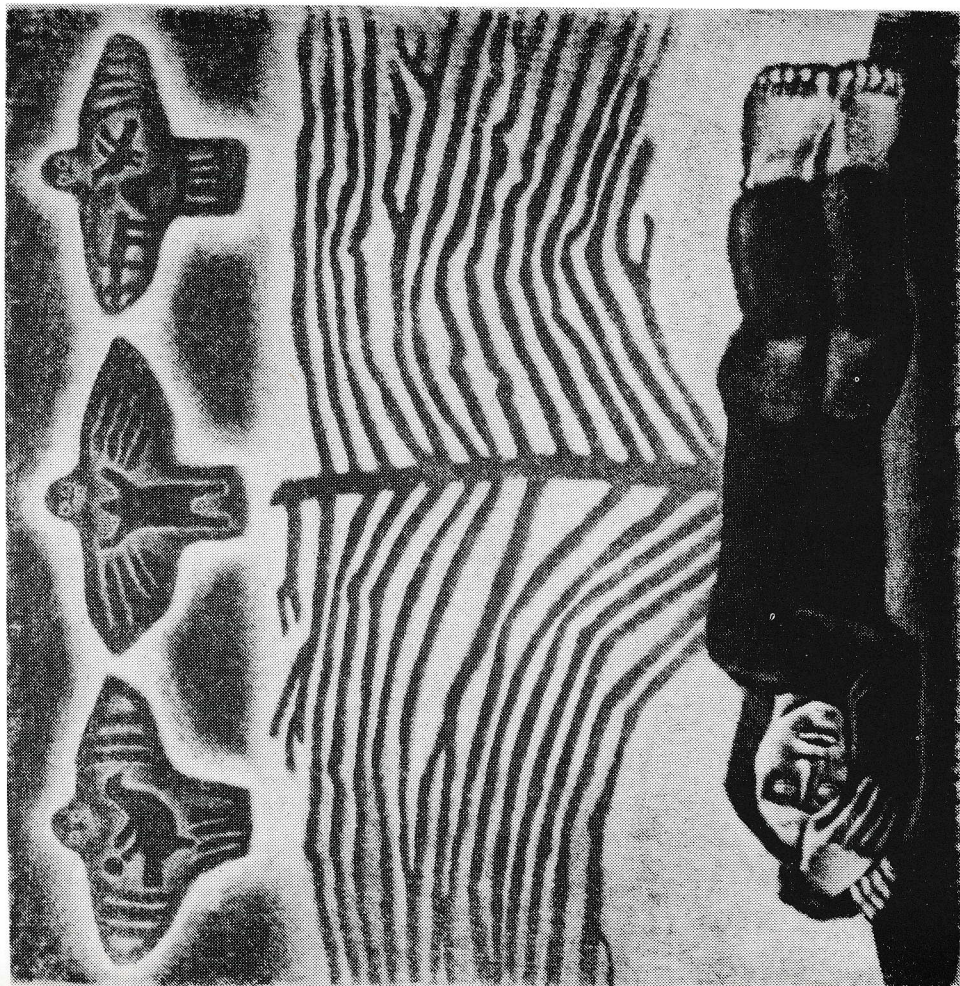
En del grafiker fick dock beröm för att de inte sysslade med nationella motiv. Över huvudet på de "efterblivna" estniska konstnärer, som envisas med sina gamla legender, höjs nu som ett varnande pekfinger en rapport från en internationell konstkritikerkonferens i Köln 1982. Dit hade konstkritiker från öst och väst kommit för att diskutera realismens utveckling. Störst uppskattning hade den samlade europeiska kritikerkåren visat den ryske konsthistorieprofessorn Vadim Polevoi, vars föredrag enligt tidningen *Kunst* varit huvudinslaget

Leopold Ennosaar. Skog. Trägravyr. Estland 1969.

på konferensen. Han hade talat om "hyperrealismen" och den "magiska realismen" i USA, Europa och Sovjetunionen. Det var en sådan

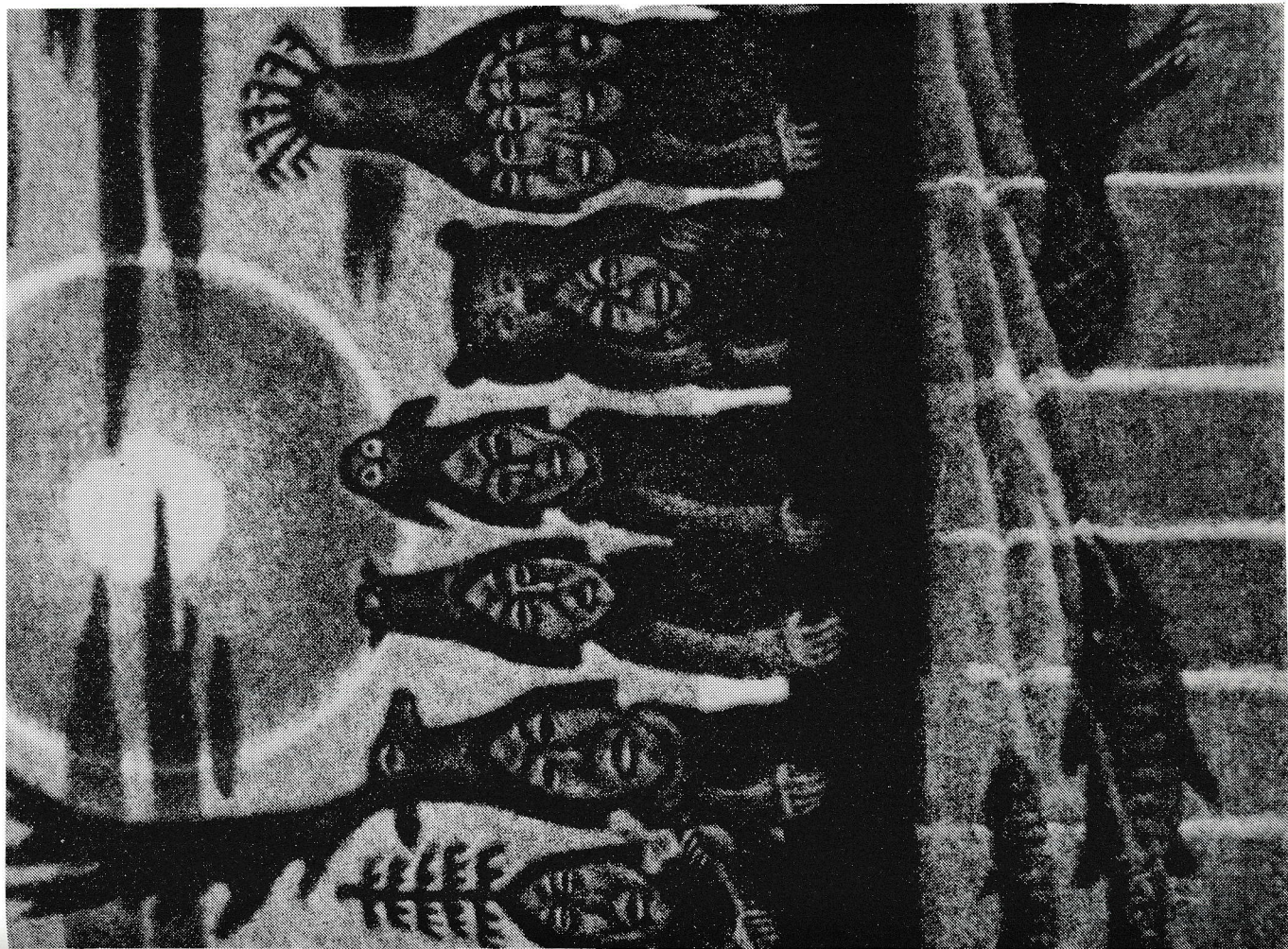
individualistisk realism som konsthandlaren Peter Ludwig från Aachen satsade på. Förändringen inom den konstnärliga ut-

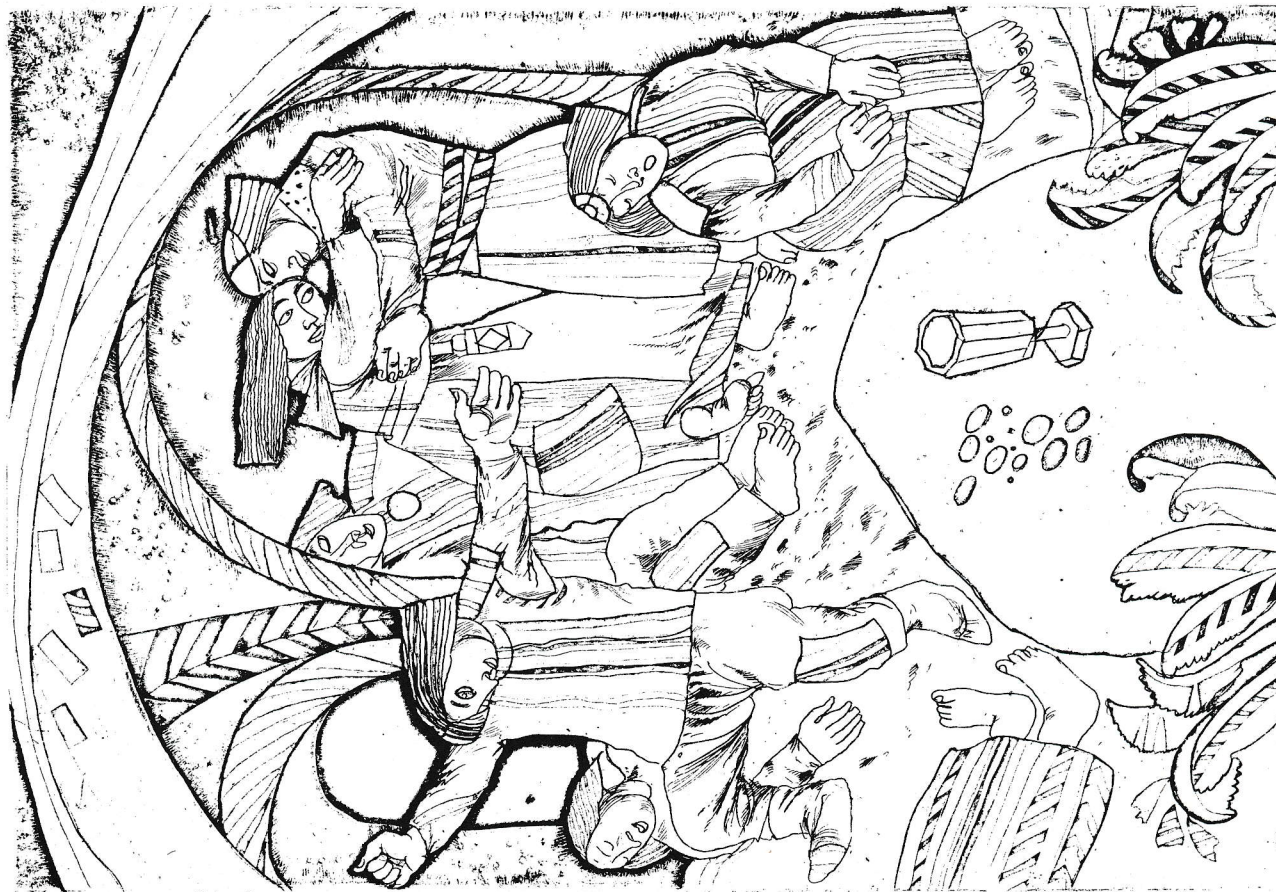

Kaljo Põllu. Ovan och t h »Urinneväanare». Mezzotint. Estland 1980.

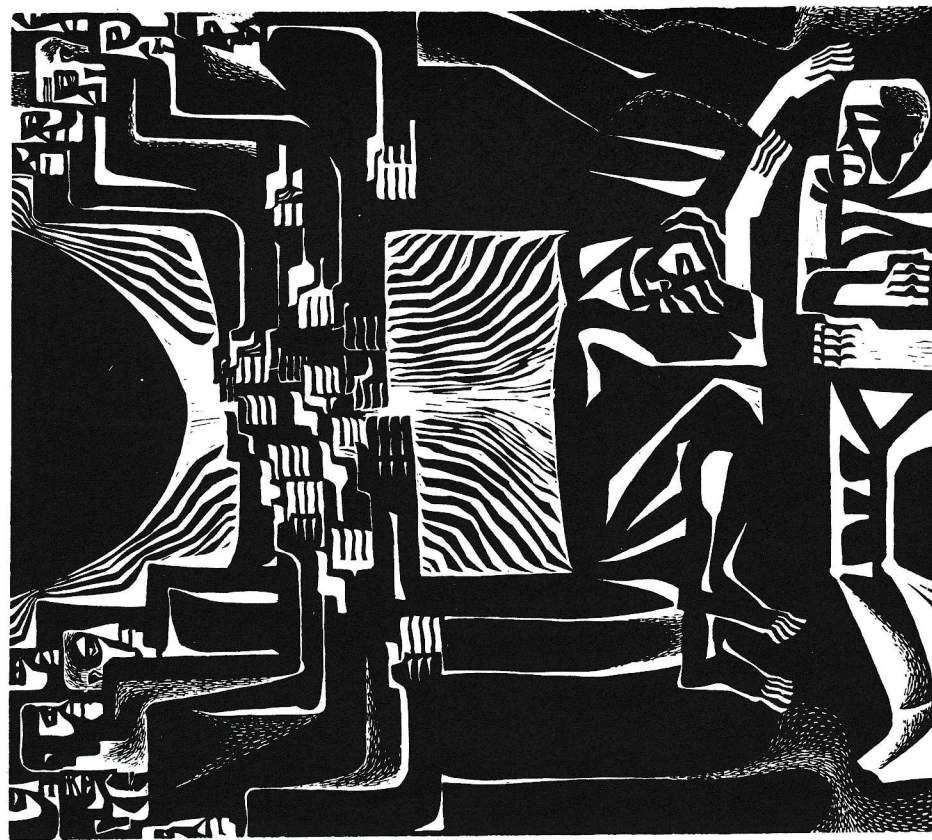
vecklingen i både Estland och Sovjet måste innebära en omprövning för exillesterna. Från rysk sida marknadsförs inte längre någon socialrealism utan en elegant västeuropeiskt präglad modernistisk konst för salongsbruk. När dagens estniska konstnärer både bokstavligen och bildligt tvingas dölja sin identitet under jor-

den, när de binder sin konst med allt fastare band till sitt folk, sin nationella tradition och landets natur, då lösgör sig den nya sublima "hyperrealismen" ur sin gamla avlagda realistiska skepnad och stiger upp mot en ny himmel i Köln och Moskva! Individualiteten är befriad! — Till vad? — Den nya friheten! För vem?

Vive Tölli. Djävulen dansar på krogen förklädd till bonde. Etsning. Estland 1982.

Heldur Laretei. »20 århundradet». Linoleumsnitt. Estland 1967.

Litteratur

Kreutzwald, F R, *Kalevipoeg*, Vadsstena 1947.

Kalevipoeg, *Esternus hjältepos*, övers R Hertzberg och H Winter. Bokvännerna. Sthlm 1963.

Viirjoja, L, *Kristjan Raud 1865-1943*. Tallinn 1981.

Laaban, I- Karling, S- Koks, *Estrisk konst, kultur 35 år i Sverige*, Kulturhusets katalog, Sthlm 1980.

Kaplinski, J, *Våra skuggor är mycket långa*, övers Ivo Illiste, Fripress, Halmstad 1982.

Köks, E, *Estonian Graphic Artists*, Väis-Eesti &

EMP, Sthlm 1980.

Paju, O, *Estonian Art in Exile*, Sthlm 1980.

Krijastus *KUNST* 55/1 1979, 59/1 och 60/2 1982. Tallinn.

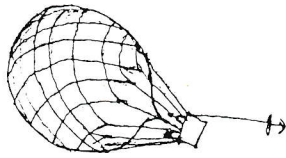
Das Kunstmagazin *ART* 4/1982. Gütersloh 1982.

Grafik, konstdidskrifter, litteratur och information: Estniska bokhandeln Väis Eesti, Lilla Nygatan 8, Stockholm.

Estniska kultursamfundet, Wallingatan 32, Stockholm

Baltiska Institutet, Kungsholmsgatan 12, Stockholm

Ralph Erskine — en humanistisk funktionalist

av Staffan Glassel

□ Vilken är vår tids arkitektur? Är det funktionalism eller postmodernism? Debatten har rasat de senaste åren. En som svarat, inte genom att debattera utan genom att rita, är arkitekten Ralph Erskine. I denna artikel presenteras hans arkitektur och hans syn på arkitekturen.

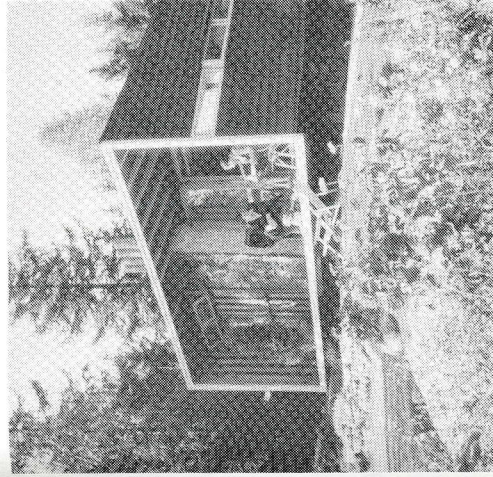
Stockholmsutställningen

År 1933 satt en knappt tjugoorig yngling i London och läste i arkitekturtidskrifter om Stockholmsutställningen 1930. Han blev imponerad av Asplunds lätta paviljonger och av budskapet om funktionalism. Det är i ett nötskal bakgrunden till att Sveriges mest kända, och kanske bästa, arkitekt idag heter Ralph Erskine.

Inspirerad av den svenska funktionalismen begav han sig, efter avslutade arkitekturstudier, iväg på en resa till Danmark och Sverige sommaren 1939. När han anlände till Stockholm med cykel och sovsäck visade Mälar-drottningen sitt fagrade ansikte, sol och värme, gnistrande vatten och spännande byggnader. Erskine blev förälskad och har också stannat här sedan dess. Han hittade ett jobb på ett mindre arkitektkontor och tog hit sin fästmo. De gifte sig samma år i Stockholms rådhus.

Så kom andra världskriget och framtiden såg med ens mycket osäker ut för paret Erskine. Han blev uppsagd och hankade sig fram på diverse småjobb. För att överleva försökte de skära ner sina omkostnader så mycket som möjligt. Erskine ritade en mycket liten stuga, en finurligt planerad låda. Ritbordet fälldes upp mot väggen och så hissades sängen ned från taket. Sängen kunde också omvandlas till soffa. Huset byggde de själva i Handen, söder om Stockholm.

Efter de magra krigsåren flyttade familjen till Drottningholm och där bor de fortfarande. Så småningom ritade Erskine ett eget hus med kontor tvärsöver gården. Den egna arkitektverksamheten, Ralph Erskines arkitektkontor AB, byggdes upp under 50-talet och fick vind i seglen. Ett tecken på detta var att kontoret under ett tiotal år fanns i en ombyggd segelbåt.

Det första egna huset

På somrarna seglade man ut till skärgården med familjerna och blandade ritandet med semesterliv.

Kontorets storlek stabiliserades runt ett tjugotal medarbetare. En storlek anpassad så att Erskine själv aktivt kunnat medverka i alla projekt.

Verksamheten

Från det första lilla huset på 20 kvadratmeter har kontoret hunnit med ett 70-tal genomförda projekt som täcker hela registret; från villor till hela samhällen (störst är Byker i England med 2 300 lägenheter) och bland de enstaka objekten återfinns skolor, hotell, shoppingcenter samt fabriker.

Merparten av projekten återfinns i Sverige men flera har utförts i England och några i andra länder. Den svenska tyngdpunkten ligger nog i Gästrikland med framför allt alla projekt i Sandviken.

För att underlätta en fortsatt verksamhet vid kontoret när Erskine själv drar sig tillbaka delades det för några år sedan. Han själv med några få medarbetare har stannat i Drottningholm medan merparten av de anställda bildat ett eget kontor, ARKEN — Erskinearkitekterna AB, och flyttat »in till stan». Samarbetet

Erskine vid det uppfällbara ritbordet

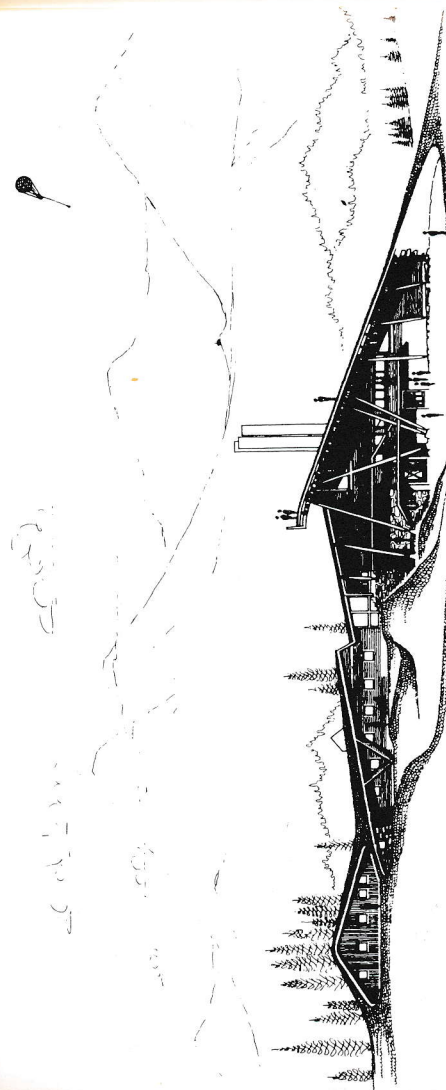
kontoren emellan är naturligtvis intensivt och Erskine (nu 70 år) är minst lika aktiv som tidigare.

Funktionalism eller postmodernism

Vid ett flertal tillfällen har Erskine deklarerat att han är funktionalist. Frågan blir då, vad är en funktionalist? (!) Erskine refererar själv tillbaka till 30-talet med Asplund och Le Corbusier och pekar på deras rena formspråk. Funktionalism är att rita det vi behöver och det är egentligen inte en stil utan ett sätt att arbeta.

Men hävdar man då som de »ideologiskt» stränga förespråkarna att formen strikt skall följa funktionen och att inga omotiverade utsmäckningar får förekomma, ja då är det svårt att pressa in Erskines formspråk i den fällan.

En av postmodernismernas (alltså »effekt-funktionalismernas») teser är istället att fasadernas utformning inte behöver hänga ihop med vad som finns bakom dem. De förespråkar en dekorativ ornamentik med rötterna i 20-talsklassicismen, husen skall vara »läsbara» och vackra. Erskines expressiva fasadarkitektur passar ofta in i ett sådant betraktelsesätt. Själva försöker han dock alltid motivera utformningen av sina hus med rationella skäl.

Södra fasaden på Borgafjäll skidhotell

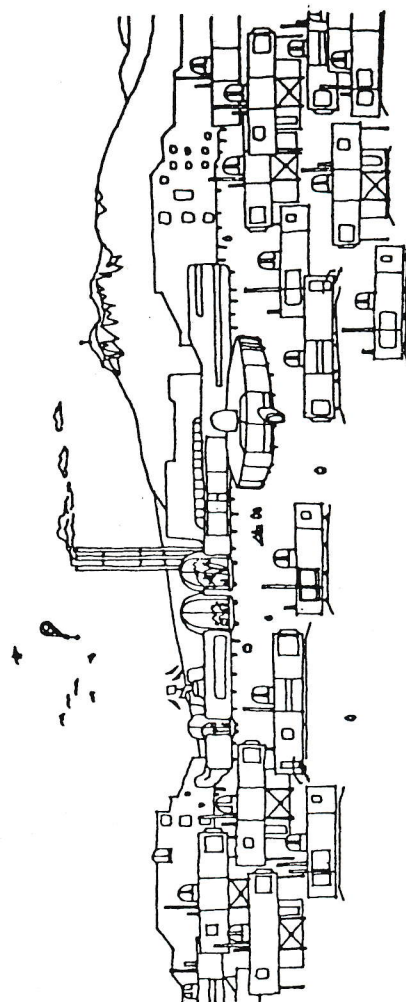
Den engelske arkitekturkritikern Charles Jencks har placerat Erskine under rubriken »Ad hoc» (ung. formad av omgivningen) i sitt försök att klassificera 1900-talets arkitektur (2) och det är en beskrivning så god som någon. Erskine har själv sagt i en uppsats att »The role of a creative architect is not in the practise of Styles, but poetically and truly to satisfy human needs, to do this with honesty in form and technique». (3)

Klimatanpassning

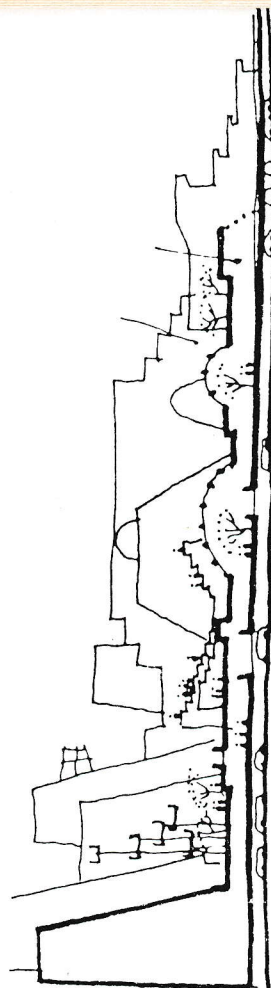
Sedan ankomsten till Sverige har Erskine fasci-

nerats av vårt nordliga klimat med dess drastiska växlingar mellan sommar och vinter. Tidigt studerade han olika metoder att bygga i kallt klimat. På många sätt har han försökt forma byggnader för att både maximalt utnyttja den sol som finns men även skydda mot kyla och vindar.

Ett tidigt projekt som blev inkörsporten till klimatanpassningen var skidhotellet i Borgafjäll (1948-50). Byggnaderna hukar sig boks-
tavligen för vinden och smälter samman med landskapet. På vintern fungerar det snötäckta

Skiss över Resolute Bay, en arktisk by i Canada

Principsektion genom ett samhälle i norr

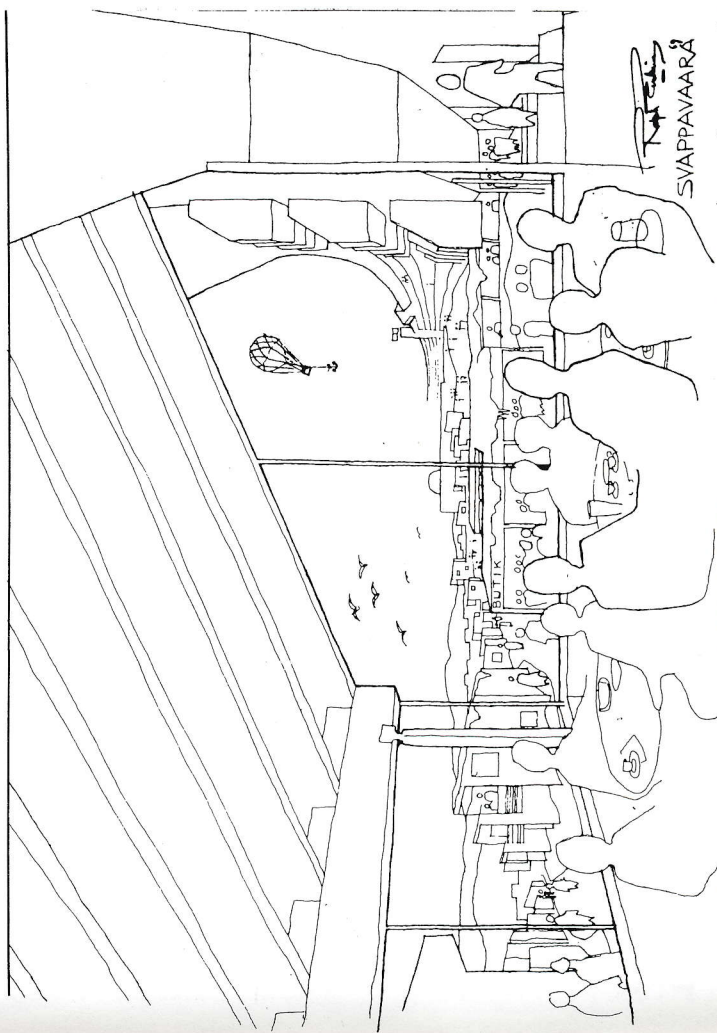
hotelltaget som skidbacke!

Erskine har ritat en sommarstuga som en iglo och utformat ett gruvsamhälle i Svappavaara (endast delvis genomfört) med ett långt

högt hus, kallat Ormen länge, mot norr och »innanför» detta radhus som vetter mot solen

och söder. Samma uppläggning har också Resolute Bay, ett arktiskt samhälle i nordligaste Canada, som nu håller på att uppföras.

Arbetet med klimatanpassning har betytt mycket för det Erskineska formspråket både i stort och i smått. Karakteristiskt för många av

SVAPPAAVAAARÅ

Skiss över Svappavaara med »Ormen länge» till höger. Varmilufisballongen är Erskines signatur som alltid finns med på hans perspektiv.

hans planer är öppningen mot söder och slutenheten mot norr. Den senare uppnås med höga och långa byggnadskroppar som liksom omfamnar och skyddar den öppna bebyggelsen söder därom.

Byggnaderna har också ofta en sluten och en öppen sida och ges mjuka och rundade former (för att minska värmeförlusterna). Även taken är ofta rundade, för att minska skuggorna. För att artikulera byggnaderna och bryta mot den mjuka horisontaliteten används kraftfulla skorstenar och andra takdetaljer. Ljusreflektorer pryder också i många fall taken.

Öppen planering

Något som karakteriserar Erskines arbetssätt är den öppna planeringsprocessen. Kontoret arbetar ofta med flera alternativ och försöker engagera såväl framtida »brukare» som beställare. Alla uppslag provas och alla får chans att se sina idéer på skisspapperet. Erskine hävdar att arkitektens lojalitet skall vara hos »de små och svaga» och inte hos »profitintressena». (4) Resultatet av denna flytande kreativa process

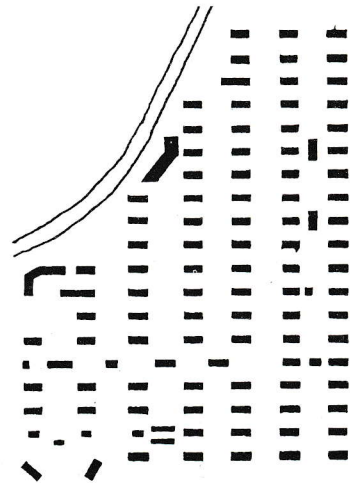
är också ofta annorlunda än vad beställarna tänkt sig från början.

När Erskine blev erbjuden att rita en ny stadsdel, Byker i Newcastle i England 1968, berättade han en månads betänketid för »att jag ville prata med folk som bodde där». (5) När han sedan tackat ja etablerade han ett lokalkontor i en nedlagd begravningsbyrå och projektet rullade igång. Kontoret blev kontaktpunkt för de boende som alltså skulle lämna sina gamla lägenheter (vilka revs) för att flytta in i nyproducerade. Genom att besöka det kunde de följa med i arbetet men också köpa krukväxter till balkonglådorna och lämna lappar om bortsprungna katter. Ett resultat av samrätet blev att de flerbostadshus som myndigheterna bestämt från början byttes ut mot enfamiljshus. (6)

Att ständigt vara öppen för idéer och impulser från omvärlden betyder dock inte att Erskine ger avkall på ansvaret för gestaltningen. Den färdiga byggnaden bär alltid hans prägel även om de övriga deltagarna i planeringsprocessen kan känna igen spår av sina bidrag här och där. Syntesen är arkitektens arbete.

Tre exempel

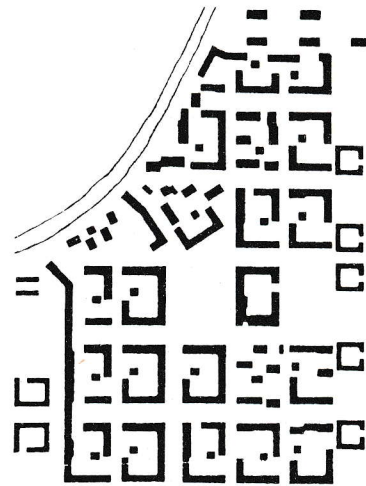
För att förtydliga resonemangen redovisas här tre projekt mer i detalj.

Plan över gamla Nya Bruket

Nya Bruket i Sandviken, 1973 - 78

Kring sekelskiftet byggdes ett bostadsområde för järnverksarbetarna i Sandviken. Det var arbetarbostäder, tvåvåningshus med små lä-

Plan över nya Nya Bruket

genheter (1 rum och kök), men också trädgårdar och vedbodar och goda grannkontakter. Tiden gick och husen blev omoderna och förföll. Kommunen bad då Erskine, som tidigare ritat flera områden i orten, att rita ett »nytt» Nya Bruket.

Kontorets målsättning var att det nya området skulle få samma kvalitéer som det tidigare området haft, att behålla vegetationen, bebyggelsens intima karaktär och det rikt utvecklade sociala mönstret. (7) Och man lyckades. Få svenska bostadsområden har fått så mycket lovord och blivit så omskrivna som Nya Bruket.

Planen utgår från det gamla gatunätet och

de befintliga alléerna. De nya husen grupperas kring öppna gårdar. På varje gård finns ett gårdshus med tvättstuga mm. Gårdarnas halvprivata zon bildar en länk mellan det offentliga gaturummet och de privata entréerna och små trädgårdarna. Området är helt biltfritt. Ingen gård är lik den andra, alla har fått sin speciella utformning och färgsättning. Fasaderna är putsade mot gatan och klädda med liggande träpanel mot gården, laserade i klara färger. Bland detaljerna återfinns loftgångstak där partierna närmast vägg är genomskinliga för att släppa in dagsljus och fågelholkar i flera våningar uppsatta på gavelspetsarna.

Interiör från en av gårdarna med gårdsstugan i förgrunden

En allmän nordisk idétävling anordnades av Stockholms stad på 1960-talet om utform-

ningen av bebyggelsen söder om Sergels torg. Debatten fokuserades så småningom kring två förslag, det ena av Peter Celsings arkitektkon-

Flygperspektiv över centrala Stockholm av EGT

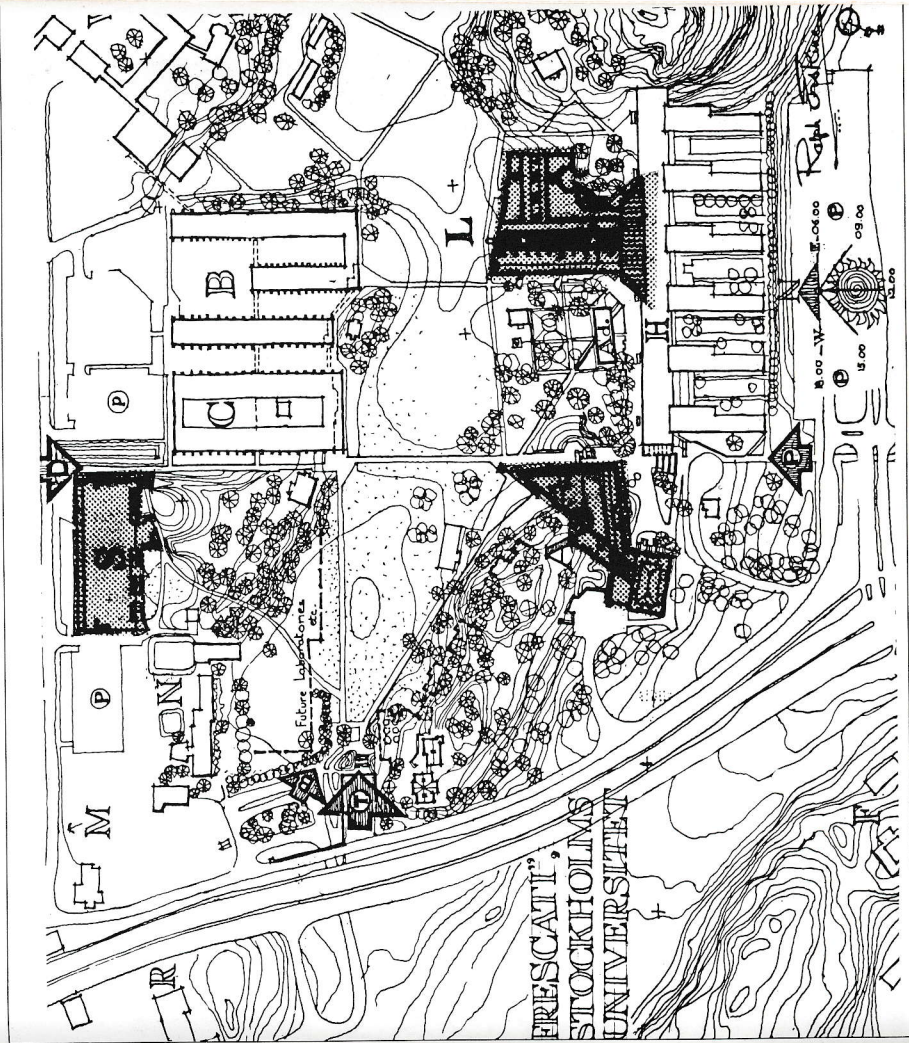
tor och det andra av gruppen Erskine, Geisendorff, Tengbom (EGT). I Celsings förslag avslutades definitivt Sveavägen av Kulturhusets våldiga betongskiva och det öst-västra stråk (Hamngatan — Klarabergsgatan) betonades.

I EGT's förslag, som frångick tävlingsreglerna, vidareutvecklades den Tessinska tanken om en paradgata ner till slottet, och ett promenadstråk öppnades från Sveavägen ner till Gustav Adolfs torg, vattnet och Gamla stan. Förslaget prioriterade fotgängarna på bilarnas bekostnad. Debattens vågor svallade och EGT fick i uppdrag att bearbeta sitt förslag och en kostnadsberäkning gjordes. Därefter konstaterades

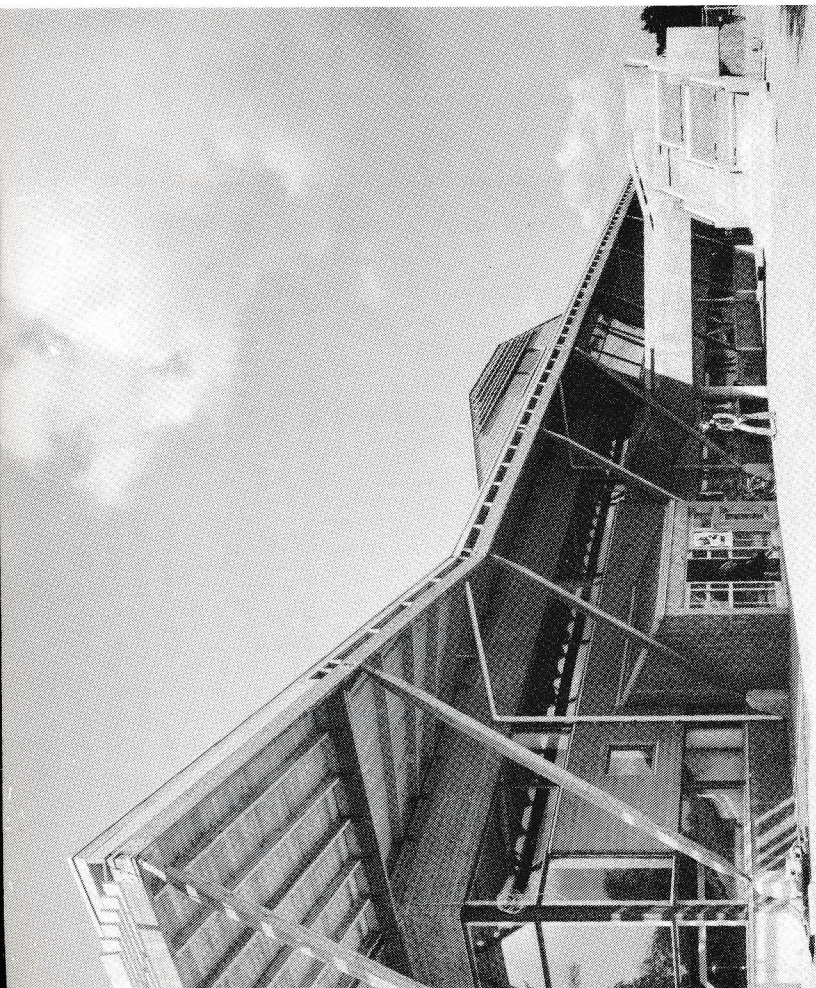
rades, inte helt oväntat, att så radikala förändringar av de redan långt framskridna planerna för området inte var möjliga. (8) Första pris och uppdraget gick till Celsing.

Stockholms universitetsområde, 1978 - 83

De storskaliga, rätvinkliga och sterila universitetsbyggnaderna i Frescati, »södra huset», manifesterar den anonyma och våldiga undervisningsapparatur som byggdes upp under rekordåren och är också ett exempel på 60-talets funktionalism. När Erskine vann en inbjuden tävling om universitetsbibliotek och allhus fick han alltså chansen att visa vad 80-talets »funktionalism» kan uträtta.

Plan över universitetsområdet. A = Allhuset, L = Biblioteket, S = Sporshallen, H = Södra huset

Allhusets östra fasad med huvudentrén

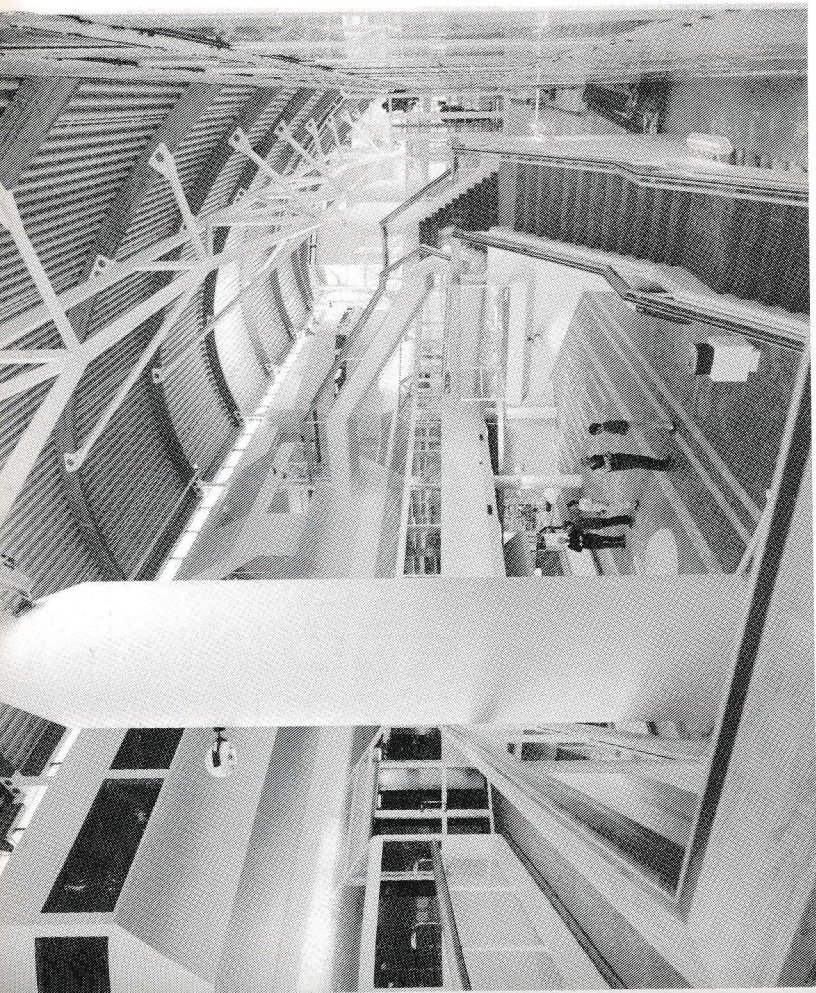
Foto Rolf Dahlström

Genom att tvärställa de nya husen mot södra huset och låta dem växa samman med de befintliga byggnaderna (i programmet var de tänkta som friliggande byggnader) har miljön totalt förändrats. Ett välkomnande och spännande nytt uterum har trolldats fram, ett »campus», som binder ihop det tidigare så splittrade området.

Båda husen är också i sig exempel på den mogna arkitektens mästertliga hand, med många fräscha detaljer. I allhuset finns det kraftfulla skärmtaket som dragits ut som en tältduk och naglats fast i marken mot norr, utrymningsstrappan som formats som en talartribun och fönstersättningen med noga studerade vy-

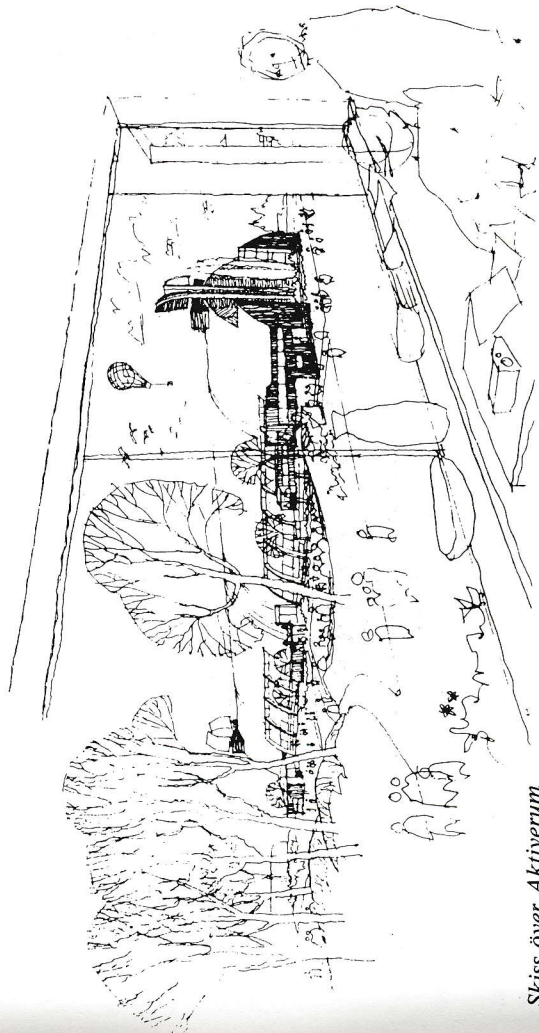
Mellan biblioteket och det södra huset finns den höga entréhallen, associerande till en järnvägsstation med sitt välvda tak, överljuset och de korsande broarna. Huset har också utrustats med »läsbalkonger» i form av väldiga betonghänder, klädda med välkomnande trä, som sticker ut ur fasaderna och vänder sig mot söder.

Nyligen har också en tredje Erskinedesignad byggnad tillkommit, Aktiverum, studenternas idrotts- och motionshall. En limträbyggnad i starka färger och med kraftfulla ljusreflektorer vid gavelspetsarna. Med dessa tre byggnader har Erskine »räddat» Frescati och givit nytt liv åt området.

Den höga entréhallen mellan Södra huset och Biblioteket

Foto Rolf Dahlström

Skiss över Aktiverum

Vår tids arkitektur

I ett tal som Erskine höll för några år sedan nämnde han fyra faktorer som han menade var viktiga ingredienser i modern arkitektur. Det var en demokratisk beslutsprocess, anpassning till minoriteter av olika slag (som handikappade), energiekonomi och ekonomi i själva bygandet. (9) Med dessa faktorer som utgångspunkt har Erskine och medarbetarna på hans kontor ritat en rad inspirerande och föredömliga projekt.

Symptomatiskt är att Erskine hade som svårast med jobb under miljonprogrammets dagar då det ritades och byggdes som aldrig förr. De kvalitéer han representerade var inte efterfrågade av de stora byggarna eller av de stora kommunerna. Och resultatet blev som det blev, mycket kvantitet och lite kvalitet.

Erskine har lyckats med konststycket att ha visat vägen under 50-, 60- och 70-talen och gör det även nu under 80-talet. (10) Den organiska, djupt humanistiska gestaltningskonst han representerar har han med åren mejslat fram till mästarskap. En humanistisk funktionalism som är vår tids arkitektur. ●

Ralph Erskine,
arkitekt

Litteratur

Tidskriften *Architectural Design* nr 11-12/1977 (Temanummer om Erskine)

Tidskriften *Arkitektur* nr 7/1981 (Temanummer om Erskine)

Tidskriften *Arkitektur* nr 5/1983

Tidskriften *Arkitektur* (danska) nr 5/1983

Peter Collymore: *The architecture of Ralph Erskine* (Granada 1982)

Noter

(1) se bla Staffan Glassel: Arvet efter funktionalismen, *Förr och Nu* 1981:2

(2) Charles Jencks: *The Language of Post-Modern Architecture* (Academy Editions 1978)

(3) Ralph Erskine, Bengt Ahlqvist: Stadsbyggnadskonst behövs med omsorg som centralt begrepp, *Byggmästaren* 1982:9

(4) Tidskriften *Arkitektur* 1981:7

(5) *ibid.*

(6) David Dunster: Walled town, *Progressive Architecture* 1979:8

(7) *Ytongpriset* 1974 (skrift utgiven av AB Ytong)

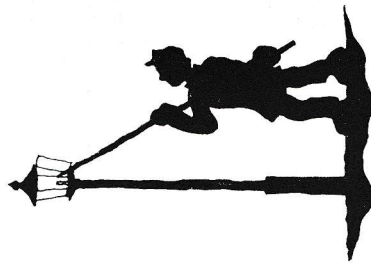
(8) se bla Kurt Berggren: *När skönheten kom till city* (Bonniers 1976)

(9) Ralph Erskine: *Instruments of Change*. Artikel refererad i Peter Collymore: *The Architecture of Ralph Erskine* (Granada 1982)

(10) Detta bekräftas i maj 1984 då Erskine erhåller »The Wolf Prize in Arts», ett amerikanskt naturvetar- och konstnärspris som vad gäller ryktbarhet och pengar motsvarar nobelpriset. Det är första gången det delas ut till en arkitekt.

BOKANMÄLNINGAR

Ansvarig:
Lars Andrée
Marianne Fors
Fridhemsgatan 46 B
852 42 SUNDSVALL
Tel. 060-11 70 24

Ill.: Kaj Stuart-Beck

internationellt kontaktnät. Lutjnikov representerar en »mellangeneration» 40-åringar som drömmer om återförening med det stora moderlandet på lika villkor. Den äldre generationen är fortfarande »vit» och de unga vill ha en egen ryskstartarisk stat.

Aksionov har åstadkommit en fartfylld och dramatisk roman med ett vitalt »jazzigt» språk och det är inte svårt att förstå att han tvingats lämna Sovjet. *Ön Krim* är en tankvärd bok om hur det går att förena idealism och stöveltramp.

Staffan Glassel

Vasilij Aksionov. ÖN KRIM. Övers och efterskrift Lars Erik Blomqvist. 378 s. Norstedts 1984. Pris: ca 135:-

ISBN 91-1-831521-6

Vad hade hänt om de vita i inbördeskrigets Ryssland lyckats bita sig fast på Krim? Om Krim, likt Taiwan, hade utvecklats till en västerländsk stat med alla västs lockelser.

I detta fantasieggande scenario låter den ryske författaren Aksionov en satirisk thriller utspela sig. Huvudperson är chefredaktören för öns dominerande tidning, Lutjnikov, med ett

Jan Anward. SPRÅKBRUK OCH SPRÅK-
UTVECKLING I SKOLAN. 176 s. Liber
1984. Pris: ca 65:-

ISBN 91-38-60041-2

Jan Anward har gjort en något utvidgad slut-
rapport för två SÖ-finansierade projekt: *Det
talade språkets funktion i skolan*, 1975-78 och
Kommunikativ utveckling, 1979-81. Skriften
är i sin genre en ganska okontroversiell och
strömlinjeformad produkt. Framställningen
ger en kortfattad presentation av några av de
tongivande amerikanska och västeuropeiska
teorierna inom språkpsykologi och språksocio-
logi.

I den nya läroplanens anda pläderar Anward
avslutningsvis för läroprocesser som, i likhet
med LTG-metoden, ger både lärare och elever
nya mer jämställda roller. Några recept av
övertygande tyngd, som pekar åt det hållet,
presenteras dock inte.

Anders Tidström

Stina Aronson. HITOM HIMLEN. Förord
Sara Lidman. 306 s. Författarförlaget 1983.
Pris: ca 110:-

ISBN 91-7054-429-8

Stina Aronson kan ses som en av Sara Lid-
mans föregångare. Hon berättar om männi-
skor i en liten by längst upp i Norrbotten. Det
är ett kargt och hårt liv, präglat av en sträng
religiositet. Tystnaden mellan människorna är
stor och man talar inte mer än nödvändigt. De
stora ljuspunkterna är bönemöten med kring-
vandrande predikanter.

Det händer mycket lite i *Hitom himlen* och
upprepningarna är många, men skildringen av
Emma Niskanpää är i långa stycken fin och le-
vande. Tyvärr slås berättelsen ibland sönder av
ett ordval fjärran från den verklighet som be-
skrivs.

För övrigt: Även om jag inte kan dela Sara
Lidmans översvallande beröm, borde boken
vara värd en bättre inbindning som håller för
åtminstone en läsning.

Catrin Rönmark

Lars-Åke Augustsson. DE HELIGAS UPP-
ROR. Puritaner och visionärer i den engelska
revolutionen. Essayer. 239 s. Norstedts 1983.
Pris: ca 115:-

ISBN 91-1-831592-5

Med fem intressanta essäer om 1600-talets
England skriver sig Lars-Åke Augustsson sin
nödvändiga framtid — en uppgift han ställde
sig i romanen *Puritanen*. I essän om Cromwell
varnar han för all ideologi, tar avstånd från
historiska materialismen och bekänner sig till
en »socialism med mänskligt ansikte».

Med John Bunyan poängterar han indivi-
dens ansvar och påstår att individens frihet är
en förutsättning för kollektivets.

I essän om visionärerna och med Gerrard
Winstanley avvisar han våldet som medel och
förespråkar en revolutionär humanism, förso-
ning och harmoni.

I slutssän står Lars-Åke Augustsson föl-
jaktligen »sensam och fri». Fri till vad? Han
konstaterar att det orättfärdiga »klassamhäl-
lets makt i sista hand alltid beror på våldet»
samtidigt som han tvivlar på ideologier, kol-
lektiv och att det är rätt att göra uppror.

Marie-Louise Persson

Petter Bergman. BARNDOMENS GATOR.
90 s. Bonniers 1983. Pris: ca 70:-

ISBN 91-0-045973-9

Och de svenska poeterna lämnar slagfältet, går
i barndom, hemsöker historiens kappveck och
poesins röda barnvagnar.

Petter Bergman har även tidigare arbetat
med dagens intryck och använt sig av musi-
ken som kompositions- och kanaliseringprin-
cip. Så även här.

Bergman är dock kommunikativ som poet,
det är möjligt att samtala och omvärlden är
synlig även på barndomens gator, även i de
impressionistiska avtrycken från Hässelby. Det
gör hans, på en säregen tonkänsla baserade
poesi, mycket sympatisk och läsvärd och lite
av andan från hans bekanta »20 dec. 1967»-
dikt ses här och var:

Jag tar upp orden i handen

och blåser dem fria från damm.

De inbjuder till tusen

variationer, danser, ljus

över verklighetens svårästa karta.

Tyggve Lundh

Maria Luisa Bombal. DEN SISTA DIMMAN.
Övers. Annika Ernstson. 151 s. Norstedts
1983. Pris: ca 79:-

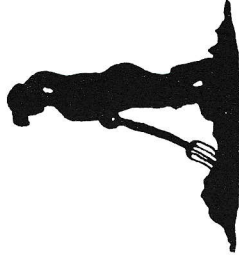
ISBN 91-1-821491-6

Jag tackar stjärnorna för att våra vägar mötts,
skrev Jorge Luis Borges om chilenskan Maria
Luisa Bombal, vars novellsamling från 1934 —
hennes debut — nu översatts.

Miljön är Chiles välbeställda borgarklass
och Bombal gör sig till tolk för de gifta kvin-
norna i ett samhälle som bygger på patriarka-
lets förtryckande konventioner och lagar. De
fem novellerna handlar om att försöka överle-
va i kärlekslösa äktenskap, fullgöra dagens
bestyr och »gråta av vana och le av plikt». I
verkliga minnen, hallucinationer, dagdröm-
mar kanaliseras kvinnornas längtan efter kär-
lek och frihet.

Det finns en språklig intensitet och lyster av
ovanligt slag i boken — Bombal är en mäter-
lig stilist — men det flitiga bruket av symboler
och bilder (ett tidens tecken) tycks ändå i mån-
ga fall överdrivet och tyngande.

Jan Lidén

Claire Bretécher. DE FRUSTRERADE 4.
Övers Britta Gröndahl. Sv. formg. AnnMari
Langemar. Ill. Serier förf. 64 s. Hammarström
& Åberg 1983. Pris: ca 42:-

ISBN 91-7638-035-1

Claire Bretécher är den europeiska kvinnorö-
relsens gycklare. Hennes serieteckningar fäng-
ar träffsäkert hur de idealistiska parollerna
förvrängs till sin motsats i konfrontationen
med kvinnornas verkliga liv. Nyttiga idioter
och lurade fån avkläds med fransk ironi alla si-
na förklädnader. Claire Bretécher gisslar de
stödliga och ömmar för de saktmodiga. Men
som gycklare lever hon också av denna kvinno-
rörelse, hon rör sig hemtamt i dess tränga in-
stängda värld av dialoger, kärleksbekymmer,
barn, män, sukar och privata vredeutbrott.

De frustrerade lämnar inte någon väg öppen
för en segrande folklig lösning. Att det borger-
liga kravet på rätt att inneha statsjänst, att bli
lärare, posttjänsteman, präst eller polis, efter
ett halvt sekel inte visat sig innebära kvinnans
medborgerliga frigörelse borde locka en satiri-
ker till fränare angrepp.

Anne Lidén

Włodzimierz Brus. ÖSTEUROPAS EKONOMISKA HISTORIA EFTER 1945. Övers. Gunnar Sandin. 271 s. Liber 1983. Pris: ca 96:-
ISBN 91-38-60033-1

Föreliggande handboksartiklar översikt är den avslutande delen av ett engelskt verk om Östeuropas ekonomiska historia efter 1919. I fyra kronologiska avsnitt: 1950-53, Stalinismens höjdpunkt; 1953-56, »Tövåder» och den »nya kursen»; 1957-65, På jakt efter en balanserad utveckling; 1966-75, Normalisering och konflikter, behandlas den ekonomiska politiken i de enskilda länderna, jämförelser mellan länderna och den ekonomiska integrationen inom Comecon, där den sovjetiska dominansen är avgörande. Samspelet mellan ideologi, politik och ekonomi, de ekonomiska institutionernas förändring, skillnader och gemensamheter granskas och diskuteras. En av Brus' sammanfattande bedömningar kan framhåvas: den ekonomiska reformen har egentligen »aldrig fått möjlighet att visa sin förmåga», i konflikt-situationer blev den »offret».

Brus var polsk professor i politisk ekonomi och bla medlem i polska regeringens ekonomiska råd 1957-1963 och är sedan 1973 professor i Oxford.

Martin Grass

Zofia Chadzynska. ANNA. Övers. Aleksandra Josephson och Erika Lyly. 204 s. AWE/Gebers 1983. Pris: ca 59:-
ISBN 91-20-06891-3

Anna är en av mycket få polska ungdomsböcker som fått äran att översättas till svenska, trots att det finns en hel del god polsk ungdomslitteratur.

Anna är en bra bok om en flicka som lider svårt av sin stamning, inte på grund av att hon skulle stamma särskilt mycket, utan mera på grund av sin egen uppfattning av stamningen som ett allvarligt handikapp.

Författarinnan skildrar med förståelse, men samtidigt med kritisk distans, pubertetsårens tendens till förstoring av personliga problem och kan säkert hjälpa även svenska ungdomar i vuxenblivandet. Oavsett om de stammar eller ej.

Lennart Ilke

Carl-Göran Ekerwald. DIOGENES LYKTA. Essäer. Ill. 256 s. Rabén & Sjögren 1983. Pris: ca 115:-

ISBN 91-29-55131-5

»Och vad som är ont och vad som är gott — om det råder inga tvivel. På den punkten har Swedenborg en rent folklig uppfattning.»
»Vad är fichtianism. Sätt samvetet främst.»
»Eckart uttrycker sig uppfordrande — lita på er själva ... stå på er.»

»Joyce brännmärkte den feghet och det hyckleri som då liksom nu präglar civilisationen.»
»Frågan är — var det en tolerant människa Diogenes sökte med sin lykta. Jag tror det inte. Jag tror att han sökte efter en uppriktig.»
Lev som Du tänker. Och ta konsekvenserna. Do not argue.

Bertil Jonsson

Julio Ferrer. MODERNA MYTER OCH GAMLA BROTT. En studie om kvinnobrottslighetens villkor. 204 s. Norstedts panorama 1984. Pris: ca 94:-

ISBN 91-1-843051-1

Orsakerna till att kvinnor begår brott ännu är i grunden av sociobiologisk art, dvs har samband med sådant som att kvinnor föder barn och den på grund härav starkare kontrollen över flickor.

Detta är — starkt förenklat — författarens tes. Dessutom framförs åsikter som: Lombroso (med typläran) var nog inte så dum; tack vare (sic!) Skå-Jonsson mfl har vi fått en ny kategori brottslingar etc.

Metoden att nå dessa resultat är att blanda om Leseffruchte med iakttagelser av egna och andras barn i författarens förort.

Eftersom metoden gör ett mycket otillförlitligt intryck och framställningen dessutom är illa disponerad, får de inoportuna slutsatserna tyvärr inte det underlag som krävs för att de verkligen skall utmana tankarna på modet.

Ingemar Folke

Tore Frängsmyr. VETENSKAPSMANNEN SOM HJÄLTE. Aspekter på vetenskapshistorien. 181 s. Norstedts 1984. Pris: ca 85:-
ISBN 91-1-843061-9

Av de tio artiklar som sammanfogats till denna volym behandlar de fyra första vetenskapshistoriens historia. Detta är förstås ett begränsat ämne men kan fördensskull vara intressant. Uppsatsen om pionjären George Sarton innehåller en del resonemang om förhållandet mellan naturvetenskap och humaniora och om förhållandet mellan »samhälle» och »vetenskap» som är tänkvärd, men det bränner inte till. Frängsmyr skriver här som ämnesföredrädare — en smula långrandigt.

Den andra halvan av boken — som innehåller några vetenskapshistoriska essäer — är spännigare. Här förenas lärdom med god folkbildningsambition. Uppsatsen om Berzelius är en pärla och stycket om humor och vetenskap innehåller bäggedera!

Svante Svensson

Sven Ove Hansson. VETENSKAP OCH OVETENSKAP. Om kunskapens hantverk och fuskverk. Ill. 140 s. Tiden 1983. Pris: ca 85:-

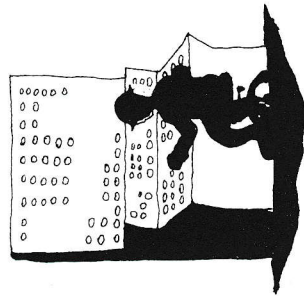
ISBN 91-550-2900-0

I dagens djupnande andliga mörker, i vilket olika former av mystik och pseudovetenskap frodas, har Sven Ove Hansson, ordförande i Föreningen för vetenskap och folkbildning, satt sig och skrivit något av en handbok till vår tids idéer. Han visar hur den vetenskapliga metodens till sin karaktär är demokratisk, medan all pseudovetenskap bygger på auktoritetstro och antiintellektualism.

Hansson ger oss sju kriterier, mot vilka var och en kan pröva olika idéer och utsagor för att skilja på vetenskapens hantverk och fuskverk. Han menar att vetenskapsmännen måste ta sitt folkbildningsansvar och föra ut vetenskapens resultat och metoder på ett helt annat sätt än idag.

Att Hansson själv är en utmärkt folkbildare visar han med denna bok. Vågar man hoppas att studieförbunden ordnar cirklar kring den — mellan astrologikurserna?

Hans Olsson

Carlo Ginzburg. OSTEN OCH MASKARNA. En 1500-talsmjölnares tankar om skapelsen. Övers. Lars Lindmark. 242 s. Ordfront 1983. Pris: ca 140:-

ISBN 91-7324-161-X

1584 ställdes en mjölnare från Friuli i norra Italien inför inkvisitionen anklagad för kätteri. Han hade påstått att världen skapats genom elementens rörelse, precis som ost av ystad mjölk, och att Gud, änglarna och alla levande varelser framgått ur detta skum såsom maskar ur ost. Mjölnaren hade en från kyrkan avvikande mening, som i långa stycken sammanföll med tidens mest avancerade tänkande. Hur var detta möjligt? Ginzburg och *Montalious* författare Le Roy Ladurie framstående inom Annales-skolan, framhåller att mjölnaren kunde läsa (det fanns skolor för enklare folks barn i tidigt 1500-tal), och att han tolkade det han läste genom den muntligt traderade bondekulturen. I mjölnaren möttes gammal bondekultur och renässansens nytänkande.

Osten och maskarna måste läsas av alla som intresserar sig för folkets kultur.

Christina Ericsson

Jesper Hoffmeyer. SAMHÄLLET'S NATURHISTORIA. Övers. Mikael Mörling. 275 s. Gidlunds 1984. Pris: ca 125:-

ISBN 91-7021-466-2

I den moderna miljörörelsen frodas en ofta vildvuxen debatt. Detta är förstås inte förvånande då miljöproblemen är stora och allvarliga. Den danske skribenten Jesper Hoffmeyer har i *Samhällets naturhistoria* försökt göra en

Disa Håstad. EN ELIT FAR VÄSTERUT. Den nya emigrationen från Sovjetunionen. Ill. 383 s. Norstedts 1984. Pris: ca 155:-

ISBN 91-1-833202-1

Under de senare åren har bortåt en halv miljon människor emigrerat från Sovjetunionen. Det är framför allt intellektuella av olika slag; författare, konstnärer, musiker, vetenskapsmän osv. Som Håstad formulerar det, »en elit far västerut».

övergripande analys, inte bara av dagens, utan även av gårdagens miljöproblem. Resultatet har blivit detta utkast till en samhällets *naturhistoria*, dvs en historia som fokuseras till förhållandet mellan naturen och människornas verksamhet.

Verket är ofärdigt och innehåller även en del lättviktigt gods från samtida miljödebatt. »Alternativ» av typen fristaden Christiania representerar förvisso ingen framtidslösning på miljöproblemen.

Men bortsett från detta Bosch finns några intressanta tankar i boken. Hoffmeyer är inte teknikfientlig och bör därför läsas på allvar.

Svante Svensson

I sin bok redogör hon på ett personligt sätt för denna »tredje» emigrationsvåg; om mottagandet i väst, om de nya kulturcentra som växer upp i New York, Californien, Paris och Israel, om emigranternas olika syn på »moderlandet» och om konsekvenserna av denna »brain-drain» för Sovjet.

Det är en faktaspäckad men ändå lärtläst bok Håstad åstadkommit. Ett nödvändigt dokument om den verklighet om vilken den ryske författaren Kuznetsov skrev 1969: »I ett kvartsekel har jag drömt om en lycka som är otänkbar för den sovjetiske författaren: att få skriva fritt utan fruktan».

Staffan Glassel

Maths Isacson och Lars Magnusson. VÄGEN TILL FABRIKERNÄ. Industriell tradition & yrkeskunnande i Sverige under 1800-talet. III. 196 s. Gidlunds/Verdandi 1983. Pris: ca 92:- ISBN 91-7021-464-6

Historikerna Isacson/Magnusson går emot tanken att alla förindustriella samhällen är identiskt lika. Idag är det uppenbart att industrialisering enligt västerländsk modell knappast är någon kungsväg för tredje världen.

Därmed uppstår frågan hur det kom sig att västerlandet industrialiserades som det gjorde. Författarna fäster blicken på den betydelse som slöjden på landsbygden och i städerna hade.

Man talar om en proto-industri (saluslörd) som ett förstadium till verklig industri. De viktigaste områdena i Sverige var tidigt södra Västergötland, gränsen mellan Småland och Skåne samt Dalarna. När dessa trakter industrialiserades var det naturligt att fortsätta med liknande produkter som tidigare. Sjuhäradsbygden förknippas ännu med tekoindustrin, vars rötter säkert kan sökas 150 år tillbaka i tiden till textilslöjden.

En intressant bok, men knappast ämnad för en bredare publik.

Matz Davidsson

Reidar Jönsson. MITT LIV SOM HUND. Roman. Omslagsbild Peter Tillberg. 268 s. Norstedts 1983. Pris: ca 115:-

ISBN 91-1-831142-3

Ingemar Johansson heter en tonårsgrabb, vid slutet av 50-talet tillfälligt inackorderad hos släktingar i Småland.

Ingemars mor är lungsjuk. Hon orkar inte ha sina barn hos sig. Fan vet om hon alls är intresserad av dem. Pappan jobbar på bananbåt och är nästan aldrig hemma. Fan vet om han är intresserad heller.

Ingemar älskar sin mamma. När hon dör krossas hoppet om att kärleken en dag ska besvaras. Hans sorg växer till förtvivlan.

Paradoxalt nog är författarens tidskänsliga skildring fylld av farsartade episoder. Historien bär upp av samma tillkämpade glättighet som Ingemar visar mot dem i vars vård han råkar befinna sig.

Stilgreppet är genialiskt och mycket väl genomfört.

Lennart Nylund

Arne Martin Klausen. ANTROPOLOGINS HISTORIA. Övers. Cilla Johnson. 158 s. Norstedts 1984. Pris: ca 86:-

ISBN 91-1-843121-6

Vad som exakt ska ingå i antropologin, läran om människan, är omtvistat. I den engelsktalande världen ser man tex antropologin i ett vidare perspektiv än i Norden. I *Antropologins Historia* berättar den norske professorn Arne Martin Klausen om de olika skolorna och deras företrädare. Han utgår från vad han kallar förfäderna, bla 1600- och 1700-talens europeiska uppträcksresande, vilka skildrar de exotiska folkslag de möter. Det är bla deras primärforskning som utgör grunden för senare tiders berömda antropologer, tex Bronislaw Malinowski, Claude Lévi-Strauss och Alfred Radcliffe-Brown.

Man hade unnat den kunnige Klausen mer utrymme. Att han ändå får med så mycket på 150 sidor är en prestation. När han dessutom berättar sin historia rappt och medryckande blir resultatet att man lockas till mer läsning i ämnet.

Bengt Dagrin

KRIGAREN OCH STJÄRNAN. Berättelser från det grekiska kriget 1940-1950. Urval och inl. Kostis Papakongos. Övers. Irène Larsson. 237 s. Ordfront 1984. Pris: ca 115:-

ISBN 91-7324-210-1

Papakongos uttrycker sig drastiskt: »Grekland blev en av Europas fasciststater redan 1936 ... Metaxas ... en av de brutalaste diktatorerna i landets historia.»

Kort efter kriget hade Svensk uppslagsbok utkommit med andra upplagan: »Metaxas diktatur ... hade mycket gemensamt med diktatorerna i Tyskland och Italien.»

Men när det var läge för överstarna på 1960-talet utkom Bonniers lexikon: »Metaxas gav landet en period av återhämtning och framgångsrikt nydaningsarbete på nästan alla områden.»

I Bonniers 3-bandslexikon, som sträcker sig till Karamanlis 1974, talas åter om »en militärdiktatur under general Metaxas».

Krigaren och stjärnan är med sin informativa inledning och de 33 skönlitterära bidragen från författare som upplevde 10-årskriget ett synnerligen viktigt komplement till den fluktuativa kunskap biblioteken redan nu härbergerar. *Förr och Nu* borde ägna flera sidor åt boken!

Siwe Raadik

Ivan Klima. DET HÅR ÄR INGEN SAGA. III. Bedrich Fritta. Övers. Katarina Janouch. 104 s. Askelin & Hågglund 1982. Pris: ca 74:-

ISBN 91-7684-020-4

Den 22 januari 1944 fyller Tommy Fritta tre år. Då sitter han och hans föräldrar på Theresienstadt. Tommy har aldrig upplevt något utanför koncentrationslägret. Från honom ska tas allt som ger en människa en identitet, han ska bli ett nummer.

Men Tommy blir aldrig något nummer. Hans ges visioner genom faderns teckningar och moderns sagor. Han får reda på vad karameller, en ko, bilar, en sommarväg, frihet mm är.

Till Tommys treårsdag gör pappan en bok med teckningar. Den beskriver verkligheten sådan den skulle kunna vara utan krig i frihet.

Teckningarna i *Det här är ingen saga* kostade fadern och modern livet. Till bilderna har Ivan Klima skrivit en berättelse om nazitiden. En berättelse baserad på egna erfarenheter från samma läger, där han träffade familjen Fritta.

Nils Funcke

Torgny Lindgren. MERABS SKÖNHET. Berättelser. 205 s. Norstedts 1983. Pris: ca 105:-
ISBN 91-1-831412-0

Lindgren hävdar »det existentiella talet», de livsviktiga orden, som vore de tidlösa. Man kunde då hellre läsa bibeln och islänningasagorna. Det är förvisso rätt att tala sanning. Men varför talar då inte om »spånor ur min verkstad» som detta väl ändå är?

Progressiva författare skriver gärna nu om ett agrart Kråkvinkel som på sin tid var periferi åt områden i revolutionär, industriell utveckling. — *Molin hade lärt sig skrädderiet i Jörn. Men det han sydde vart icke bra. Och svartkostymen åt Konrad Israelsson i Lakaberg, han var så sned...*

Berättelserna är lagda i denne Molins mun. I sin art är de bra. Men vilken är arten? Halta Lena och Vindögde Per sublimerat till konst? Ja. Angelägen? Nej, strykande medhårs. Lukrativ? Förmodligen. Umbärlig? Lätteligen.

Siwe Raadik

Pablo Neruda. KAPTENENS VERSER. Tolkn. och förord Lasse Söderberg. Fotografi-er Georg Oddner. 115 s. Norstedts 1984. Pris: ca 86:-

ISBN 91-1-831512-7

Kaptens verser publicerades ursprungligen 1952, utan författarnamn. Skälen till detta hemlighetsmakeri var, framhåller Neruda i sin självbiografi, strikt privata, och alls icke politiska — tväremot många spekulationer. Det är kärleksdikter det handlar om, sprungna ur den nära gemenskapen med Nerudas dåvarande följeslagarinna, som egentligen tillägnas dikterna.

Dikterna är på en gång sensuellt skimrande och klarsynt exakta i sina iakttagelser. Metaforerna har en förunderlig spänst som lyfter dikterna och kvarhåller läsaren i diktens spänningsfält, fram till slutradernas överraskande upplösning. Som en naturlig följd av sitt ämne har dikterna en mer »intim» karaktär än den brusande storskaligheten i *Canto General* — men de är för den skull inte privata, tvärtom.

Boken är rikt illustrerad med fotografier av Georg Oddner, vilka kommenterar dikterna och förhöjer bokens sensuella temperatur.

Kent Begler

Catharina Nilsson. VERA NILSSON — blad ur skissböckerna 1911-1979. 109 s. Bildförlaget Öppna Ögon 1983. Pris: ca 150:-

ISBN 91-85906-16-6

Ett förlag som ger ut något så smalt som en konstnärs skisser, rakt upp och ner och utan text, är alltid värt en applåd.

Vera Nilsson är vid sidan av Siri Derkert och Sigrid Hjertén en av de få kvinnliga konstnärer, verksamma under 1900-talets första hälft, som nått erkännande. Detta har hon med sin tyngd och kraft och stora sanningssökande känslighet förtjänat. Vera Nilsson har ingenting av Sigrid Hjerténs Matisseinspirerade elegans i linjeföringen. Buttert jordnära framstår hennes porträtt. Dessa knotiga, slitna och i gängse mening fula människor som Vera Nilsson skildrar så att en skönhet bortom de estetiska idealen framträder.

Som alla skissböcker är denna bok att betrakta som ett komplement för den som vill få en helhetsbild av Vera Nilssons konstnärskap.

Lisen Hesser

Göran Norström. GUDS GRAMMOFON. 174 s. Norstedts 1984. Pris: ca 96:-
ISBN 91-1-831662-X

Erik Yvell. EKON FRÅN BRUKET. 155 s. LT 1984. Pris: ca 86:-

ISBN 91-36-02168-7

Peter Mosskin. SVARTRÖK. 197 s. Tiden 1983. Pris: ca 105:-

ISBN 91-550-2905-1

Norström och Yvell skriver noveller. Mosskin har skrivit en roman. Gemensamt tema för alla tre är människor och liv i bruksmiljö.

Norström gestaltar lyhört en rad gåstrik-ländska människooöden i snabbt teknade porträtt. Han är en säker stilist, som ibland — i texttitelnovellen — låter den språkliga konstfärdigheten dölja ett klenk innehåll.

Yvell är också på jakt efter vardagens dramatik — i Dalarna. Här finns skildringar från nedläggningshotade orter, här återberättas kärlekens lycka och vända. Språket är grovhugget och friskt. Tjattigt bara att författaren så ofta inleder meningarna med »Och».

Mosskin berättar historien om sjömannen som kommer hem till det nedläggningshotade bruket. Landskapet är Jämtland. Tyvärr får aldrig människorna liv och tyngd, de förblir konstruktioner. Svarttrök hade blivit en utmärkt novell.

Martin Landahl

POLENS FRIHET — OCH VÅR. György Konrad m.fl. 148 s. Ordfront/Dagens Nyheter 1983. Pris: ca 80:-

ISBN 91-7324-201-2

I *Polens frihet* — och vår har samlats alla de anföranden som hölls vid Dagens Nyheters seminarium om fred och frihet i öst och väst för ett drygt år sedan. Bland deltagarna fanns många intressanta namn, som György Konrad, Zdenek Mlynár, Mirek Chojceki m.fl.

Den genomgående tanken i inläggen är att folken i öst och väst har gemensamma intressen i kampen för fred och frihet. Sedan varierar analysen en hel del, alltifrån Konrads dragning åt ett naivt jämställande av situationen i öst och väst med kärnvapenhotet som den överskuggande faran, till Pierre Hassners ståndpunkt att det inte tjänar fredan att blunda för skillnaden i politisk frihet mellan öst och väst, att det inte kan finnas någon fred utan frihet.

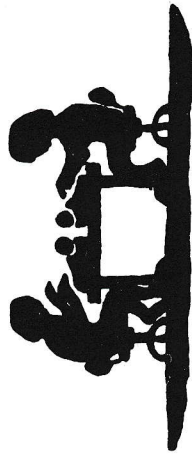
Lennart Ilke

André Prah. VID PENNAN. III. Tuschteckning förf. 103 s. Askelin & Hågglund 1983. Pris ca 135:-

ISBN 91-7684-03-44

Förlagets goda initiativ att satsa på en stor bok med politiska satiriska teckningar kommer förhoppningsvis att inspirera fler att bruka tuschteckning mot överheten. Expressens tecknare André Prah beskriver dock ansvarslöst sin inspiration från tecknaren Gerald Scarfe som en »heroinspruta»! Han gör också tuschplumpar från pennan till kokett esteticism, att vara plump i etablissemanget innebär däremot att vara »ohyfsad, ofinkänslig och grov». Men André Prah tecknar internationella politiker snällt och utgår mer från fysionomier och episoder än politiska analyser, de svenska politikerna får främare porträtt. Palme i *Zontera-peuten*, *Palme-noten*, *Såsom i en spegel* och Feldt som *Bejtanten* hos grevinnan är några godbitar. Där låter tecknaren de eleganta tuschstrecken underordnas helheten.

Anne Lidén

I slutet av boken finns ett hantverkslexikon samt en litteraturlista med ibland något magra referenser ur bibliotekariesynpunkt. Dessutom finns en lista på företag och personer som ställer upp på studiebesök.

Sophie Hedin

Salvatore Satta. DOMENS DAG. Övers Ingrid Borge. 261 s. Norstedts 1984. Pris: ca 105:-

ISBN 91-1-831111-3

Domens dag handlar om livet i den 7051 invånare stora staden Nuoro på Sardinien kring senaste sekelskiftet.

I myllret av fårherdar, vinodlare, präster, banditer, stadsutroppare, lykttändare, skollärare, advokater, prostituerade, alkoholister och andra psykiskt störda intar don Sebastiano, som ortens notarius publicus, en särställning. Livet i den italienska staden rullar lika långsamt som de sneda och vinda oxkärrorna gör. Kyrkans makt är stor och karaktäriseras som »en glugg som satt så högt att munkarna kunde se Gud men inte världen.»

Onekligen en talande bild!

Domens dag är en sällsynt fängslande fresk över ett fattigt, orättvist, skenheligt och vad övrigt till feodalismen hör men samtidigt intensivt levande samhälle målat av en ovanligt klart seende och suverän människokännare.

Översättaren är värd en stor eloge.

Birger Andersson

William Shakespeare. KUNG LEAR. Övers. Britt G Hallqvist. Förford Ingmar Bergman. Dräktskiss Gunilla Palmstierna-Weiss. 148 s. Ordfront 1984. Pris: ca 70:-

ISBN 91-7324-207-1

William Shakespeare. ROMEO OCH JULIET. Övers. Göran O Eriksson. Förford och kommentar översättaren. Dräktskiss Karin Erskine. 160 s. Ordfront 1983. Pris ca 74:-

ISBN 91-7324-184-9

William Shakespeare. EN MIDSOMMAR-NATTSDRÖM. Övers. Göran O Eriksson. Förford och komm. översättaren. Foto André Lafolie. 118 s. Ordfront 1983. Pris ca 69:-

ISBN 91-7324-185-7

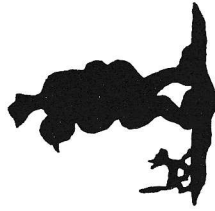
Bland Ordfronts här föreliggande tre översättningar av Shakespeares dramatiska arbeten har *Kung Lear* tydligen rönt den största uppmärksamheten. Inför uppsättningen på Dramaten ville Ingmar Bergman ha »en spelbar, talbar och framför allt begriplig version». Det fick han. Britt G Hallqvist har levererat en frisk och påtagligt modern tolkning av historien om den olycklige kungen. Jämför man med Carl August Hagbergs klassiska översättning från 1908, ser man t ex att »du uppblåsta storskräfla» blivit »du simpla bollkalle» och att »hon ser så helig ut» uttryckes med den talande satsen »hon har snö i skrevet»!

Göran O Eriksson säger i förordet till *Romeo och Juliet* att Shakespeares språk vibrerar av sexualitet och att det svenska språket av idag — precis som det svenska samhället — blivit katastrofalt avsexualiserat. När man översätter Shakespeare har man anledning förbanna de makter, som har avlägsnat nutidssvenskan från den språktradition, som är en förutsättning för spontant,oreflektat liv skriver han.

Recensenten har att bekräfta svenska språkets rensässans i Göran O Erikssons blodfyllda tappning. Det är utmärkt! Kommentaterna förhöjer värdet ytterligare.

Förlaget har stor heder av utgåvorna.

Birger Andersson

Claude Simon. GEORGICA. Övers. C G Bjurström. 275 s. AWE/Gebers 1983. Pris: ca 110:-

ISBN 91-20-07101-9

Simons nya roman består av några parallella berättelser avlösande varann under bokens lopp; en generals äventyr efter franska revolutionen, spanska inbördeskriget och en åldrande adelsdam är några av romanmosaikens stegar.

Simons böljande prosa, där skiljetecken och andra grammatiska tagelskjortor reducerats, är i sin minitiuösa realism ovanligt tydlig och konkret denna gång. Berättelsestrukturen är dessutom mer lättillgänglig än i många av hans tidigare böcker. Stilen är yppig och ornamenterad, men man skönjer nu en viss gallring bland de retoriska blomstren. Impulserna från Faulkner är alljämt mycket tydliga, även om väl Simon aldrig uppnår samma smält hallucinatoriska djup som Mästaren i sina bästa stunder.

Den »nya» franska romanen är som bekant inte särskilt ny längre, men Simon är en av de få som överlevt denna skolbildnings hädanfärd.

Kent Begler

Margareta och Ulf Sörenson. TEATER I PARIS. III. 110 s. Liber 1983. Pris: ca 104:-

ISBN 91-38-61167-8

Småttrevlig reseskildring från teaterstaden på modet just nu. En del matnyttigt för teaterkännerbitare, men i övrigt inga nyheter som inte redan stått att läsa i dagspress och teatertidskrifter på svenska.

Bokens prydliga och glättade utförande präglar också själva texten, som ibland intar en väl veckotidningsmässigt krypande hållning till intervjuade storheter som Peter Brook, Ariane Mnouchkine, Jérôme Savary m fl. Riktigt förekommande stavfel och översättningsfel av pjästitlar gör tyvärr att läsaren så småningom blir osäker även på bokens dokumentationsvärde. Och när Peter Brook påstås tala om "scenerier" (= skådespelarens rörelsemönster) då han av sammanhanget att döma uppenbarligen menar scenbilden, eller Carl Johansson Falkman talar om "subtext" (= undertext) som rörde det sig om ett nytt och hittills okänt begrepp, blottar författarna en generande okunnighet om teaterns elementa.

Stefan Böhm

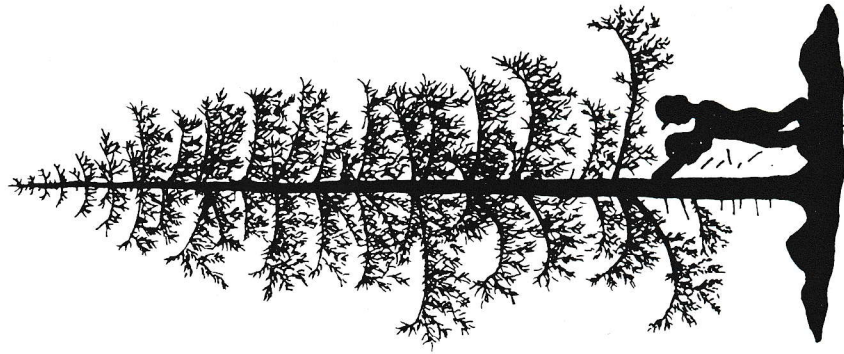
Judit Tóth. STARTBANA. Övers. Maria Ortman. 237 s. Norstedts 1984. Pris: ca 94:-

ISBN 91-1831-451-1

Startbana skildrar hur Franciska på sextioalet kommer från Ungern till Frankrike för att studera, men varvar de samtida - alltså dåtida - intrycken med minnen från barndomen strax efter kriget och det intellektuella livet i Budapest. Romanens starka avsnitt är de kronologiskt mest avlägsna bilderna ur den ungerska verkligheten. Ju närmare den rycker vår tid och västerlandet, ju mer lyriskt/literärt språket blir, desto doftlösare blir den.

Huvudfelet är naturligtvis inte att romanen begränsar sig till medelklassens liv, till konversationer mellan läkare, studenter och konstnärer i Budapest och Paris. Men Tóth släpper inte mer än lagoma känslor loss. Lagom ironi, lagom sensualism, inget hett hat och ingen glöddande kärlek. *Startbana* är så lagom att man — hemska tanke! — undrar om det var därför den översattes före annat och angelägnare i den ungerska litteraturen.

Lars Åke Augustsson

Aino Trosell. SAMNANGER. Roman. 192 s. Ordfront 1983. Pris: ca 115:-

ISBN 91-7324-1970

Samnanger är en fin skildring av Isaks uppväxt och längtan, från Västerdalarnas småbruk till skeppsvarvens Göteborg.

Isak lever som på ett torg, instängd mellan älvens framrusande vatten och taget som dunkar förbi. Det går inte att stoppa hans längtan, att följa älvens vatten till bygder bortom älvdalarna.

Han reser med en dröm om sjömanslivet, men blir som så många andra varvsarbetare. Kanske skulle seglatsen ha sett annorlunda ut om han haft ett mål, redan när han för första gången beslutsamt lämnat ankar.

Vid skeppsvarvet byggs båtar, som är broar till fjärran kontinenter. Isak vill förstå, behärska och lösa gåtan om båtbygget. Han får ett mål, som sedan raseras när fartyget *Samnanger* er springer i luften en majdag 1971.

Bror Kajsauntti

Antti Tuuri. ÅN STRÖMMAR GENOM STADEN. Övers. Bengt Pohjanen. 270 s. Norstedts 1984. Pris: ca 96:-

ISBN 91-1-821221-2

En stor del av den finska litteratur som presenteras i Sverige präglas av en frisk vardagsrealism. Så också denna roman om tryckerifaktorn Ilmari Autio, som just ska gifta sig och skaffa barn och drömmer om framtiden. Som en motpol står konstnären Seppo Pihlaja, som berusar sig med alkohol och erotik, utan fäste i tillvaron. Sånär som på fadern och kemiprofessorn Ilmari P, men han betraktas allmänt som galen och har magcancer.

Tuuri är en god bekantskap att göra. Särskilt fäster jag mig vid hur väl han anpassar sin text till berättaren. Pihlajas bidrar nämligen med varsin bok och Autio med två. Eloge till översättaren, som lyckats föra denna viktiga nyhet vidare.

Trots att boken är "ett av de betydande verken i den samtida finska romankonsten", är den mycket läsvärd.

Matz Davidsson

Valérie Valère. MIG LURAR NI INTE! Övers. Madeleine Reinholdson. 226 s. Rabén & Sjögren 1983. Pris: ca 94:-

ISBN 91-29-36257-0

Mig lurar ni inte! är en bok så fylld av hat att den nästan är ogenomtränglig. En sextonårig fransk flicka har skrivit av sig sina upplevelser av ett stort sjukhus i Paris. Där var hon intagen i fyra månader på grund av anorexia, självsvält. På sjukhuset blev hon visserligen botad från anorexia, men hennes hat mot omgivningen lindrades ej. Flickans kontakt med vuxenvärlden var minimal, "ingen vill räcka mig handen eller rättare sagt jag vill inte fatta någon". De vuxna och sjukhusvärlden beskrivs i raseri; skildringen fullkomligt svämmar över av ursinne. Men det är inte något ur sinne som leder framåt; det för istället med sig isolering och missmod.

Det är inte någon bok jag önskar återvända till.

Birgitta Wallin

Gunnel Vallquist. STEG PÅ VÄGEN. 65 s. Bonniers 1983. Pris: ca 70:-

ISBN 91-0-046016-8

Tankedikt i varierad form, växelvis kortdikt (haiku) och lyrisk prosa. Vallquist diskuterar kring tro, värde och lägger tolerans och Bergspredikanfilosofi på såväl profan livskonst som religiös upplevelse. Stundtals irriteras jag av kravlösheten, men det ter sig tankedigtigt beroende på viljan till resonemang och hennes mycket säkra formbehandling.

Har hon inte Gud i sin hand har hon förvisso språket.

Jan Bibergs sobra, liturgiskt lila omslag gör tänkeboken extra raffinerad.

Och följande lilla sanning är ju värd en mäs-sa:

Ordet
får liten plats
bland orden

Tryggve Lundh

VÅR SMÄRTA. Red David Ottoson. Med bidrag av U Lindblom, S Arnér, B Meyerson, B Sjölund, S Andersson, L Terenius, A M Carlsson. Ill. 126 s. Liber 1983. Pris ca 55:-
ISBN 91-38-90380-6

Glenn Haegerstam. SMÄRTA. Teori, klinik, behandling. Ill 244 s. Astra läkemedel Södertälje 1983. Pris: ca 50:-

ISBN 91-86326-02-3

Facklitteratur präglas alltmer av att vara resultatet av många författares samlade vedermödor. Böckerna blir lapptäcken. Läsaren använder inte heller boken för pärm-till-pärläsning. Hon skapar sin helhet av de delar som intresserar henne och störs inte av bristande enhetlighet och upprepningar. Däremot är det irriterande att i ett populärvetenskapligt verk *Vår smärta* på knappa 130 sidor, möta åtta föga samskrivna författare. Att de åtta är högst kompetenta, ibland t o m välskrivande, hjälper inte. "Populärvetenskap är vetenskap sett genom ett temperament."

Milt roande är att Glenn Haegerstam samtidigt presenterar sin smärtbok. Här är målgruppen sjukvårdspersonal, inriktningen mer klinisk. Som ensam författare täcker han ett betydligt större ämne och det som förlorats i en t ex styvmoderlig behandling av endorfiner

har vunnits i enhetlighet och klarhet. Självklart är det också lättare att skriva i en språklig gemenskap, men att riva språkliga barriärer är populärvetenskapens uppgift.

Bertil Jonsson

Rolf Yrild. LITTERATURENS VILLKOR. 164 s. Författarförlaget 1984. Pris: ca 86:-

ISBN 91-7054-446-8

Litteraturens villkor innehåller en ytlig och rapsodisk sammanställning av material, som huvudsakligen hämtats ur de senaste årens offentliga "utredningar". Författaren tränger inte utanför den inskränkta idévärld som skapas av symbiosen mellan korporationer och institutioner. Naturligtvis uppnås det begränsade syftet att "läroboksneutral" och "överskådligt" presentera litteraturproduktionens och litteratordistributionens villkor i 1980-talets Sverige. Resultatet: en orientering för dessa ämbetets alfabet, vilka bedömer skrivandet som en alternativ karriärväg i ett korporativt samhälle.

Kring *litteraturens villkor* finns annars väsentligheter att belysa, t ex statens planmässiga garottering av de fria skriftställarna. Men detta kommer aldrig att diskuteras av ett statspri- vilegerat författarskrå på ett statssubventionerat författarförslag.

Dennis Zackrisson